

Станіслав Лем

Непереможний

Станіслав Лем

Непереможний

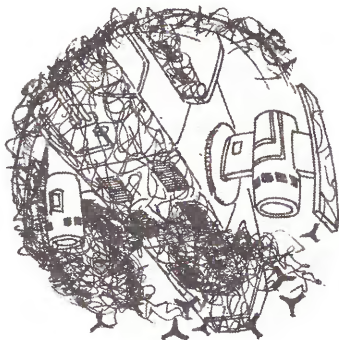
МАЄСТАТ СЛОВА

М А Є С Т А Т С Л О В А

Станіслав Лем

НЕПЕРЕМОЖНИЙ

 **ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН**

Серію «Маєстат слова» засновано 2004 року

Stanisław LEM
Niewzyciężony

© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

Переклав з польської
Іван Сварник

Ілюстрації *Ростислава Крамара*

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817

Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ЧОРНИЙ ДОЩ

«Непереможний», крейсер другого класу, найбільша одиниця, котру мала в розпорядженні База в сузір'ї Ліри, йшов на фотонівій тязі через крайній квадрант зоряного скупчення. Вісімдесят три члени екіпажу спали в тунельному гібернаторі центральної палуби. Оскільки рейс був порівняно коротким, замість повної гібернації застосували поглиблений сон, у якому температура тіла не спадала нижче десяти градусів. У рубці керування працювали лише автомати. У їхньому полі зору, в перехресті прицілу, лежав диск сонця, незначно гарячішого за звичайного червоного карлика. Коли його коло зайняло половину площини екрана, анігіляційна реакція була зупинена. Протягом якогось часу в усьому кораблі панувала мертва тиша. Беззвучно працювали кондиціонери та лічильні машини. Затихла навіть найделікатніша вібрація, що супроводжувала емісію світлового стовпа, який попередньо вистрілював з корпусу і, мов шпага нескінченної довжини,

занурена в морок, своєю інерцією штовхав судно. «Непереможний» ішов з тою самою швидкістю, близькою до світлової, безвладний, глухий і на позір порожній.

Потім вогники почали блимати один одному з панелей, осяяних рожевизною далекого сонця, відображеного на центральному екрані. Феромагнітні стрічки ожили, програми поволі сповзали в середину чимраз новіших машин, перемикачі яскрили іскрами, і струм тік дротами зі шумом, якого ніхто не чув. Електричні двигуни, перемагаючи опір давно застиглого мастила, почали обертатися, переходячи з басів на високі зойки. Матові штаби кадмію виступали з допоміжних реакторів, магнетичні помпи нагнітали рідкий натрій у змійовик охолодження, металевими конструкціями палуб пройшло тремтіння, а заодно слабке шкряботіння всередині стінок, ніби там бушували зграї звіряток, стукаючи кігтками об метал. Це показало, що рухомі саморемонтувальні апарати вже вирушили в багатокілометрову мандрівку, щоб контролювати кожне з'єднання балок, цілісність корпусу, непорушність металевих стиків. Увесь корабель сповнився шелестом, рухом, прокидаючись, і лише його залага ще спала.

І тут наступний автомат, проковтнувши свою програмну стрічку, вислав сигнал до управління

гібернатора. До подмуху холодного повітря додався пробуджувальний газ. Поміж рядами ліжок з ґратів на підлозі війнуло теплим повітрям. Однак люди довго мовби не хотіли прокидатися. Дехто мимоволі рухав руками; пустку їх холодного сну сповнювали маячня і кошмари. Врешті хтось першим розплющив очі. Корабель уже був готовий до цього. Вже кілька хвилин дотеперішню темряву довгих суднових коридорів, шахт двигунів, кают, кермувальної рубки, робочих постів, камер тиску осявало штучне денне світло. І доки гібернатор сповнювався шумом зітхань і зойків напівпритомних, корабель, мовби не в змозі від нетерплячки дочекатися пробудження залоги, розпочав маневр попереднього гальмування. На центральному екрані з'явилися смуги носових вогнів. У дотеперішню мертвоту досвітлового руху втрутився поштовх, потужна сила, прикладена носовими двигунами, намагалася зім'яти вісімнадцять тисяч тонн статичної маси «Непереможного», помножені тепер його величезною швидкістю. Щільно запаковані мапи неспокійно затрусилися в сувоях у картографічних каютах. Тут і там рухалися, мовби оживаючи, не надто міцно закріплені предмети; у камбузах загриміло, стукаючись, начиння, затремтіли спинки порожніх фотелів з піни, а пристінні пояси й линви па-

луб почали хитатися. Стукіт, змішані звуки скла, бляхи, пластику хвилею промайнули всім судном від носа до корми. Тим часом з гіbernатора долинав уже гомін голосів; люди від небуття, в якому перебували протягом семи місяців, через короткий сон, поверталися до яви.

Корабель скидав швидкість. Планета, уся вкрита рудою вовною хмар, заслонила зорі. Випукле люстро океану з відблиском сонця пересувалося чимраз повільніше. В поле зору увійшов бурий, подзьобаний кратерами континент. Люди на бортових пунктах не бачили нічого. Під ними, у титанових глибинах машинних відсіків наростав придушений гуркіт, страшне перевантаження зіштовхувало пальці з рукояті. Хмара, що потрапила у потік викиду, розщепилася вибухом ртуті, розпалась і зникла. Гарчання двигунів на мить посилилося. Рудуватий диск розплющився: так планета перетворювалася на поверхню. Уже видно було серпасті дюни, які пересував вітер; смуги лави, що розходилися, мов шпиці колеса, від найближчого кратера, зблиснули відбитком пожежі ракетних дюз, сильнішим за сонячне сяйво.

— Уся потужність на вісь. Статична тяга.

Стрілки ліниво пересувалися в наступний сектор датчика. Маневр відбувся безпомилково. Корабель, мов перекинутий вулкан, що дихає по-

лум'ям, висів за півмилі від подзьобаної рівнини, помережаної зануреними в піски скелястими хребтами.

— Уся потужність на вісь. Зменшити статичну тягу.

Уже видно було місце, в якому стикався з ґрунтом потік викиду, скерований вертикально донизу. Там здійнялася руда буря піску. З днища стріляли фіолетові блискавки, на вигляд беззвучні, бо грім поглинав сильніший од нього гуркіт газів. Різниця потенціалів вирівнялася, командир зауважив це, кивнувши головою інженерові: резонанс. Слід усунути. Але ніхто не відповів, двигуни вили, корабель опускався, тепер уже без жодних ривків, мов сталава гора, підвішена на невидимих лінвах.

— Половина потужності на вісь. Мала статична тяга.

Концентричними колами, мов видиво справжнього моря, в усі боки линули, наче дим, хвилі пустаельного пороуху. Епіцентр, куди з невеликої відстані вціляло полум'я викиду, вже не димів. Пісок зник, перетворився на дзеркало червонявих бульбашок, на кипляче озеро розтопленого кремнію, на стовп безперервних вибухів, доки не випарувався. Оголений, мов кістка, старий базальт планети почав м'якнути.

— Стоси на холостий хід. Холодна тяга.

Блакить атомного вогню погасла. З дюз ударили скісні промені буровиків, і за мить пустелю, стінки скелястих кратерів і хмари над ними залила примарна зеленкавість. Базальтовій основі, на якій мало спочити широке днище «Непереможного», вже не загрожувало розплавленням.

— Стоси нуль. Холодною тягою на приземлення.

Усі серця забилися жвавіше, очі схилилися над інструментами, рукояті спітніли у затиснутих пальцях. Сакраментальні слова означали, що повороту вже не буде, що ноги стануть на справжній ґрунт, хоча б і на пісок пустельної кулі, але й там будуть схід і захід сонця, горизонт і хмари, і вітер.

— Точкове приземлення у надірі.

Корабель сповнив протяжний зойк турбін, крізь які униз падав матеріал згорання. Зелений стовп вогню, що розходився віялом, поєднав його з димом від палаючої скелі. З усіх боків здійнялися хмари піску, що засліпили перископ середніх палуб, лише в рубці керування на екранах радарів незмінно з'являлися і гасли поздовжні промені, які малювали обриси пейзажу, котрий тонував у хаосі тайфуну.

— Стоп при дотику.

Вогонь бунтівливо хвилювався під днищем, міліметр за міліметром зменшуючись від тиску

величезної ракети, що посувалася на нього, зелене пекло стріляло довгими бризками у глиб рухливих піщаних хмар. Щілина між днищем і обпаленим базальтом ставала дедалі вужчою лінією зеленого полум'я.

— Нуль і нуль. Усі двигуни стоп.

Дзвін. Один-єдиний удар, мовби величезного тріснутого серця. Ракета зупинилася. Головний інженер застиг з руками на двох рукоятках аварійного викиду: скеля могла не витримати. Чекали. Стрілки секундомірів рухалися далі своїм мурашиним кроком. Командир якусь мить дивився на показник вертикалі; його сріблястий вогник анітрохи не відхилився убік від червоного нуля. Мовчали. Розпечені до червоного дюзи вже починали звужуватися, видаючи низку характерних звуків, схожих на хриплий стукіт. Червонувата хмара, що піднялася на сотні метрів, спадала. З неї виринули тупа верхівка «Непереможного», його боки, обсмалені атмосферним тертям і тому схожі на колір старої скелі, рапатий подвійний панцир. Руда курява все ще клубилася й вирувала біля днища, але сам корабель уже цілком застиг, мов би став частиною планети, і тепер кружляв разом з її поверхнею лінивим рухом, що тривав віки, під фіолетовим небом, у якому видніли найсильніші зірки, що гасли лише в безпосередній близькості від червоного сонця.

— Нормальна процедура?

Астрогатор випростався над бортовим журналом, де на середині аркуша вписав умовний знак приземлення, годину, а в рубриці збоку додав назву планети: «Регіс III».

— Ні, Рогане. Почнемо з третього ступеня.

Роган намагався не показати здивування.

— Так точно. Хоча... — додав з близькістю, яку не раз дозволяв йому Горпах, — я волів би не бути тим, хто скаже це людям.

Астрогатор, мовби не чуючи слів свого офіцера, узяв його за плече і підвів до екрана, як до вікна. Пісок, розсунутий навсібіч полум'ям приземлення, утворив ніби неглибокий котлован, увінчаний дюнами, що осипалися. З висоти вісімнадцяти поверхів вони дивилися крізь триколірну площину електронних імпульсів, що створювали правдивий образ зовнішнього світу, на скелясту пилку віддаленого на три милі кратера. Із заходу вона ховалася за обрієм. Зі сходу під її вирвами громадилися чорні, непроникні тіні. Широкі ріки лави, хребти яких піднімалися над пісками, нагадували застиглу кров. Одна потужна зірка горіла в небі, під верхнім краєм екрана. Катаклізм, викликаний зішестям «Непереможного», минув, і пустельний вихор, різка течія повітря, що по-

стійно рухалася з екваторіальних зон до полюса планети, уже посував перші піщані язики під днище корабля, немов намагаючись терпляче загоїти рану, викликану вогнем приземлення. Астрогатор увімкнув мережу зовнішніх мікрофонів, і пронизливе, далеке виття разом із шумом піску, що шмагав по панцерові, на мить заповнили усю височінь просторої рубки. Потім він вимкнув мікрофони, і запанувала тиша.

— Отак воно виглядає, — сказав поволі. — Але «Кондор» не повернувся звідси, Рогане.

Той зціпив щелепи. Не міг заперечити командирові. З ним він пролетів багато парсеків, але дружби між ними не виникло. Може, надто великою була різниця віку. Чи пережиті разом небезпеки — замалими. Цей чоловік з волоссям чи не таким білим, як його одяг, був нещадним. Майже сотня людей нерухомо перебували на позиціях після завершення напруженої праці, що попередила зближення, переживши триста годин гальмування нагромадженої в кожному атомі «Непереможного» кінетичної енергії, вихід на орбіту, приземлення. Майже сотня людей, які місяцями не чули відлуння, котре супроводжує вітер, і навчилися ненавидіти порожнечу, як ненавидить лише той, хто її знає. Але командир про це, воче-

видь, не думав. Він поволі пройшовся рубкою і, спершись рукою на бильце крісла, вже піднятого на вищий рівень, буркнув:

— Ми не знаємо, що це, Рогане.

І далі, несподівано різко:

— Чого ви, пане, ще чекаєте?

Роган швидко підійшов до розподільних пультав, увімкнув внутрішню мережу й голосом, який іще тремтів від притлумленого обурення, кинув:

— Усі палуби, увага! Приземлення завершено. Наземна процедура третього ступеня. Восьма палуба: готувати енергоботи. Дев'ята палуба: стоси екранування на розігрів. Техніки захисту на місця. Решта екіпажу: на визначені робочі місця. Кінець.

Коли він це говорив, дивлячись у зелене око підсилювача, що моргало, залежно від модуляції голосу, йому здавалося, що він бачить їхні спітнілі обличчя, котрі застигають од раптового подиву й гніву, повернувшись до динаміків. Щойно тепер вони мали зрозуміти, тільки-но тепер починали клясти...

— Наземна процедура третього ступеня здійснюється, пане астрогаторе, — сказав, не дивлячись на старого. Той глянув на нього й несподівано усмінувся кутиком уст.

— Це лише початок, Рогане. Може, ще будуть довгі прогулянки на заході, хто зна...

Із неглибокої стінної шафи він вийняв вузьку й високу книжку, розгорнув її і, кладучи на білий пульт з найжаченими рукоятями, запитав:

— Чи ви читали це, пане?

— Так.

— Їхній останній сигнал, зареєстрований сьомим гіперпередавачем, дійшов до проксимального буя в радіусі Бази рік тому.

— Я знаю його напам'ять. «Приземлення на Регіс III закінчено. Планета пустельна типу суб-Дельта 92. Сходимо на поверхню другою процедурою в екваторіальній зоні континенту Евани».

— Так. Але це був не останній сигнал.

— Знаю, пане астрогаторе. Сорок годин по тому гіперпередавач зареєстрував серію імпульсів, ніби переданих азбукою Морзе, але вони не мали жодного сенсу. Потім — дивні звуки, що кілька разів повторилися. Гертель назвав їх «нявчанням котів, яких тягнуть за хвіст».

— Так... — сказав астрогатор, але помітно було, що він не слухає. Знову став перед екраном. Над самим краєм поля зору, відразу біля ракети, з'явилися розчепірені виступи пандуса, по якому сунули, мов на параді, рівномірно, один за одним,

енергоботи, тридцятитонні машини, вкриті силіконовим вогнетривким панцерем. У міру того, як вони опускалися, їхні кінці поволі розходились, і водночас піднімалися, завдяки чому проміжок між ними збільшувався; опускаючи пандус, вони глибоко занурилися в пісок, але рухалися впевнено, орючи дюни, які вітер уже навів навколо «Непереможного». Вони розходилися по черзі в один та в інший бік, доки через десять хвилин увесь периметр корабля оточив ланцюг металевих черепах. Зупинившись, кожна почала поступово вкопуватись у пісок, доки всі не зникли, і лише блискучі плямки, регулярно розміщені на рудих узбіччях дюн, видавали місця, з яких виступали сфери емітерів Дірака. Укрита пінопластиком сталева підлога рубки здригнулася під кроками людей. Їхні тіла прошив короткий, мов блискавиця, виразний, хоча й ледь відчутний дроз, і зник, тільки мурашки ще якусь мить непокоїли м'язи щелеп, а видимий образ розплився в очах. Це явище тривало не довше, ніж півсекунди. Знову запанувала тиша, яку порушував далекий шум увімкнених двигунів, що долинав з нижніх палуб. Пустеля, чорно-руді звалища скель, ряди лінивих хвиль піску чітко постали на екранах, і все було, мов раніше, але над «Непереможним» розкрився невидимий купол силового поля, що за-

кривало доступ до корабля. На пандусі з'явилися металеві краби з млинками антен, що рухалися вниз, хилитаючись навперемін вліво і вправо. Інфороботи, значно більші за емітерів поля, мали сплюснуті корпуси й металеві лапи, що розходились у боки. Грузнучи в піску і мовби з огидою витягаючи з нього глибоко занурені кінцівки, краби розійшлися і зайняли місця у проміжках ланцюга енергоботів. У міру того, як розгорталась операція захисту, на центральному пульті рубки з'являлися з матового тла контрольні вогники, а циферблати ударних годинників сповнював зеленкавий блиск. Мовби десяток великих очей дивився тепер, не моргаючи, на обох чоловіків. Усі стрілки лежали на нулі, свідчачи, що ніщо не пробує проникнути крізь невидиму греблю силового поля. Лише вказівник наявної енергії посувався дедалі вище, проминаючи червоні рисочки гігаватів.

— Я зйду вниз і щось з'ім. Пане Рогане, покеруйте-но стереотипом! — раптом мовби збудьговано мовив Горпах, відриваючись від екрана.

— Дистанційно?

— Якщо панові на цьому залежить, може пан когось послати... або піти сам.

Із цими словами астрогатор розсунув двері й вийшов. Роган іще мить бачив його профіль у слабкому світлі ліфта, що беззвучно пішов униз.

Поглянув на табло показників поля. Нуль. Слід було б розпочати від фотограмометрії, подумав він. Облітати планету доти, доки не зроблять усього комплекту світлин. Може, хоч так удалося б щось з'ясувати. Бо візуальні спостереження з орбіти варті небагато; континенти це не море, отож усі спостерігачі з підзорними трубами в кошику на грот-мачті не стануть моряками. Інша справа, що на комплект світлин пішов би майже місяць.

Ліфт повернувся. Роган зайшов у нього й опустився на шосту палубу. Велика платформа перед камерою тиску була заповнена людьми, які, правду кажучи, вже не мали тут роботи, тим більше, що чотири сигнали, котрі означали обідню пору, повторювались уже чверть години. Перед ним розступалися.

— Йордан і Бланк. Підете зі мною на стереотип.

— Повні скафандри, пане навігаторе?

— Ні. Лише кисневі. І одного робота. Найкраще — з арканів, щоб не загруз у цій проклятій куряві. А ви всі чого тут стовбичите? Апетит пропав!

— Ми б хотіли, пане навігаторе... зійти на сушу.

— Хоча б на кілька хвилин...

Здійнявся гамір.

— Спокійно, хлопці. Прогулянки ще будуть. Поки що у нас третій ступінь.

Екіпаж розходився неохоче. Тим часом з вантажної шахти з'явилася платформа з роботом, який був на голову вищим за найвищого космонавта. Йордан і Бланк, уже з кисневими апаратами, поверталися електрокаром — Роган зауважив їх, спираючись на поруччя коридору, який тепер, коли ракета лежала на днищі, перетворився на вертикальну шахту, що сягала аж до першої машинної палуби. Над і під собою він відчував просторі поверхи металу, десь у самому низу працювали повільні транспортери, чути було слабеньке клацання гідравлічних приводів, а з глибини сорокаметрової шахти помірно віяло холодним очищеним повітрям із кондиціонерів.

Двоє осіб з персоналу камери відчинили перед ними двері. Роган машинально перевіряв розміщення пасків і прилягання маски. Йордан і Бланк увійшли за ним, металева підлога тяжко скреготнула під кроками робота. Пронизливий, протяжний свист повітря пронизав нутроці корабля. Відчинився зовнішній люк. Машинний пандус був на чотири поверхи нижче. Аби з'їхати вниз, люди скористалися малою платформою, яка ще раніше висунулася з обшивки. Її ланки сягали верхівки дюн. Клітка платформи була відчиненою зусібч.

Повітря виявилось не набагато холоднішим, аніж усередині «Непереможного». Усі четверо сіли, магніти відпустили гальма, і платформа м'яко з'їхала з висоти одинадцяти поверхів, минаючи по черзі секції корпусу. Роган машинально перевіряв їх стан. Не надто часто вдається поза доком оглядати корабель ззовні. Зносився, подумав, дивлячись на смуги подряпин від метеоритів. Місцями панцерні плити утратили блиск, мовби роз'їджені сильною кислотою. Ліфт закінчив короткий політ, м'яко сідаючи у хвилю нанесеного піску. Люди зістрибнули й одразу ж угрузли вище колін. Лише робот, призначений для праці на засніжених поверхнях, смішно йшов, перевалюючись з боку на бік, однак упевнено на своїх карикатурно розплющених ступнях. Роган наказав йому зупинитись, а сам із колегами уважно оглянув усі отвори дюз корпусу, наскільки їх можна було побачити ззовні.

— Тут би згодився малий шліф і продув, — сказав Роган.

Щойно вилізши з-під днища ракети, він зауважив, яку величезну тінь відкидає корабель. Наче широка дорога, вона тягнулася дюнами, освітленими вже досить-таки похиленим сонцем. У симетричності піщаних хвиль був особливий спокій. Їхні заглибини сповнювала блакитна тінь,

а гребені світилися присмерковою рожевістю, і ця тепла, делікатна барва нагадала йому кольори, бачені колись у дитячій книжці з малюнками. Рожевість була неймовірно лагідною. Помалу він переносив погляд з дюни на дюну, помічаючи нові й нові відтінки бузкового саява, чим далі, тим худіші, покраяні серпами чорних тіней, аж туди, де вони, зливаючись у одну жовту сірість, оточували грізні зубці голих вулканічних скель. Він стояв і дивився, а його люди, не поспішаючи, рухами, що набули автоматизму завдяки багаторічному досвідові, робили звичайнісінькі заміри, замикали у малі резервуари проби повітря й піску, вимірювали радіоактивність ґрунту переносним зондом, рухомий корпус якого підтримував арктан.

Роган не звертав жодної уваги на їхні рухи. Маска закривала лише ніс і вуста, очі й уся голова були вільні, бо він скинув легкий охоронний шолом. Відчував вітер у волоссі, дрібнесенькі піщинки прилипали до обличчя і лоскітливо проникали між пластик маски та шкіру щік. Неспокійні пориви вітру лопотіли штанками комбінезона, великий, мовби набряклий диск сонця, на який можна було дивитися без шкоди тільки мить, тепер височів над самим дзьобом ракети. Вітер свистів протяжно, силове поле не затримувало руху газів, тому Роган взагалі не міг зро-

зуміти, де піднімається з пісків його невидима стіна. Велетенський простір, який він окидав поглядом, був мертвий, наче на нього ніколи не ступала людська нога, наче це не була планета, що поглинула корабель класу «Непереможного» з вісімдесятьма членами екіпажу, величезного, досвідченого плавця у порожнечі, спроможного за частку секунди розвинути потужність мільярд кіловатів, перетворити її на енергетичні поля, котрі не могло пробити жодне матеріальне тіло, сконцентрувати її у вбивчі промені з температурою зірок, які могли обернути на попіл гірський хребет чи висушити море. Однак цей сталевий організм, збудований на Землі, плід багатоговікового розквіту технологій, пропав тут, зник невідомим чином, без сліду, без сигналу SOS, мовби розчинився у цій рудій та сірій пустелі.

І весь цей континент виглядає так само, подумав Роган. Він добре його пам'ятав. Бачив з висоти віспу кратерів та єдиний рух, який помічав серед них, — невинний, тихий плин хмар, що волочили свої тіні через нескінченні шеренги дюн.

— Активність? — запитав, не обертаючись.

— Нуль, нуль два, — відповів Йордан і підвівся з колін. Обличчя його розчервонілось, очі блищали. Маска нівелювала інтонації голосу.

Тобто менш, аніж ніщо, подумав Роган. Зрештою, колеги не загинули через таку грубу необачність, автоматичні датчики зчинили б тривогу, навіть якби ніхто не подбав про стереотипні дослідження.

— Атмосфера?

— Азоту сімдесят вісім відсотків, аргону два відсотки, двоокису вуглецю нуль, метану чотири відсотки, решта кисень.

— Шістнадцять відсотків кисню? Ви певні?

— Певен.

— Радіоактивне випромінювання?

— Практично нуль.

Це було дивно. Стільки кисню! Ця інформація вдарила його, мов струм. Роган підійшов до робота, який негайно підсунув йому під очі касету з показниками. «Може, пробували обійтися без кисневих масок», — майнула безглузда думка, бо розумів, що такого не могло бути. Щоправда, часом траплялося, що якась людина, особливо змучена тугою повернення, всупереч наказам знімала маску, бо ж навколишнє повітря видавалося таким чистим, — і зазнавала отруєння. Але таке могло трапитися з кимось одним, максимум двома.

— Чи ви вже закінчили? — запитав він.

— Так.

— Повертайтеся, — сказав до них.

— А пан?

— Я ще залишуся. Повертайтеся, — повторив нетерпляче. Він хотів залишитися сам.

Бланк закинув на плече з'єднані ремінцем ручки резервуарів, Йордан подав роботів зонд, і вони рушили, грузнучи в піску. Арктан чалапав за ними, ззаду схожий на замасковану людину.

Роган пішов до крайньої дюни. Зблизька побачив виступаючий із піску розтруб емітера, що утворював охоронне силове поле. Не для того, щоб перевірити його наявність, а просто з дитячої забаганки він зачерпнув жменю піску і кинув його перед собою. Той полетів струмочком і, мовби наткнувшись на невидиме похиле скло, вертикально осипався на землю.

У нього так і свербіли руки скинути маску. Як це зробити, чудово знав. Виплюнути пластиковий зазубник, зірвати ремінці, наповнити повні легені повітрям, затаючись ним аж до мембрани...

«Щось я розклеююся», — подумав Роган і неквапливо повернув до корабля. Клітка підйомника чекала, порожня, з платформом, ледь зануреною в пісок, а вітер за кілька хвилин його відсутності встиг покрити бляху тоненьким шаром навіяного піску.

Уже в головному коридорі п'ятої палуби він глянув на стінне табло. Командир був у зоряній каюті. Поїхав угору.

— Одним словом — ідилія? — підсумував астрогатор його оповідь. — Жодної радіоактивності, ніяких спор, бактерій, плісняви, вірусів, нічого — лише цей кисень... Так чи інакше — проби треба дати на висів.

— Вони вже у лабораторії. Можливо, життя тут розвивається на інших континентах... — зауважив Роган непевно.

— Сумніваюся. Інсоляція поза екваторіальною смутою досить слабка. Чи ви не бачили товстих шапок на полюсах? Б'юся об заклад, що там принаймні вісім, якщо не десять кілометрів крижаного покрыву. Радше вже океан, якісь водорості — але чому життя не вийшло з води на сушу?

— Треба буде зазирнути в цю воду, — сказав Роган.

— Наших людей питати ще зарано, але планета видається мені старою. Таке змиршавіле яйце му-силь мати зо шість мільярдів років. Зрештою, минув також добрячий шмат часу, як Сонце пережило фазу розквіту. Це майже червоний карлик. Так, ця відсутність життя на суші дивує. Своєрідний приклад еволюції, яка не терпить суші. Ну, так. Це б пояснювало наявність кисню, але не справу «Кондора».

— Якісь форми життя, якісь підводні істоти, котрі ховаються в океані, витворивши там цивілізацію на дні, — припустив Роган.

Обоє дивилися на велику мапу планети в проєкції Меркатора, неточну, бо мальовану на підставі даних автоматичних зондів з минулого століття. На ній були хіба що обриси головних континентів і морів, лінії поширення полярних шапок та кілька найбільших кратерів. У сітці перехрещених паралелей і меридіанів виднів обведений червоним колом пункт, під восьмим градусом північної широти — місце їхнього приземлення. Астрогатор нетерпляче посунув папір на столі карт.

— Ви самі в це не вірите, — сказав обурено. — Трессор не міг бути дурнішим за нас, його б не обдурили ці підводні, то дурниця. Зрештою, якби розумні водні істоти навіть існували, то найперше, що б вони зробили, — опанували б суходіл. Скажімо, хоча б у скафандрах, наповнених водою... Повна дурниця, — повторив не для того, щоб цілком відкинути концепцію Рогана, а тому, що думав уже про щось інше.

— Постоїмо тут якийсь час, — урешті підсумував він і торкнувся нижнього краю мапи, яка з легким шелестом скрутилася та зникла в одній з горизонтальних шухляд великого картосховища. — Почекаємо й подивимося.

— А якщо ні? — запитав Роган обережно. — Пошукаємо їх?..

— Рогане, будьте розсудливим. Шостий зоряний рік і таке, — астрогатор шукав відповідного окреслення їй, не знайшовши, зробив замість цього легковажний жест рукою. — Планета завбільшки як Марс. Як ми маємо їх шукати? Тобто, «Кондора», — уточнив він.

— Ну, так, ґрунт залізистий... — неохоче визнав Роган. Справді, аналізи показали великий домішок у піску окисів заліза. Отож фероіндукційні показники були паскудні. Не знаючи, що сказати, замовк. Він був переконаний, що командир врешті знайде якийсь вихід. Що не доведеться повертатися з порожніми руками, без жодних результатів. Він чекав, дивлячись на кудлаті брови Горпаха, що стирчали над чолом.

— Правду кажучи, не вірю, що очікування протягом 48 годин щось нам дасть, але цього вимагають правила, — несподівано довірливим тоном озвався астрогатор. — Сідайте, пане Рогане. Ви стоїте наді мною, як докір сумління. Регіс — найідіотичніше місце, яке лише можна уявити. Вершина непотребу. Невідомо, навіщо сюди висилали «Кондора» — зрештою, менше з тим, це вже сталося.

Замовк. Він був не в гуморі та, як завжди в таких випадках, ставав балакучим і легко встрявав у дискусію, навіть надто відверту, що завжди було

трохи небезпечним, бо будь-якої миті він міг грубо обірвати розмову.

— Одним словом, так чи сяк ми мусимо щось робити. Знаєте що? Нехай пан виведе пару малих фотоспостерігачів на екваторіальну орбіту. Але щоб вона мала форму правильного і точного кола. Десь на сімдесят кілометрів.

— Це ж іще іоносфера, — заперечив Роган. — Вони згорять за кількадесят обертів...

— Ну й нехай. Але перед тим сфотографують що вдасться. Я б радив панові навіть ризикнути на шістдесят кілометрів. Можливо, згорять уже на десятому оберті, та лише світлини, зроблені з такої висоти, можуть щось дати. Чи ви знаєте, як виглядає ракета з відстані сто кілометрів, навіть через найкращий телеоб'єктив? Біля неї навіть головка шпильки виглядатиме справжнім гірським хребтом. Тому відразу... Рогане!

На цей вигук навігатор обернувся уже від дверей. Командир кинув на стіл протокол з результатами аналізів.

— Що це таке? Що за ідіотизм? Хто це писав?

— Автомат. А в чому справа? — запитав Роган, намагаючись зберегти спокій, бо і в ньому вже закипав гнів. «Зараз знову почне марудити», — подумав, наближаючись зумисно поволі.

— Прочитайте це. Тут. І тут.

— Метану чотири відсотки, — прочитав Роган. І враз остовпів.

— Метану чотири відсотки, так? А кисню шістнадцять? Знаєте, що це таке? Вибухова суміш! Може, пан мені пояснить, чому вся атмосфера не вибухнула, коли ми сідали на повній тязі?

— Справді... не розумію, — пробелькотав Роган. Він швидко підбіг до пульта зовнішнього контролю, впустив крізь отвори датчиків дрібку атмосфери і, доки астрогатор походжав рубкою зі зловісним мовчанням, дививсь, як аналізатори гарячково постукують скляним начинням.

— Ну й що?!

— Те саме. Метану чотири відсотки... кисню шістнадцять, — підтвердив Роган. Він справді не розумів, як це може бути, однак мимоволі відчув задоволення: принаймні Горпах не матиме чим йому дорікнути.

— Покажіть-но сюди! Гм. Метану чотири, ну, чорти б його... гаразд. Рогане, зонди на орбіту, а потім прошу зайти до малої лабораторії. Врешті, для чого в нас учені! Нехай вони голову ламають.

Роган з'їхав униз, узяв двох ракетних техніків і повторив їм доручення астрогатора. Потім повернувся на другу палубу. Тут були лабораторії і каюти фахівців. Він минав вузькі, оправлені металом двері з табличками із двох літер «Г. І.», «Г.

Ф.», «Г. Т.», «Г. Б.» і багато інших. Двері малої лабораторії були широко відчинені: крізь монотонні голоси вчених час від часу пробивався бас астрогатора. Роган зупинився на порозі. Тут були всі «Головні» — Головний Інженер, Біолог, Фізик, Лікар і всі Технологи з машинного. Астрогатор сидів, тепер мовчки, у крайньому фотелі під електронним програмістом підручної цифрової машини. А оливковий Модерон з переплетеними пальцями малих, мов у дівчинки, рук, сказав:

— Я не фахівець з газової хімії. В кожному разі, це, мабуть, не звичайний метан. У нього інакша енергія зв'язків; різниця в одному зі ста випадків, але є. З киснем він вступає у реакцію лише за наявності каталізаторів, та й то неохоче.

— Яке походження цього метану? — запитав Горпах, крутячи пальцями.

— Вуглець у ньому, це точно, органічного походження. Його небагато, але нема сумнівів...

— А ізотопи? Якого віку? Наскільки старий цей метан?

— Від двох до п'ятнадцяти мільйонів років.

— Що це за рамки?!

— У нас було лише півгодини на визначення. Тому більше не можу сказати нічого.

— Докторе Квастлер! Звідки береться цей метан?

— Не знаю.

Горпах подивився по черзі на своїх фахівців. Здавалося, він зараз вибухне, та несподівано усміхнувся.

— Панове, ви ж досвідчені люди. Не перший рік ми літаємо разом. Яка ваша думка? Що ми зараз повинні зробити? З чого почати?

Оскільки ніхто не квапився з відповіддю, біолог Йоппе, один із небагатьох, хто не боявся гніву Горпаху, спокійно дивлячись ув очі командирові, сказав:

— Це не звичайна планета класу суб-Дельта 92. Якби була такою, «Кондор» би не пропав. Оскільки на його борту були фахівці, не гірші й не кращі за нас, єдиним, що нам відомо напевно, є те, що їхні знання виявилися недостатніми для уникнення катастрофи. З цього висновок: мусимо дотримуватися третього ступеня процедури й дослідити суходіл та океан. Гадаю, слід розпочати геологічні буріння, а водночас зайнятися місцевою водою. Все інше було б гіпотезами; в цій ситуації ми не можемо дозволити собі таку розкіш.

— Гаразд, — Горпах стиснув щелепи. — Буріння в радіусі силового поля — не проблема. Цим займеться доктор Новік.

Головний Геолог кивнув.

— Щодо океану... Як далеко берегова лінія, Рогане?

— Близько двохсот кілометрів... — відповів навігатор, зовсім не здивований тим, що командир знає про його присутність, хоч і не бачив його: Роган стояв за кілька кроків позаду нього, біля дверей.

— Далекувато. Та вже не рухатимемо «Непереможного». Пане Рогане, візьмете стільки людей, скільки визнаєте за потрібне, Фітцпатріка чи ще когось із океанологів та шість резервних енергобоїв. Поїдете з цим на берег. Діяти будете лише під силовим захистом; жодних екскурсій до моря, жодних занурень. Автоматами також прошу не розкидатись — їх у нас не надто багато.

Зрозуміло? Отже, можете починати. Ага, ще одне. Чи придатна місцева атмосфера для дихання?

Лікарі пошепотілися між собою.

— У принципі так, — сказав урешті Стормонт, але не зовсім переконливо.

— Що значить «у принципі»? Можна чи не можна дихати?

— Така кількість метану не залишиться без наслідків. За якийсь час відбудеться насичення крові й це може дати незначні прояви в мозку. Остовпіння... але аж за годину, може, за кілька.

— Чи не допоміг би якийсь поглинач метану?

— Ні, пане астрогаторе. Тобто нема сенсу виробляти поглиначі, бо їх слід було б часто міняти, а крім того, відсоток кисню все одно низький. Я віддав би перевагу кисневим апаратам...

— Гм. А ви, панове?

Вітте та Ельдярн кивнули головами. Горпах устав.

— Отож, починаємо. Рогане! Що із зондами?

— Зараз почнемо їх скидати. Чи можу я ще перевірити орбіти, доки не піду?

— Так, можете.

Роган вийшов, залишивши за спиною гомін лабораторії. Коли зайшов до рубки, сонце якраз сідало. Таке темне, що майже фіолетовий пурпур його диска викарбував на обрії з неприродною виразністю зазубрений контур кратера. Небо, густе зорями в цій околиці Галактики, здавалося тепер іще більшим. Чимраз нижче виблискували великі сузір'я, поступово зникаючи в пільмі пустелі. Роган з'єднався з носовою пусковою супутників. Саме пролунав наказ про вистрілення першої пари фотосупутників. Наступні мали злетіти через годину. А завтра денні й нічні світлини обох півкуль планети повинні були дати образ усієї екваторіальної смути.

— Мінута тридцять один... Азимут сім. Націлюю... — повторював у динаміку співучий голос.

Зменшивши гучність, Роган відвернув крісло до контрольного табло. Він ніколи не признався б у тому, що його завжди вабила гра світла при вистріленні зонда на навколопланетну орбіту. Спочатку рубіново, біло й блакитно загорілися контрольні вогні бустера. Потім завуркотів стартовий автомат. Коли його гул несподівано обірвався, слабкий поштовх промайнув усім корпусом крейсера. І тієї ж миті пустеля на екранах посвітліла від фосфоричного блиску. З пронизливим, напруженим до краю громом, обливаючи рідний корабель потоком полум'я, мініатюрний снаряд вилетів із носової установки. Відблиск полум'я бустера, що віддалявся, чимраз слабше відбивався на узбіччях дюн, доки зовсім не зник. Уже й звук маленької ракети стих, натомість гарячкове сяйво охопило все табло. З несподіваним поспіхом із мороку виринали поздовжні вогники балістичного контролю, їм підморгували перлові лампочки дистанційного керування, потім з'явилися, мов новорічна гірлянда, сигнали про чергове відстрілювання використаних гільз, і врешті над усім цим веселковим мурашником запалав білий, чистий чотирикутник — знак, що супутник вийшов на орбіту. Посередині його сяючої близькою поверхні з'явився сіруватий острівець і тремтливе сяйво утворило цифру 67. Це була висота польоту. Роган ще раз перевірів

елементи орбіти, але і перигей, і апогей містились у заданих параметрах. Отож у нього вже не було тут роботи. Він глянув на бортовий годинник, що показував вісімнадцяту, потім на необхідний тепер годинник місцевого часу — на ньому була одинадцята ночі. На мить заплющив очі. Його тишила ця «екскурсія» на узбережжя. Він любив працювати сам. Відчував сонливість і голод. Якусь мить думав, чи не зажити тонізуючу таблетку. Але вирішив, що достатньо вечері. Встаючи, зрозумів, наскільки втомився, здивувався, і вже цей подив трохи отямив його. Поїхав униз до їдальні. Там уже були його нові люди — двоє водіїв транспортерів на повітряній подушці, зокрема Ярґ, якого він любив за постійний добродушний гумор, а також Фітцпатрік з двома колегами, Брозою та Кехліном. Вони закінчували вечерю, коли Роган щойно замовляв гарячу зупу, виймав зі стінного роздавача хліб і пляшки безалкогольного пива. Із цим усім, складеним на таці, він ішов до столу, коли підлога легко здригнулася. «Непереможний» вистрелив наступного супутника.

Командир не дозволив їхати вночі. Тому вирушили о п'ятій за місцевим часом, перед сходом сонця. З огляду на продиктований необхідністю початок маршу, а також його марудну повільність такий лад називали процесією. Його очолю-

вали і замикали енергоботи, які своїм еліпсоподібним силовим полем охороняли всі внутрішні машини — універсальні на повітряній подушці, транспортери із радіостанціями і радаром, кухню, транспортер із саморегульованим герметичним житловим баракком та малий лазер безпосереднього враження на гусеницях, який усі звали шилом. Роган разом із трьома вченими був на передньому енергоботі. Це незручно, бо сидіти втрьох тісно, та принаймні створювалась ілюзія нормальної подорожі. Швидкість доводилося узгоджувати з рухом найповільніших машин процесії, саме енергоботів. Подорож важко було назвати вишуканим задоволенням. Гусениці гарчали і грузли в піску, турбіни двигунів завивали, мов комарі завбільшки як слон, відразу за сидіннями з решіток виривалося повітря з радіаторів, а весь енергобот хилитався, наче тяжка шлюпка на хвилях.

Чорна голка «Непереможного» швидко сховалася за обрієм. Якийсь час вони йшли у горизонтальних променях холодного й червоного, ніби кров, сонця крізь монотонну пустелю, поступово піску меншало, натомість з нього виступали скісні скелясті плити, котрі доводилось об'їжджати. Кисневі маски разом із завиванням двигунів не заохочували до розмови. Усі уважно стежили за обрієм, та краєвид був увесь час однаковим — нагромодження скель і великі обвітрені брили. У якомусь

місці рівнина почала переходити у схил, і на дні дуже пологої котловини стало видно тоненький, наполовину пересохлий струмок, блискуча вода якого відбивала червоне світло. Високі береги, котрі тягнулися терасами обабіч потічка, свідчили, що інколи він ніс чимало води. Похід зробив невелику затримку, щоб дослідити воду. Вона була цілком чистою, жорсткуватою, з домішкою окислів заліза та ледь помітним слідом сірки.

Прибульці рушили далі, тепер дещо швидше, бо гусениці мали краще зчеплення з кам'янистим ґрунтом. Із заходу височіли невеликі урвиська. Остання машина підтримувала постійний зв'язок з «Непереможним», антени радарів оберталися, зв'язківці, поправляючи свої навушники, не відривалися від екранів, гризучи сухарики концентратів; часом з-під котроїсь із машин на повітряній подушці з гуком вилітав камінь, мовби вистрелений малою аеродинамічною трубою, і скакав, наче оживши, до куп каміння. Потім шлях перегородили невисокі узгір'я, лисі та голі. Не зупиняючись, вони взяли трохи проб, і Фітцпатрік крикнув Роганові, що кремій має органічне походження. Нарешті, коли чорно-синя лінія перед ними перетворилася на водне дзеркало, вони знайшли і вапняк. Скрегочучи по малих, пласких камінцях, з'їхали до берега.

Гарячий подих машини, скрипіння гусениць, завивання турбін — усе це раптом стихло, коли океан, зблизька зеленкавий і на вигляд цілком земний, опинився за сто метрів. Довелося здійснювати складні маневри, щоб, захищаючи робочу групу силовим полем, провести передовий енергобот до води на достатню глибину. Попередньо законопачена машина, керована з другого енергобота, увійшла у хвилі, збурюючи й пінючи їх, доки не стала ледь видимим темнішим місцем у глибині води; щойно тоді на сигнал, висланий з центрального пункту, затоплений колос висунув над водою емітер Дірака, і коли поле стабілізувалося, вкриваючи своєю невидимою сферою частину берега та прибережної води, розпочали відповідні дослідження.

Океан був дещо прісніший, аніж земні; аналізи, проте, не виявили нічого сенсаційного. Через дві години вони знали більш-менш стільки ж, як і на початку. Тому вислали у відкрите море два телевізійних зонди, керовані дистанційно, і з центрального пункту стежили на екранах за їхнім рухом. Однак лише коли вони опинилися за горизонтом, сигнали принесли першу важливу інформацію. В океані жили якісь організми, за формою схожі до кістково-скелетних риб. Але, помітивши зонди, вони кидалися врозтіч із шаленою швидкістю, шукаючи порятунку в глибині. Ехолоти вста-

новили глибину океану в місці, де натрапили на перших живих істот, — півтораєта метрів.

Броза вперся, що мусить мати принаймні одну таку рибину. Тому почали полювання, зонди гналися за тінями, котрі звивались у зеленкавому морці, стріляючи електричними зарядами, однак ті буцімто риби виявляли несподівану схильність до маневрів. Лише після кільканадцяти пострілів удалося поцілити в одну з них. Зонд, який ухопив її у свої мацаки, негайно скерували до берега, а Кеглін та Фітцпатрік тим часом маневрували другим, збираючи проби ворсинок, що коливалися в глибині хвиль, які здалися їм чимось на кшталт місцевих водоростей чи мікроорганізмів. Урешті скерували зонд на саме дно, на глибину чверть кілометра. Сильна донна течія значно ускладнювала керування зондом, який постійно зносило на велике скупчення підводних каменів. Та врешті вдалося кілька з них перевернути і, як припускав Кеглін, під їхнім захистом містилася колонія гнучких створінь з китицями.

Коли обидва зонди повернулись у сферу поля й біологи взялися до роботи, в спорудженому за той час баракові, де врешті можна було зняти остогидлі маски, Роган, Ярґ і п'ятеро інших спожили першу теплу їжу за цей день.

Час до вечора вони провели у збиранні проб мінералів, вивченні придонної радіоактивності, вимірюванні інсоляції та сотні інших марудних занять, які, одначе, слід було виконати сумлінно й навіть педантично, щоб вони дали реальні результати. Надвечір усе можливе було зроблене, і Роган, коли його викликав Горпах з «Непереможного», зі спокійним сумлінням підійшов до мікрофона. Океан наповнювали живі створіння, та всі до одного уникали прибережної зони. Організм дослідженої риби не виявив чогось особливого. Еволюція, за орієнтовними даними, тривала на планеті багато сотень мільйонів років. Виявили велику кількість зелених водоростей, що пояснило наявність кисню в атмосфері. Поділ світу живих організмів на рослини й тварин був типовим; типовою була й скелетна структура хребетних. Єдиною відмінністю упійманої риби від земних відповідників, яку біологам удалося знайти, було особливе відчуття, що реагувало на ледь помітні зміни напрути магнітного поля. Горпах наказав усій групі якнайшвидше повертатись, і коли вже закінчував розмову, повідомив, що є новини: правдоподібно, вдалося встановити місце приземлення «Кондора».

Таким чином, хоча біологи і протестували, стверджуючи, що й кількох тижнів подальших досліджень їм було б замало, барак склали, запустили двигуни, й колона рушила на північний захід. Роган не міг переповісти товаришам жодних подробиць про «Кондора», бо й сам їх не знав. Хотів якнайшвидше опинитися на кораблі, бо припускав, що командир дасть нове, можливо, багатше на якісь відкриття, завдання. Зрозуміло, тепер слід було якнайперше дослідити місце можливого приземлення «Кондора». Роган витискав з машин усю потужність, тому вони поверталися під ще жахливіший скрегіт каміння, що перемелювали гусениці. Коли настала темрява, увімкнули великі фари машин; картина була незвичною і навіть грізною — рухомі стовпи світла щомиті вихоплювали з темряви потворні обриси велетнів, що буцімто рухались, які виявлялися тільки скелями-свідками, останніми залишками вивіреного гірського хребта. Кілька разів довелося затриматися біля глибоких тріщин, що зяяли в базальті. Та врешті, за добрих півгодини, вони побачили освітлений зусібіч, мов на параді, сяючий звіддалік, наче металева вежа, корпус «Непереможного». По всьому периметру силового поля в усі

боки снували незліченні машини; з них вивантажували припаси, пальне; групи людей стояли під трапом у сліпучому світлі юпітерів. Уже здалеку до гурту дослідників долинув відголос цього невпинного мурашника. Над світловими стовпами височів мовчазний, плямисто освітлений корпус крейсера. Блакитні вогні сповістили, де буде вільний шлях крізь силову огорожу, і вкриті товстим шаром дрібненької куряви машини одна за одною в'їхали всередину великого кола. Роган, щойно зістрибнувши на землю, відразу гукнув до того, хто стояв найближче, впізнавши у ньому Бланка, й запитав, що з «Кондором».

Але боцман нічого не знав про це відкриття. Роган довідався від нього небагато. Перед тим, як згоріти в густих шарах атмосфери, чотири супутники передали одинадцять тисяч світлин, котрі прийняло радіо. І, в міру їхнього надходження, зображення наносили на спеціальні витравлені плити у картографічній каюті. Щоб не тратити часу, Роган покликав техника-картографа Еретта до себе і, приймаючи душ, водночас розпитував його про все, що відбулося на кораблі. Еретт був одним із тих, які вишукували «Кондора» на фотографічній смузі. Це зернятко сталі в океанах піску шукали водночас близько тридцяти осіб, окрім

планетологів, для цього мобілізували картографів, операторів радарів та всіх бортових пілотів. Усю добу вони позмінно переглядали новий фотографічний матеріал, фіксуючи координати кожного підозрілого пункту планети. Та новина, яку переказав Роганові командир, виявилася помилкою. За корабель прийняли височенну верхівку скелі, що відкидала тінь, надзвичайно схожу на правильну тінь ракети. Таким чином, про долю «Кондора» і далі нічого не знали.

Роган хотів доповісти командирові, але той уже пішов відпочивати. Отож він подався до себе. Попри втому, довго не міг заснути. А коли прокинувся, астрогатор доручив йому через Балміна, керівника планетологів, передати весь зібраний матеріал до головної лабораторії. О десятій ранку Роган відчув такий голод, — бо ще не їв сніданку, — що опустився на другу палубу до малого буфету операторів радара, і тут, коли вже допивав, стоячи, каву, до нього підскочив Еретт.

— Ну, що, знайшли? — кинув, побачивши збуджене обличчя картографа.

— Ні. Але ми знайшли щось більше. Ходить негайно — вас кличе астрогатор...

Роганові здавалося, що скляний циліндр ліфта повзе неймовірно поволі. У тьмяній кабіні пану-

вала тиша, чути було шурхіт електричних контактів, з друкувального апарата впливали чимраз нові, лискучі від вологи світлини, але ніхто не звертав на них уваги. Двоє техніків видобули зі стінної кишені щось на кшталт проектора й погасили решту світла у той момент, коли Роган відчинив двері. Він зауважив серед інших білу голову астрогатора. Наступної миті екран, що спустився зі стелі, спалахнув сріблом. У тиші зосереджених віддихів Роган підійшов, наскільки зміг, до великої світлої площини. Світлина була не найкращої якості, до того ж чорно-біла. На ній в оточенні дрібних, безладно розкиданих кратерів виділялося голе плоскогір'я, яке з одного боку уривалося так рівно, мовби гори там обрізав якийсь велетенський ніж; це була берегова лінія, бо решту світлини заповнювала одноманітна темінь океану. На певній відстані від цього урвища простягалася мозаїка не дуже виразних форм, у двох місцях закрита смугами хмар та їхніми тіннями. Але й так не викликало сумніву, що особлива формація з деталями, прикритими хмарами, не є геологічним витвором.

«Місто...» — подумав збуджено Роган, але не сказав цього вголос. Усі далі мовчали. Технік біля проектора марно намагався збільшити різкість зображення.

— Чи були перешкоди з прийомом? — пролунав у загальній тиші спокійний голос астрогатора.

— Ні, — відповів з темряви Балмін. — Прийом був чистим, але це одна з останніх світлин третього супутника. Через вісім хвилин після її передачі він перестав відповідати на сигнали. Припускаю, світлина була зроблена об'єктивами, вже пошкодженими підвищенням температури.

— Асцензія камери над епіцентром була не більшою за сімдесят кілометрів, — додав інший голос, що належав, як здалося Роганові, одному з найталановитіших планетологів — Мальте. — Та, правду кажучи, я б оцінив її у п'ятдесят п'ять — шістдесят кілометрів... Прошу поглянути... — його силует почасти затулив екран. Він приклав до зображення прозорий пластиковий шаблон із вирізаними в ньому кружечками і приміряв його по черзі до кільканадцяти кратерів у другій половині світлини.

— Вони виразно більші, ніж на попередніх світлинах. Зрештою, — додав Мальте, — це не має особливого значення. Так чи інакше...

Він не закінчив, але всі зрозуміли, що хотів сказати: небавом перевірять точність фотографії, коли досліджуватимуть цю околицю планети. Якусь мить усі приглядалися до зображення на

екрані. Роган уже не був такий певний, що бачить місто, а не його руїни. Про те, що геометрично правильна форма давно вже покинута, свідчили тонкі, мов риски, хвилясті тіні дюн, які з усіх боків оточували складні форми, а деякі з них майже цілком тонули в піщаному припливі пустелі. Надто геометричні образи цих руїн ділила на дві нерівні частини чорна зигзагоподібна лінія, що розширювалась у глиб континенту — сейсмічна тріщина, котра розколола навпіл деякі з великих «будівель». Одна, що явно впала, утворила своєрідний міст, який зачепився кінцем за протилежний берег тріщини.

— Попрошу світло, — пролунав голос астрогатора. Коли воно спалахнуло, глянув на диск настінного годинника.

— Через дві години стартуємо.

Залунали розрізнені голоси; найенергійніше протестували люди Головного Біолога, які під час пробних буринь зайшли свердловинами на двісті метрів у глиб ґрунту. Горпах махнув рукою, обриваючи дискусію.

— Усі машини повертаються на борт. Здобуті матеріали прошу законсервувати. Перегляд світлин і решта аналізів мають відбуватися своїм трибом. Де Роган? Ага, ви тут. Добре. Ви чули, що

я сказав? За дві години всі люди мають бути на стартових позиціях.

Операція завантаження усіх машин відбувалася поспіхом, але системно. Роган не відповідав на благання Баллміна, котрий просив лише п'ятнадцять хвилин для завершення буріння.

— Ви чули, що сказав командир, — повторював направо і наліво, підганяючи монтажників, які під'їжджали великими машинами до викопаних ровів. Бурильні установки, тимчасові помости з решіток, резервуари з паливом по черзі переміщалися у вантажні люки; коли про виконані роботи свідчив хіба що розритий ґрунт, Роган з Вестергардом, заступником Головного Інженера, ще раз на всяк випадок обійшли місця робіт. Потім люди зникли всередині корабля. Щойно тоді заворушився пісок на далекому периметрі, викликані по радіо, низкою поверталися енергоботи, ховаючись у кораблі, який втягнув досередини, під броньовані плити, трап і вертикальну шахту пасажирського ліфта. Ще кілька митей корабель залишався нерухомим, потім одномагітне виття вихору заглушив металевий свист стиснутого повітря, яким продували дюзи. Клуби куряви огорнули днище, серед них замиготіли зелені імпульси, змішуючись із червоним світлом

сонця, і на фоні невмовкаючого грому, що струсо-
нув пустелю та сотню разів відбився від навколиш-
ніх скель, корабель поволі піднявся у повітря,
щоб, залишаючи за собою випалене коло скель,
перетворені на скло дюни й шмаття конденсату,
зникнути з неймовірною швидкістю у фіолето-
вому небі. Невдовзі після того, як останній слід
його шляху, позначеного білуватою лінією пари,
розтанув ув атмосфері, а рухливі піски почали
накривати голу скелю й заповнювати покинуті
рови, із заходу насунула темна хмара. Пливучи
низько над поверхнею, вона розширилася, клу-
бочачись раменами, оточила місце приземлення
й зависла нерухомо. Так тривало якийсь час.
Коли сонце вже добре схилилося до заходу, на пу-
стелю з хмари почав падати чорний дощ.

СЕРЕД РУІН

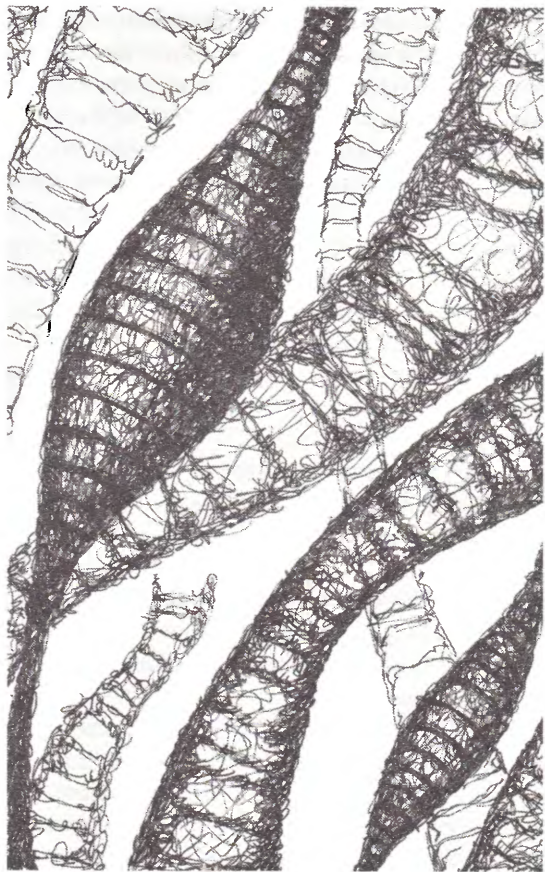
«Непереможний» сів на старанно ви-
бране місце, майже за шість кілометрів на північ
від зовнішньої межі так званого «міста». Його ціл-
ком непогано можна було оглядати з командної
рубки. Враження, що це штучно споруджені кон-
струкції, було навіть більшим, аніж при перегляді

світлин супутникового фоторобота. Ребристі, переважно ширші в основі, ніж при верхівці, не однакової висоти, вони тягнулися на багато кілометрів, чорнуваті, місцями виблискуючі металом, але навіть найсильніший бінокль не давав змоги розрізнити деталі; здавалося, що більшість цих будівель дірява, мов решето.

Цього разу металеве потріскування розпечених дюз ще не припинилося, коли корабель висунув зі свого нутра трап і риштування ліфта, оточив себе колом енергоботів, але на цьому не зупинився. В одному місці, розташованому навпроти «міста» (стоячи на рівні ґрунту, його не можна було помітити за низькими узгір'ями), зосередилася в енергетичному полі група розвідувальних машин, до якої приєднався удвічі більший за них, схожий на апокаліптичного жука зі синюватою поверхнею, рухливий випромінювач антиматерії.

Командиром оперативної групи був Роган. Він стояв, випроставшись, у відкритій башті першої розвідувальної машини, чекаючи, коли за наказом, відданим з борту «Непереможного», відчиниться прохід у силовому полі. Два інфороботи на двох найближчих пагорбах вистрелили низку зелених ракет, що не гасли, позначаючи шлях, і сформована у дві шеренги невелика колона на чолі з машиною Рогана рушила вперед.

Машини грали басами двигунів, фонтани піску прискали з-під гумових коліс велетенських механізмів, попереду, за двісті метрів перед чільним розвідником, сунув над поверхнею ґрунту робот-розвідник, схожий на пласку тарілку, що пульсувала аналізаторами, а струмені повітря, котрі викидав з-під себе, збурювали вершки дюн. Це виглядало так, ніби минаючи їх, робот розпалював невидимий вогонь. Курява, піднята експедицією, довго не спадала у спокійному повітрі, й після проходження колони позначала її слід червонястими хмарами. Тіні за машинами ставали чимраз довшими; сонце хилилося до заходу. Колона оминула майже повністю засипаний кратер, що був на шляху, і за двадцять хвилин дісталася до краю руїн. Тут порядок колони змінився. Три автоматичні машини вийшли вперед і засвітили яскраво-сині вогні, сигналізуючи про створення локального силового поля. Дві машини з людьми їхали під рухомих захистом. Через п'ятдесят метрів посувався, ступаючи велетенськими зігнутими ногами, великий випромінювач антиматерії. Коли вони проминули засипану гору чогось, схожого на порвані металеві линви чи дроти, мусили на якийсь час затриматися, бо одна кінцівка випромінювача крізь пісок провалилась у глибину невидимої тріщини. Два арктани зіскочили з чільної машини і звільнили застряглому велета. Колона рушила далі.

Те, що вони назвали містом, насправді зовсім не було схоже на земні поселення. Занурені невідомо на скільки в зибухих пісках, стояли темні масиви з найжаченими, мов щітка, поверхнями, не схожі ні на що відоме людським очам. Їхні форми, що не піддавалися окресленню, сягали кількох поверхів. У них не було вікон, дверей, навіть стін, одні виглядали мовби хвилясті сітки, переплетені у різних напрямках між собою й густо сплутані, з потовщеннями в місцях з'єднань. Інші нагадували складні об'ємні арабески, що утворювали наче бджолині стільники, котрі взаємно перехрещувались, або решета з трикутними й п'ятикутними отворами. В кожному більшому елементі та в кожній видимій площині можна було побачити щось правильне, не настільки, як у кристалі, але безумовно таке, що повторювалося з певним ритмом, хоча його в багатьох місцях обривали сліди знищення. Деякі конструкції, гранчастої форми, утворені наче з повідрубуваних і густо переплетених гілок (однак ці гілки не мали неправильних ліній, характерних для дерев чи кущів; чи становили частину дуги або дві спіралі, скручені в протилежних напрямках), стирчали з піску вертикально, хоча траплялися й нахилені, що нагадували половину звідного мосту. Вітри, дуючи переважно з півночі, нагромадили

на всіх горизонтальних площинах і положистих звивинах летючий пісок, тож звіддалік не одна з цих руїн нагадувала круту піраміду, зрізану при вершку. Однак зблизька її позірно гладка площина виявлялася системою перехрещених прутів з гострими кінцями і де-не-де сплечених листів, які затримували своєю густотою навіть пісок. Роганові здалося, що це якісь кубічні й пірамідальні рештки скель, порослих змиршавілою і засохлою рослинністю. Але й це враження зникало на відстані кількох кроків: бо тоді правильність, не характерна для живих форм, видавала свою наявність навіть крізь хаос знищення. Руїни не були, власне кажучи, суцільними, бо в них можна було зазирнути крізь щілини металевих згущень, не були й порожніми чи заповненими вщерть. Звідусюди віяло мертвотою занепаду. Роган подумав про випромінювач, та використання сили не мало жодного сенсу, бо бракувало замкнутого простору, до якого можна було б увірватися. Вихор ганяв між високими бастіонами хмари їдкої курави. Регулярну мозаїку чорних отворів заповнював пісок, що весь час струменів униз, утворюючи біля їхнього підніжжя мовби копиці мініатюрної лави. Невпинний сипучий шелест супроводжував їх протягом усієї подорожі. Діскові антени, отвори рухливих лічильників Гейгера, ультразвукові

мікрофони й датчики випромінювання мовчали. Чути було лише порипування піску під колесами, уривчасте виття двигунів на підйомах чи на поворотах, коли змінювалося шиккування колони; машини навперемін то зникали у глибокій холодній тіні, яку відкидали велетенські споруди, то знову виринали на шарлатово¹ осяяний пісок.

Урешті вони добралися до тектонічної тріщини. Це була щілина завширшки сто метрів, роззявлена, мов бездонна прірва, й очевидно справді глибока, бо її не заповнили навіть водоспади піску, безупинно несені вітром зі схилів до низу. Вони затрималися, і Роган вислав на протилежний бік летючого робота-розвідника. На екрані він стежив за тим, що той уgliedів телеоб'єктивами, але цей образ нічим не відрізнявся від баченого. Через годину розвідника відкликали назад, і коли той приєднався до групи, Роган, порадившись із Баллміном та фізиком Гралевим, які сиділи у його машині, зважився на детальніший огляд кількох руїн.

Спочатку він пробував дослідити ультразвуковими зондами, наскільки товстим є шар піску, що вкриває «вулиці» мертвого «міста». Це було марудне заняття. Результати зондувань виявилися різними, мабуть, через те, що скельна основа за-

¹ Шарлатово — пурпурово (від шарлат (заст.) — пурпур).

знала внутрішньої декристалізації під час струсу, який викликав цю велику тріщину.

Видавалося, що в цій величезній ночвоподібній заглибині місцевості було десь від семи до дванадцяти метрів піску. Вони повернули на схід, до океану й, подолавши одинадцять кілометрів крутого шляху серед зчорнілих руїн, що ставали чимраз нижчими і чимраз менше виступали з піску, доки не зникли зовсім, дісталися до голих скель. Зупинилися над урвищем, таким високим, що шум хвиль, які розбивались об його підніжжя, долинав до них ледь чутним відголосом. Смуга голої скелі, очищеної від піску, неприродно гладкої, позначала лінію урвища, здіймаючись до півночі низкою гірських вершин, які застиглими стрибками летіли в дзеркало океану.

Позад себе вони залишили «місто» — тепер воно виглядало чорною лінією з правильними контурами, що тонули в рудуватій імлі. Роган з'єднався з «Непереможним», передав астрогаторові отриману інформацію, яка, власне кажучи, дорівнювала нулеві, й уся колона, і надалі дотримуючись заходів безпеки, повернула у глибину руїн.

Дорогою трапилася невелика пригода. Крайній лівий енергобот, очевидно внаслідок незначної помилки курсу, надто розширив сферу силового поля, так що воно ковзнуло краєм схи-

леної до них шпичастої багаточислової будівлі. З'єднаний з датчиками сили поля випромінювач антимаєрії, котрого хтось виставив у режим автоматичного вогню в разі нападу, потрапив на стрибок напруги як видимому ознаку того, що невідомий намагається пробити силове поле, і вистрелив у невинну руїну. Вся горішня секція погнутої «будівлі», завбільшки як земний хмародер, зненацька втратила брудно-чорний колір, розжарилася та сліпучо засяяла, аби за частку секунди розпастися зливою розплавленого металу. Жоден уламок не впав на колону, бо розпечені частки зіслизнули поверхнею невидимого купола, утвореного силовим полем. Не долетівши до землі, вони випарувалися від термічного удару. Однак анігіляція викликала стрибок випромінення, лічильники Гейгера автоматично увімкнули тривогу, і Роган, клянучи й обіцяючи переламати кості тому, хто так запрограмував машину, кілька хвилин витратив на те, щоби скасувати тривогу та відповісти «Непереможному», який помітив спалах і негайно запитав про його причину.

— Досі ми знаємо лише, що це метал, імовірно, сталь з домішкою вольфраму та нікелю, — сказав Баллмін, який, не переймаючись виниклим розгартієм, скористався з нагоди і зробив спектроскопічний аналіз полум'я, котре огорнуло руїни.

— Чи можете визначити їхній вік? — запитав Роган, стираючи з рук дрібний пісок, що осідав на руках і обличчі. За ними залишилася скорчена від полум'я вціліла частина руїни; тепер вона висіла, мовби зламане крило, над дорогою, що вони пробили.

— Ні. Можу сказати, що воно з біса старе. З біса старе, — повторив він.

— Мусимо роздивитися його зблизька... І не питатиму старого про дозвіл, — додав Роган з несподіваною рішучістю.

Вони зупинилися біля складного об'єкта, утвореного кількома раменами, що сходилися до центру. В силовому полі відчинилася хвіртка, позначена двома вогнями. Зблизька враження хаосу було виразнішим. Фронтон будівлі утворювали трикутні плити, вкриті мовби дротяними щітками; зсередини ці плити підтримували системи прутів, товстих, як гілки. На поверхні вони виглядали більш-менш системно, але в глибині, куди спробували зазирнути, світячи потужними ліхтарями, ліс прутів розгалужувався, розходився з товстих вузлів, знову сходився, а все разом нагадувало гігантську драпачку з мільйонів перекручених кабелів. Вони шукали в них слідів електричного струму, поляризації, залишкового магнетизму, врешті радіоактивності — без жодного результату.

Зелені вогні, що позначали вхід у глибину поля, неспокійно пульсували. Свистів вітер, маси повітря, що вривались у сталеву гущу, видавали несамошиті тони.

— Що можуть значити ці бісові джунгли?

Роган витирав обличчя від піску, налиплого на спитнілу шкіру. Удвох з Баллміном вони стояли на оточеному низьким парашетом хребті літаючого розвідника, який завис на висоті кільканадцяти метрів над «вулицею», чи радше трикутною площею, вкритою дюнами, серед двох сусідніх руїн. Далеко внизу стояли їхні машини, й малі, мов іграшкові фігурки, люди дивилися на них, задерши голови.

Розвідник ширяв у повітрі. Тепер під ним була поверхня, повна гострих шпичаків чорнуватого металу, нерівна, пошарпана, місцями закрита згаданими трикутними плитами, які не лежали в одній площині, а були спрямовані вгору чи в боки, що давало змогу зазирнути в глибину, сповнену мороку. Гуща переплетених перегоронок, прутів, пластинчастих опуклостей була такою, що крізь неї не пробивалося світло сонця, та й промені ліхтарів безсило грузли.

— Як ви гадаєте, Баллміне, що це може бути? — повторив Роган. Він був роздратований.

Чоло, яке раз у раз витирав, почервоніло, шкіра боліла, пекли очі. Через кілька хвилин Роган мусив подати наступне донесення «Непереможному», та не міг навіть підібрати слів, щоб окреслити те, перед чим опинився.

— Я не провидець, — заперечив учений, — навіть не археолог. Хоча гадаю, що й археолог нічого б нам не сказав. Мені здається... — він замовк.

— Та кажіть уже!

— Ця конструкція не нагадує мені житло. Руїни жител якихось істот, розумієте? Якщо це взагалі можна з чимось порівняти, то хіба з машиною.

— З машиною? Але з якою? Збирачем інформації? А може, це було щось на зразок електронного мозку?..

— Ви й самі у це не вірите... — флегматично заперечив планетолог. Апарат посунувся убік, надалі майже торкаючись прутів, що хаотично стирчали серед вигнутих плит. — Ні. Тут не було жодних електричних кіл. Де ви тут бачите якісь перебірки, ізолятори, екрани?

— Можливо, вони були з горючого матеріалу. Їх міг знищити вогонь. Адже це все-таки руїна, — невпевнено заперечив Роган.

— Можливо, — несподівано погодився Баллмін.

— То що мені сказати астрогаторові?

— Найкраще, аби пан передав йому весь цей балаган по телевізору.

— Це було не місто... — раптом сказав Роган, мовби подумки підсумувавши усе побачене.

— А мабуть, ні, — погодився планетолог. — У кожному разі, не таке місто, яке ми можемо уявити. Тут не жили ні людиноподібні істоти, ні хоч трохи схожі на них. А океанські форми дуже близькі до земних. Отож і на суходолі логічною була б їхня присутність.

— Так. Я постійно про це думаю. Ніхто з біологів не хоче про таке говорити. Як ви гадаєте?

— Не хочуть говорити, бо це надто неймовірно: виглядає так, ніби щось не допустило життя на сушу... Ніби не дозволило йому виринути з води...

— Така причина колись могла подіяти одноразово, наприклад у формі дуже близького вибуху Супернової. Адже ви знаєте, що дзетою Ліри кілька мільйонів років тому була Нова. Може, жорстке випромінювання знищило життя на континентах, а в глибинах океанів організми могли вціліти...

— Якби випромінювання було таким, як ви кажете, то його сліди ми помітили б і нині. Тим часом ґрунтова активність, як на ці околиці Галактики, є винятково мізерною. Крім того, за ці мільйони років еволюція знову посунулася

б уперед; звісно, не було б жодних хребетних, лише примітивні мілководні форми. А ви помітили, що берег цілком мертвий?

— Помітив. Чи це має аж таке значення?

— Вирішальне. Життя виникає, як правило, в прибережній ніші й лише потім опускається у глибини океану. Тут не могло бути інакше. Щось його зіпхнуло. І здається, не дає вийти на сушу донині.

— Чому?

— Тому, що риби бояться зондів. На планетах, які я знаю, жодні тварини не боялись апаратів. Бо ж вони ніколи не бояться того, чого не бачили.

— Ви хочете сказати, що вони вже бачили зонди?

— Не знаю, що бачили. Але навіщо їм магнетичний інстинкт?

— Якась химерна історія, — буркнув Роган. Він дивився на роздерті фестони металу, перехилившись через поруччя, викривлені чорні кінці прутів тремтіли в повітряному потоці, який відкидав робот. Балмін довгими кусачками обламував по черзі дроти, що стирчали з отвору тунелю.

— Я вам щось скажу, — мовив він. — Тут не було надто високої температури, ніде не було, інакше метал струх би. Отже, ваша гіпотеза про пожежу також відпадає...

— Тут будь-яка гіпотеза відпадає, — буркнув Роган. — Крім того, не розумію, яким чином можна пов'язати ці ідіотські хащі із загибеллю «Кондора». Адже вони абсолютно мертві.

— Так могло бути не завжди...

— Тисячу років тому — так, але не кілька років. Нема чого тут довше шукати. Повертаймось униз.

Далі вони мовчали, доки машина не опустилася до зелених сигнальних вогнів експедиції. Роган доручив технікам увімкнути телекамери й передати дані про ситуацію «Непереможному».

А сам зібрав учених у кабіні головного транспортера. Провітривши невеличку каюту киснем, вони взялися за канапки, запиваючи кавою з термосів. Над їхніми головами палала округла труба освітлення. Роганові подобалось її біле світло. Червонуватий день планети вже остогид. Баллмін сплюнув, бо пісок, що підступно проник до загубника маски, скрипнув на зубах під час їжі.

— Це мені дещо нагадує... — несподівано озвався Гралев, закручуючи термос. Його чорне густе волосся блищало в штучному світлі.

— Можу вам розповісти. Але за умови, що не сприймете це надто серйозно.

— Якщо це тобі хоча б щось нагадує, то вже дуже цікаво, — кинув Роган з повним ротом. — Кажі, що це тобі нагадує.

— Безпосередньо нічого, але я чув таку історію... може, казку. Про Лиранів...

— Це не казка. Вони справді існували. Про них є монографія Ахрам'яна, — зауважив Роган.

За плечима Ґралева на пульті запульсувала лампочка — знак того, що встановлений безпосередній зв'язок з «Непереможним».

— Так, Пайне припускав, що деяким вдалося врятуватись. Але я майже певен, що це неправда. Усі загинули під час вибуху Нової.

— Це за шістнадцять світлових років звідси, — сказав Ґралев. — Я не знаю цієї книжки Ахрам'яна. Але чув, навіть не пригадую де, історію про те, як вони намагалися врятуватися. Кажуть, висилали кораблі на всі планети інших зірок навколо себе. Вони вже досить добре знали підсвітлову астрогацію.

— І що далі?

— Та, власне, все. Шістнадцять світлових років — не надто велика відстань. Може, один з їхніх кораблів приземлився тут?

— Припускаєш, що вони тут... Тобто, їхні нащадки.

— Не знаю, просто ці руїни асоціювалися в мене з ними. Вони могли це збудувати...

— А як вони, власне, виглядали? — запитав Роган. — Чи були схожими на людей?

— Ахрам'ян вважає, що так, — відповів Баллмін. — Але це лише гіпотеза. Після них залишилося менше, ніж після австралопітека.

— Дивно...

— Зовсім не дивно. Їхня планета протягом кільканадцяти тисяч років була занурена у хромосферу Нової. В окремі періоди температура на поверхні перевищувала десять тисяч градусів. Навіть донні скелі кори планети зазнали повної метаморфози. Від океанів не залишилось і сліду, вся куля висмажилась, як кістка у вогні. Подумайте, якихось сто років усередині пожежі Нової!

— Лирани тут? Але чому вони мали б ховатися? І де?

— Може, вже вимерли? Зрештою, не вимагайте від мене надто багато. Я лише сказав те, що спало на думку.

Запанувала тиша. На пульті керування загорівся сигнал тривоги. Роган зірвався, підніс навушники до вух.

— Це Роган... Що? Це пан? Так! Так! Слухаю... Добре, негайно повертаємось! — показав колегам зблідле обличчя. — Друга група знайшла «Кондора»... За триста кілометрів звідси.

«КОНДОР»

Здалеку ракета виглядала як похилена вежа. Це враження посилювали піщані дюни навколо: від заходу їхня висота була значно вищою, ніж від сходу, з огляду на напрямок постійних вітрів. Кілька машин поблизу були засипані майже без сліду, навіть нерухомий енергомет з піднятим дахом занесло дюнами до середини корпусу. Але у днищі ракети видно було отвори дюз, бо вона перебувала всередині незасипаної улоговини. Тому досить було відгорнути тоненький шар піску, аби дістатися до розкиданих навколо трапу предметів.

Люди з «Непереможного» затрималися на гребені насипу. Машини, що їх привезли, вже оточили великим колом усю місцевість, і викинуті передавачами пучки енергії з'єдналися в захисне поле. Транспортери й інфороботи зупинилися за кількадесят метрів од місця, де піщане коло оточувало підніжжя «Кондора», всі дивилися зі схилу дюни вниз.

Трап корабля відділяла від поверхні п'ятиметрова відстань, ніби щось несподівано зупинило його рух, коли опускався. Однак решітка пасажирського ліфта уже була закріплена, а порожня кабіна з відчиненими дверима мовби запрошувала всередину. Біля неї виступали з піску

кілька кисневих балонів. Їхні алюмінієві стінки блищали, наче їх покинули кілька хвилин тому. Дещо далі з піску стирчав блакитний фрагмент якогось предмета, що виявився пластиковим контейнером. Зрештою, хаотично розкиданих предметів у заглибині біля підніжжя корабля було безліч: повні й порожні консервні банки, теодоліти, фотоапарати, телескопи, штативи й миски — одні цілі, інші зі слідами ушкоджень.

«Виглядає так, мовби хтось викидав це пачками з ракети!» — подумав Роган, задираючи голову туди, де темним отвором виднівся пасажирський люк: його кришка була незачиненою. Невелика повітряна розвідка Девріє цілком випадково натрапила на мертвий корабель. Девріє не намагався потрапити всередину, а відразу сповістив базу. Лише група Рогана мала дослідити таємницю близнюка «Непереможного». Техніки вже бігли прямо від своїх машин, несучи скриньки з інструментами.

Зауваживши щось випукле, вкрите тоненьким шаром піску, Роган штовхнув його кінчиком черевика, гадаючи, що це малий глобус і, все ще не розуміючи, що це таке, підняв із землі блідо-жовту кулю. На його приглушений вигук усі повернулися. Він тримав людський череп.

Потім вони знайшли інші кістки й більше останків, а також один цілий скелет, зодягнутий у комбінезон. Між нижньою щелепою, що відпала, й зубами горішньої ще стирчав загубник кисневої маски, а показник тиску зупинився на 46 атмосферах. Присівши, Ярґ відкрутив вентиль балона, і газ почав виходити з протяжним шипінням. В абсолютно сухому повітрі пустелі на жодній із сталевих частин редуктора не видно було навіть сліду іржі, й гвинт обертався зовсім легко.

Механізм ліфта можна було увімкнути із зовнішньої платформи, та, видно, струму в мережі не було, бо натискання кнопок не дало результату. Підйом сорокаметровою конструкцією ліфта був непростю справою, і Роган вагався, чи не вислати краще вгору кількох людей на літаючій тарілці, але в цей час двоє техніків, зв'язавшись линвою, полізли по зовнішній конструкції. Інші мовчки спостерігали за перебігом їхнього підйому.

«Кондор», корабель точнісінько такого класу, як «Непереможний», лише кілька років тому зі-йшов зі стапелів, отож їхній силует нічим не різнився. Люди мовчали. Хоча про таке ніколи не говорили, вони, мабуть, воліли б побачити знищені через випадок — хоча б і вибух реактора — рештки. Те, що корабель стояв тут, угрузши в пісок пустелі, мертво похилившись на один бік, так

ніби ґрунт просів під тягарем підпор днища, такий оточений хаосом предметів і людських кісток та водночас такий на вигляд цілий, вразило всіх, мов блискавка. Техніки добралися до пасажирського люка, без проблем відхилили його і зникли з очей спостерігачів. Їх не було так довго, що Роган уже почав непокоїтись, але несподівано ліфт здригнувся, піднявся на метр, а потім знову опустився на пісок. Водночас у відчиненому отворі з'явився силует одного з техніків; він махнув рукою, що можна їхати.

Роган, Баллмін, біолог Гагеруп і один з техніків, Кралік, учотирьох поїхали вгору. За старою звичкою Роган дивився на потужну опуклість корпусу, що сунулася за парашетом ліфта, і вперше, але не востаннє того дня остовпів. Титаново-молібденові плити обшивки були просвердлені раз за разом або ж подзьобані якимось надзвичайно твердим інструментом; сліди не дуже глибокі, але такі густі, що всю зовнішню поверхню корабля вкривала мовби віспа. Роган смикнув за плече Баллміна, але той уже й сам зауважив цю неймовірність. Обоє намагались уважніше придивитися до отворів, видовбаних у корпусі. Всі вони були дрібними, наче видзьобаними гострим кінцем долота, але Роган знав, що нема такого долота, яке б пошкодило цементовану поверхню.

Це могло бути результатом лише якогось хімічного травлення. Однак багато довідатися він не встиг, бо ліфт закінчив коротку подорож і треба було увійти в камеру тиску.

Корабель усередині був освітлений: техніки вже увімкнули аварійний генератор, що працював завдяки стиснутому повітрю. Пісок, надзвичайно дрібний та сипучий, застеляв товстим шаром лише невеликий простір біля високого порога. Вітер надув його сюди крізь щілину відхиленого люка. У коридорах піску не було зовсім. Приміщення третьої палуби відкривалися перед ними чисті, охайні, яскраво освітлені, тут і там лежав якийсь покинутий предмет — киснева маска, пластикова тарілка, книжка, частина комбінезона — але так було, власне, лише на третій палубі. Нижче, в картографічних і зоряних каютах, у їдальнях, у кабінах залоги, в приміщеннях радарів, у головному розподільникові тяги, в бортових та сполучних коридорах панував незрозумілий хаос.

Вражаючи картину побачили вони в рубці керування. Там не було жодного вцілілого скла на екранах чи циферблатах. Окрім того, оскільки екрани всіх приладів виготовляли з маси, що не дає уламків, якісь на диво потужні удари перетворили їх на сріблястий порошок, що вкривав пульти, крісла, навіть дроти й контакти. У сусідній бібліотеці, мов

висипане з мішка зерно, лежали мікрофільми, почасти розкручені й переплетені великими слизькими клубами, подерті книжки, поламани циркулі, логарифмічні лінійки, спектральні й аналітичні стрічки, разом із скиртами великих зоряних каталогів Камерона, над якими хтось особливо знущався, завзято, але й із незбагненною терплячістю, вириваючи зошит за зошитом їхні товсті, штивні пластикові аркуші. У клубному приміщенні та прилеглій до нього проекційній залі проходи барикадували гори зім'ятого одягу і клапті шкіри, здертої з розпороної оббивки фотелів. Одним словом, вигляд був такий, ніби, за словами боцмана Тернера, на ракету напало стадо розлучених павіанів. Люди, занімілі від вигляду цього знищення, переходили з палуби на палубу. В малій навігаційній каюті під стіною лежали скручені у клубок висохлі останки людини, одягнутої в полотняні штани й поплямлену сорочку. Тепер його прикривав брезент, що накинув хтось із техніків, увійшовши туди першим. Це була, власне, мумія з коричневою шкірою, присохлою до костей.

Роган покинув «Кондора» одним з останніх. Голова паморочилася; він млів фізично і кожен із нападів слабкості стримував усією силою волі. Йому здавалося, що це кошмарний, неймовірний сон. Однак обличчя навколишніх людей переко-

нували його у правдивості всього, що бачив. На «Непереможний» послали короткі радіограми. Частина експедиції залишилася біля покинутого «Кондора», щоб навести всередині сякий-такий лад. Але попередньо Роган наказав докладно сфотографувати усі приміщення корабля і скласти детальні описи стану, в якому його знайшли.

Поверталися з Баллміном і Гаарбом, одним із біофізиків; транспортером керував Ярґ. Його широке, зазвичай усміхнене обличчя, ніби зменшилось і потемніло. Багатотонна машина рухалася ривками, такими незвичними порівняно із завжди плавною їздою досвідченого водія, петляла між дюнами, викидаючи обабіч величезні фонтани піску. Перед ними сунув енергобот без людей, забезпечуючи силову охорону. Вони весь час мовчали; кожен думав про своє. Роган майже боявся зустрічі з астрогатором, бо не знав, що, власне, йому сказати. Одне з найжахливіших, мабуть, через особливу безглуздість, шалених відкриттів він залишив для себе. У ванній кімнаті восьмої палуби Роган знайшов шматки мила з виразними слідами людських зубів. Але ж там не могло бути голоду; склади заповнювали майже непочаті запаси продовольства; навіть молоко у холодильниках збереглось ідеально. На середині дороги вони отримали радіосигнали від якоїсь невеликої авто-

матичної машини, котра мчала до них, залишаючи за собою стовп куряви. Вони пригальмували, тоді й та машина зупинилась. У ній їхало двоє людей: уже немолодий технік Магдов і нейрофізіолог Сакс. Роган вимкнув поле, і вони змогли порозмовляти. Уже після Роганового від'їзду в гібернаторі «Кондора» виявили заморожене людське тіло. Цю людину, ймовірно, ще можна було оживити; тому Сакс віз усю потрібну апаратуру з «Непереможного». Роган вирішив їхати за Саксом, мотивуючи це тим, що машина вченого не мала силового поля. Насправді ж він був радий відтягнути розмову з Горпахом. Отож вони розвернулись і, збурюючи пісок, помчали назад.

Навколо «Кондора» панував жвавий рух. Із дюн видобували усе нові предмети. Окремо, під білими плахтами, лежали рядком останки, їх було вже понад двадцять. Трап увімкнули, навіть стаціонарний реактор «Кондора» вже давав струм. Їх зауважили здалеку за здійсненою курявою і відкрили прохід крізь силове поле. На місці вже був лікар, низенький доктор Нигрен, але без помічника він навіть не хотів докладно обстежити знайденого у гібернаторі. Роган, використовуючи свій привілей, — адже він представляв тут самого командира — подався з обома лікарями на борт; порозбиване начиння, яке за його попереднього пе-

ребування унеможливило навіть наближення до дверей гіbernатора, за цей час приборали. Термометри показували мінус сімнадцять градусів. Обоє лікарів порозумілися без слів, одним поглядом, але Роган знав про гібернацію лише стільки, що температура, як на повну смерть, після котрої можливе оживлення, є надто високою, натомість занизькою для гіпотермічного сну. Не виглядало на те, аби людина в гіbernаторі була спеціально приготована до існування у відповідно створених умовах, а радше опинилася тут випадково так само незрозумілим та безглуздим чином, як і все інше, що трапилося на «Кондорі». І справді, коли вони вже одягнули термостатичні скафандри, відкрутили вентилі й відхилили тяжкий люк, то побачили розпростерте на підлозі й одягнуте лише в білизну тіло людини, яка лежала долілиць. Роган допоміг лікарям перенести чоловіка на малий м'який стіл під трьома безтіньовими лампами. Це, власне, був не операційний стіл, а тапчан для дрібних процедур, які часом слід було виконувати у гіbernаторі. Роган боявся глянути на обличчя того чоловіка, бо знав багатьох людей «Кондора». Але цей був йому незнайомим. Якби не крижаний холод і твердість його тіла, можна було б подумати, що знайдений спить. Повіки в нього були опущені, у сухій і герметичній каюті шкіра

навіть не втратила природного кольору, хіба що була бліда. Але тканини під нею були наповнені мікроскопічними кристаликами криги. Обоє лікарів, нічого не кажучи, удруте порозумілися поглядом. Потім почали готувати інструменти. Роган сів на одному з порожніх ліжок, яких тут було два довгих ряди. Усі — як слід застелені, в гібернаторі панував досконалий, нормальний лад. Кілька разів дзенькнули інструменти, лікарі пошепталися, нарешті Сакс сказав, відходячи від столу:

— Нічого не вдасться удіяти.

— Він неживий, — радше зробив із його слів єдиний можливий висновок, аніж запитав Роган.

Нигрен тим часом підійшов до табло кондиціонера. За мить у повітрі війнуло теплом. Роган устав, щоб вийти, коли побачив, що Сакс повертається до столу. Він підняв з підлоги невелику чорну торбу, відкрив її і дістав апарат, про який Роган уже не раз чув, але якого при ньому досі не використовували. Сакс надзвичайно спокійними рухами педантично розмотував клубки дротів, що закінчувалися пласкими електродами. Приклавши шестеро закінчень до голови померлого, він закріпив їх еластичною стрічкою. Присівши, витягнув із торби три пари навушників. Одягнув одну на вуха й, усе ще схилившись, покрутив унизу регулятори апарата. Його обличчя із заплющеними очима

було дивовижно зосередженим. Несподівано брови зійшлися до купи, він іще нижче нахилився, притримав рукою регулятор, після чого різко скинув навушники.

— Колего Нигрен, — мовив якимось дивним голосом. Низенький лікар узяв від нього стетоскоп.

— Що?.. — майже не дихаючи, тремтячими губами прошепотів Роган.

Апарат називався «труномийкою», принаймні на бортовому жаргоні. У померлого, який відійшов на той світ недавно, або коли тіло, як у цьому випадку, не розклалося через низьку температуру, можна було «підслухати мозок», точніше, те, що становило останній проблиск свідомості. Апарат посилав електричні імпульси у глиб черепа; вони йшли шляхом найменшого опору — тобто тими нервовими волокнами, що творили функціональну цілість у період перед смертю. Результати ніколи не були певними, але подекували, що кілька разів таким чином вдалося здобути надзвичайно важливу інформацію. За обставин, подібних до нинішніх, коли так багато залежало від бодай часткового відкриття таємниці, що ховала трагедію «Кондора», застосування «труномийки» було конечністю. Роган уже здогадався, що невролог зовсім не розраховував оживити померлого чоловіка і приїхав, власне, лише для

того, аби почути, що йому перекаже його мозок. Він стояв нерухомо, відчуваючи дивну сухість уст і тяжкі удари серця, коли Сакс подав йому другу пару навушників. Якби не простота та природність цього жесту, Роган не зважився б їх одягнути. Але зробив це під спокійним, темним поглядом Сакса, який стояв на одному коліні біля апарата, дрібними рухами посуваючи регулятор підсилювача.

Спочатку не було чути нічого, крім шуму струмів, і це він сприйняв з полегшенням, оскільки не хотів нічого почути. Він волів би, навіть не усвідомлюючи цього, щоб мозок незнайомого йому чоловіка був німий, мов камінь. Сакс, підводячися з підлоги, поправив у нього на голові навушники. І тоді Роган побачив щось крізь світло, що відбивалося від білої стіни каюти, сіру картину, мовби насипану з попелу, затуманену й підвішану на неокресленій відстані. Він мимоволі заплющив повіки, і те, що зауважив мить тому, зробилося майже цілком виразним. Це ніби якийсь прохід усередині корабля, з трубами попід стелею; усю його ширину перегороджували людські тіла. Вони ніби рухалися, та насправді це тремтів і дрижав увесь образ. Люди були наполовину одягнуті, рештки їхнього одягу висіли клаптями, а неприродну білість їхньої шкіри вкривали чи то

темні плями, чи то якийсь висип. Можливо, і це явище було лише випадковим побічним ефектом, бо такими самими чорними плямами аж рябіли підлога та стіни. Уся ця картина, як нечітка фотографія, виконана крізь товстий шар плинної води, хвилювалася, розтягалася, скорчувалася і миготіла. Від жаху Роган різко розплющив очі; образ посірів і майже зник, лише тінню пробиваючи яскраве світло навколишньої реальності. Але Сакс знову торкнувся ручки апарата, і Роган почув — мовби всередині голови — слабкий шепіт: ... аля...ама...ляля...аля ма...мама...

І все. Струм посилювача несподівано нявкнув, загудів та сповнив навушники повторюваним, наче якась шалена гикавка, співом, мовби диким сміхом, глузливим і жорстоким. Але це був уже лише струм, гетеродин просто почав генерувати надто сильні імпульси...

Сакс змотав дрони, поскладав їх, запхнув до торби, а Нигрен підняв край простирадла і накинув на тіло й обличчя померлого, стулені доти вуста якого, може, під впливом тепла (у гібернаторі було вже майже гаряче — принаймні в Рогана піт стікав по хребту), злегка розтулилися, набираючи виразу надзвичайного подиву. І такими зникли під білим саваном...

— Скажіть щось... чому ви мовчите? — вибухнув Роган. Сакс затягнув паски сумки, встав і ступив крок до нього. — Дайте собі раду, пане навігаторе...

Роган заплющив очі, стиснув кулаки, його зусилля було настільки великим, наскільки даремним. Як завжди у такі моменти, його охоплювала лють. Стримати її було найскладніше.

— Вибачте... — бовкнув він.— Що, власне, це означає?

Сакс розщипнув просторий скафандр, який осів на підлогу, і вдавана велич полишила його. Він знову був худим, сутулим чоловіком з вузькими грудьми, тонкими нервовими руками.

— Я знаю не більше за вас, — відповів. — А може, й менше.

Роган нічого не зрозумів, але вхопився за останні слова.

— Як це?.. Чому менше?

— Бо мене тут не було — я не бачив нічого, крім цього трупа. А пан був тут від ранку. Чи ця картина нічого панові не говорить?

— Ні. Вони — вони рухалися. Тобто, тоді ще були живими? Що на них було? Ті плямки...

— Вони не рухалися. Це ілюзія. Енграми фіксуються як фотографія. Часом це накладка з кількох образів, у цьому випадку її не було.

— А ті плямки? Це також ілюзія?

— Не знаю. Все може бути. Але мені здається, що ні. Як на вашу думку, Нигрене?

Низенький лікар уже звільнився від скафандра.

— Не знаю, — озвався він. — Може, це й не був артефакт. На стелі їх не було, так?

— Тих плямок? Ні. Лише на них... і на підлозі. І кілька на стінах...

— Якби це була друга проекція, вони б радше вкривали все зображення, — зауважив Нигрен. — Але не обов'язково. Надто багато випадковостей у таких фіксаціях...

— А голос? Це — це белькотіння? — розпачливо допитувався Роган.

— Одне слово було виразне: «мама». Ви чули?

— Так. Але там було ще щось. «Аля»... «ляля»... — це повторювалося.

— Повторювалося, бо я перешукав усю тім'яну частку, — буркнув Сакс. — Тобто всю ділянку слухової пам'яті, — пояснив Роганові. — Це було найдивовижніше...

— Ці слова?

— Ні. Не ці слова. Умираючий може думати про будь-що; якби думав про матір, це було б цілком нормально. Але його слухова кора порожня. Цілком порожня, розумієте?

— Ні. Нічого не розумію. Як це — порожня?

— Як правило, сканування тім'яних часток не дає результатів, — пояснив Нигрен. — Там надто багато енграм, надто багато зафіксованих слів. Це те саме, якби ви пробували читати сто книжок одразу. З цього постає хаос. А він, — глянув на продовгастий силует під білим полотном, — не мав там нічого. Жодних слів, окрім цих кількох складів.

— Так, я переходив від сенсорного осередка мови аж до sulcus Rolandi, — сказав Сакс. — Оскільки склади повторювалися, це були останні фонетичні структури, що вціліли.

— А решта? А інші?

— Їх нема, — Сакс, мовби втрачаючи терплячість, підняв тяжкий апарат, аж скрипнула шкіра руків'я. — Їх просто нема, і все. Прошу не питати мене, що з ними сталося. Ця людина втратила свою слухову пам'ять.

— А ця картина?

— То зовсім інше. Він її бачив. Міг навіть не розуміти, що бачить, але фотоапарат також нічого не розуміє, хоча й фіксує те, на що його спрямовують. Зрештою, не знаю, розумів він, чи ні.

— Ви мені допоможете, колего?

Обоє лікарів, вийшли, несучи апарат. Двері за ними зачинилися. Роган залишився сам. Цієї миті його охопив такий розпач, що він підійшов до столу, підняв полотно, відкинув його й, роз-

стебнувши сорочку померлого, яка відтанула і стала вже цілком м'якою, уважно оглянув його груди. Здрігнувся, доторкнувшись до них, бо навіть шкіра зробилась еластичною; в міру того, як тканини прогрівалися, м'язи ставали пружними, голова, яка доти була неприродно піднята, спокійно впала, так, ніби ця людина справді спала.

Роган шукав на його тілі якихось слідів загадкової епідемії, отруєння, укусів, але не знайшов нічого. Два пальці лівої руки розімкнулися, виявивши невеличку ранку. Її краї злегка розтулилися; ранка почала кривавити. Червоні краплі падали на біле полістиролове покриття столу. Для Рогана цього було вже забагато. Навіть не закривши покривалом померлого, він вибіг з каюти і кинувся, розштовхуючи людей перед собою, до головного виходу, мовби від чогось утікав.

Ярг зупинив його біля камери тиску, допоміг одягнути кисневий апарат і навіть вставив загубник у його вуста.

— Нічого нового, навігаторе?

— Нічого, Яргу. Нічого. Нічого!

Він не знав, хто їде ліфтом униз. Двигуни механізмів вили на високих обертах. Вітер посилювався, і хмари піску несло над ракетою, пісок дзьобав корпус, рапатий та нерівний. Роган цілком забув про це явище. Підійшов до днища й, зіп'явшись нав-

шпиньки, торкнувся кінчиками пальців товстого металу. Панцер був як скеля, точніше, мов дуже стара, вивітрена поверхня скелі, наїжачена твердими вузликами нерівностей. Між транспортерами він бачив високу постать інженера Ганонга, але навіть не пробував запитати його, що він думає про цей феномен. Інженер знав стільки ж, як і він. Тобто нічого. Нічого.

Він повертався з кільканадцятьма людьми, сидячи в кутку кабіни найбільшого транспортера. Наче з великої відстані чув їхні голоси. Боцман Тернер говорив щось про отруєння, але його зацитькали.

— Отруєння? Чим? Усі фільтри в ідеальному стані! Цистерни повні кисню. Припаси води не використані... Продовольства досталь...

— Ви бачили, як виглядав той, якого ми знайшли у малій навігаційній? — спитав Бланк. — Я його знав... Звісно, не впізнав би, якби не перстень...

Ніхто не відповів. Повернувшись на базу, Роган одразу пішов до Горпах. Той уже знав про ситуацію завдяки телевізійному зв'язку і донесенням групи, яка повернулася раніше, принісши також кількасот зроблених світлин. Роган мимоволі відчув полегшення від того, що не мусить доповідати командирові про те, що бачив.

Астрогатор уважно подивився на нього, встаючи з-за столу, на якому карту місцевості вкривали відбитки фотографій. У великій навігаційній каюті вони були удвох.

— Заспокойтеся, пане Рогане, — сказав командир. — Розумію, що ви відчуваєте, але нам потрібні насамперед холодний розум і самовладання. Ми мусимо з'ясувати суть цієї божевільної історії.

— У них були всі засоби безпеки: енергоботи, лазери, випромінювачі. Головний антимат стоїть біля самого корабля. У них було все, що і в нас, — безбарвним голосом сказав Роган. Несподівано він сів. — Вибачте...

Астрогатор витягнув зі стінної шафки пляшку коньяку.

— Старий засіб, часом допомагає. Випийте, Рогане. Це використовували в давнину, на полях битв...

Роган мовчки ковтнув пекучу рідину.

— Я перевірів сумарні лічильники всіх силових агрегатів, — сказав він таким тоном, ніби скаржився. — Ніхто на них не нападав. Вони не зробили жодного пострілу. Просто-просто...

— Збожеволіли? — спокійно докинув астрогатор.

— Хотів би я хоча б у цьому бути певним. Але хіба таке можливо?

— Чи ви бачили бортовий журнал?

— Ні. Його узяв Гаарб. Він у вас?

— Так. Після дати приземлення є лише чотири записи. Вони стосуються тих руїн, які ви досліджували, — і... «мушок».

— Не розумію, яких мушок?

— Не знаю. Дослівно це звучить так...

Узяв зі столу розгорнуту книгу.

— «Жодних ознак життя на суходолі. Склад атмосфери...» це дані аналізів... ось знайшов... «О 18.40 другий гусеничний патруль, що повертався з руїн, потрапив у локальну піщану бурю, за значної активності атмосферних розрядів. Радіо-контакт встановлено, попри перешкоди. Патруль доповідає про відкриття значної кількості мушок, які перебувають...»

Астрогатор замовк та відклав книжку.

— А далі? Чому ви не закінчили?

— Це і є кінець. На цьому обривається останній запис.

— І більше нічого нема?

— Решту пан може сам побачити.

Підсунув до нього розгорнуту книжку. Вона була вкрита нерозбірливими каракулями. Роган широко розплющеними очима вдивлявся у хаос перехрещених ліній.

— Тут ніби літера «Б»... — сказав він тихо.

— Так. А тут «Г». Велике «Г». Ніби мала дитина написала... Вам так не здається?

Роган мовчав з порожньою склянкою у руці. Він забув її поставити. Подумав про свої нещодавні амбіції: марив про те, щоб самому керувати «Непереможним». Тепер він був задоволений, що не йому випало вирішувати подальшу долю експедиції.

— Прошу викликати керівників спеціальних груп. Рогане! Прокиньтесь!

— Вибачте. Нарада, пане астрогаторе?

— Так. Нехай усі прийдуть до бібліотеки.

За чверть години усі вже сиділи у великій квадратній залі зі стінами, вкритими кольоровою емаллю; за ними ховалися книжки та мікрофільми. Мабуть, найжахливішою була шалена схожість приміщень «Кондора» й «Непереможного». Зрозуміло, це були кораблі-близнюки — але Роган, хоча й дивився в куток, не міг забути картин божевілля, що вкарбувались у його пам'ять.

Кожен присутній мав тут своє звичне місце. Біолог, лікар, планетолог, інженери-електроніки й зв'язку, кібернетики та фізики сиділи у розставлених півколом кріслах. Ці дев'ятнадцятеро людей були стратегічним мозком корабля. Астрогатор стояв сам, під опущеним до половини білим екраном.

— Чи всі присутні ознайомились із ситуацією, відкритою на борту «Кондора»?

У відповідь пролунав багатоголосий гомін підтвердження.

— На цей момент, — сказав Горпах, — групи, що працюють у периметрі «Кондора», знайшли двадцять дев'ять тіл. На самому кораблі їх знайдено тридцять чотири, одне з них ідеально збережене завдяки замороженню у гіbernаторі. Доктор Нигрен, який саме повернувся звідти, зробить для нас загальний звіт...

— Не можу багато сказати, — заявив, встаючи, низенький лікар. Він повільно підійшов до астрогатора. Був на голову нижчим за нього.

— Ми знайшли лише дев'ять муміфікованих тіл. Окрім того, про яке згадав командир і яке досліджуватимемо окремо. Це, власне, скелети чи частини скелетів, викопані з піску. Муміфікація відбувалась усередині корабля, де для цього були сприятливі умови: дуже низька вологість повітря, практично нема гнильних бактерій і не надто висока температура. Тіла, котрі перебували на відкритому просторі, зазнали розкладу, що посилювався в періоди дощів, бо пісок містить тут значний відсоток оксидів та сірчаних окислів заліза, що вступають у реакцію зі слабкими кислотами... Зрештою, гадаю, що ці деталі не є суттєвими.

Якби був потрібен докладний аналіз процесів, що відбулися, цю справу можна передати колегам хімікам. У кожному разі, в умовах зовнішнього середовища муміфікація тим більше не могла відбуватися, бо тут додавалися вплив води і розчинних у ній субстанцій, а також вплив піску, що тривало протягом років. Цим останнім пояснюється також вигладження кістяних поверхонь.

— Вибачте, — урвав його астрогатор. — Найважливішою в цю мить є причина загибелі тих людей...

— Жодних ознак насильницької смерті, принаймні на тілах, які збереглися найкраще, — негайно уточнив лікар. Він не дивився ні на кого, виглядало, ніби роздивлявся щось невидиме у піднятій до обличчя руці. — Картина така, ніби померли природною смертю.

— Тобто?

— Без зовнішніх насильницьких дій. Деякі довгі кістки, знайдені окремо, поламані, але такі ушкодження могли відбутися згодом. З'ясування цього потребує триваліших досліджень. У тих, які були одягнуті, неушкоджені як шкірний покрив, так і скелети. Жодних ран, якщо не зважати на дрібні подряпини, які напевно не могли бути причиною смерті.

— То яким чином вони загинули?

— Цього я не знаю. Можна припускати, що з голоду чи зі спраги...

— Запаси води і харчів на кораблі не використані, — зауважив зі свого місця Гаарб. — Я знаю.

Якусь мить панувало мовчання.

— Муміфікація — це передусім позбавлення організму води, — пояснив Нигрен. Він далі не дивився ні на кого з присутніх. — Жирові тканини зазнають відмирання, але їх можна зауважити. Отже... Ці люди були практично позбавлені їх. Власне, як після тривалого голодування.

— Але той, хто зберігся у гібернаторі, — ні, — кинув Роган, який стояв позаду крісел.

— Це правда. Але він помер, очевидно, внаслідок замороження. До гібернатора потрапив невідомим чином; можливо, просто заснув, коли температура опускалася.

— Чи припускаєте ви можливість колективного отруєння? — запитав Горпах.

— Ні.

— Але ж, докторе... ви не можете так категорично...

— Я можу це ствердити, — заперечив лікар. — Отруєння у планетарних умовах може статись або через легені, газом, який вдихають, або через стравохід, або через шкіру. Одні з найкраще збережених останків мали на собі кисневий апарат.

У балоні був кисень. Його б вистачило на кілька-надцять годин...

«Це правда», — подумав Роган. Він пригадав собі того чоловіка, обтягнутий шкірою череп з рештками брунатних плям на лицевих кістках, очниці, з яких висипався пісок.

— Ці люди не могли з'їсти нічого отруєного, бо тут узагалі нема нічого їстівного. Тобто, на суходолі. А в океані вони не пробували ловити. Катастрофа відбулася незабаром після приземлення. Вони вислали лише один патруль у глиб руїн. От і все. Зрештою, якраз бачу Мак Мінна. Колега Мінн, ви закінчили?

— Так, — відповів біохімік, стоячи біля дверей.

Усі голови повернулися до нього. Він пройшов посередині між кріслами і став поруч з Нигреном. На ньому ще був довгий лабораторний фартух.

— Ви зробили аналізи?

— Так.

— Доктор Мак Мінн досліджував тіло людини, знайдене у гібернаторі, — пояснив Нигрен. — Може, пан одразу скаже, що вдалося встановити?

— Нічого, — відповів Мак Мінн. Він мав таке світле волосся, що невідомо було, чи не є воно просто сивим, і такого ж кольору очі. Навіть його повіки були вкриті великими веснянками. Та тепер це довге, кінське обличчя нікого не смішило.

— Жодних органічних чи неорганічних отрут. Усі ензиматичні сполучення тканин — у належному стані. Кров у нормі. У шлунку рештки перетравлених сухарів і концентрату.

— То від чого він загинув? — запитав Горпах, що й надалі зберігав спокій.

— Він просто помер, — відповів Мак Мінн і лише тепер зауважив, що на ньому фартух. Розв'язавши його, кинув на порожнє крісло поруч. Слизька тканина посунулася і впала на підлогу.

— То яка ваша думка, панове? — вперто спитав астрогатор.

— У мене нема жодної, — сказав Мак Мінн. — Можу лише запевнити, що ці люди не зазнали отруєння.

— А якась радіоактивна субстанція, що швидко розпадається? Чи жорстке випромінювання?

— Жорстке випромінювання у смертельних дозах залишає сліди: системні порушення, виразки, зміни крові. А таких змін нема. Та й нема радіоактивної субстанції, котра, потрапивши, як смертельна доза, вісім років тому, зникла би без сліду. Тутешній рівень радіоактивності нижчий од земного. Ті люди не зіткнулись із жодною формою променевої активності. Це можу гарантувати.

— Але ж їх щось убило! — мало не вигукнув планетолог Баллмін.

Мак Мінн мовчав. Нигрен тихенько сказав йому щось. Біохімік кивнув головою і вийшов, минаючи ряди крісел. За ним і Нигрен зійшов з подіуму та сів на своє місце.

— Ситуація не виглядає добре, — сказав астрогогатор. — Так чи інакше, від біологів ми не можемо сподіватися на допомогу. Чи хтось із присутніх має що сказати?

— Так, — устав Сарнер, фізик-ядерник. — Пояснення кінця «Кондора» криється в ньому самому, — заявив він. Оглянув по черзі всіх присутніх очима далекозорого птаха. На тлі чорного волосся його очі були майже білі. — Тобто — воно там є, лише ми поки що не вміємо його розшифрувати. Хаос, що панує в каютах, неторкнуті припаси, порядок та розміщення останків, пошкодження устаткування — все це щось означає.

— Якщо вам більше нема чого сказати... — неприємно кинув Гаарб.

— Спокійно. Ми перебуваємо у темряві. Мусимо шукати якогось шляху. Поки що знаємо дуже небагато. Складається враження, що певних речей, побачених на борту «Кондора», не маємо сміливості пригадати. Тому з такою настирливістю ми поверталися до гіпотези отруєння і викликаного ним колективного шаленства. У наших власних інтересах — і з огляду на них — ми,

одначе, мусимо бути безкомпромісними щодо фактів. Прошу, а радше висловлюю категоричне побажання, щоб кожен із вас сказав тут і тепер, що найшокуючіше побачив на «Кондорі». Чого, можливо, не сказав нікому. Про що подумав, що це краще забути.

Сарнер сів. Роган, після короткої внутрішньої боротьби, розповів про ті шматки мила, які знайшов у ванній.

Потім встав Ґралев:

— Під шаром подертих карт і книжок на палубах було повно засохлих відходів.

Ще хтось сказав про банку консервів, на якій було видно сліди зубів. Мовби невідомий намагався розгризти бляху. Ґаарба найбільше вразили каракулі у бортовому журналі й згадка про «мушок». Але цим він не обмежився.

— Скажімо, з тої тектонічної тріщини в «місті» виплила хвиля отруйного газу, і вітер приніс її до ракети. Якщо, через необачність, люк був незамкнений...

— Незамкнутим був лише зовнішній люк, колего Ґаарб. Про це свідчить пісок у камері тиску. Внутрішній був замкнутим...

Вони могли замкнути його потім, коли вже почали відчувати отруйну дію газу...

— Але ж це неможливо, Гаарбе. Внутрішнього люка відчинити не можна, якщо відчинений зовнішній. Вони відчиняються почергово, це унеможлиблює будь-яку небережність чи недбалість...

— Але одне у мене не викликає сумніву: це трапилося раптово. Колективне божевілля — не кажучи вже про те, що під час польоту в космосі трапляються випадки психозу, але ніколи на планетах, та ще й до того за кілька годин після приземлення. Колективне божевілля, що охопило всю залогу, могло бути лише результатом отруєння...

— Або вони впали в дитинство... — кинув Сарнер.

— Як? Що це ви кажете? — обурився Гаарб. — Це що, жарт?

— Ситуація не така, щоб жартувати. Я сказав про здитиніння, бо ніхто про це не говорив. Однак — ті каракулі в бортовому журналі, пошматовані зоряні атласи, ті ледве написані літери... ви ж їх бачили?

— Але що це значить? — запитав Нигрен. — Чи то прояв хвороби?

— Ні. Адже такої нема, правда, докторе?

— Напевно, нема.

Знову запала тиша. Астрогатор вагався.

— Це може штовхнути нас у неправильному напрямку. Наслідки некроптичних слухань завжди

непевні. Але тепер не знаю, що б іще могло нам зашкодити. Докторе Сакс...

Нейрофізіолог розповів про образ, отриманий з мозку замерзлого у гібернаторі. Не забарився і з розповіддю про склади, що залишилися в слуховій пам'яті померлого. Це викликало справжню бурю запитань; їх перехресний вогонь дістався й до Рогана, бо він також брав участь в експерименті. Але нічого з'ясувати не вдалося.

— Ті плямки асоціюються з «мушками»... — сказав Гаарб. — Чекайте... А може, причини смерті були різні? Скажімо, на залогу напали якісь отруйні комахи, врешті, слід укусу дрібної комахи на висохлій шкірі виявити не вдасться. А той, кого ми знайшли в гібернаторі, просто намагався сховатися від цих комах, щоб уникнути долі товаришів... і замерз.

— Але чому перед смертю в нього трапилась амнезія?

— Тобто, втрата пам'яті, так? Чи це вдалося ствердити з цілковитою певністю?

— Настільки, наскільки певними є результати некроптического дослідження.

— А що ви скажете про гіпотезу з комахами?

— Із цього питання хай краще висловиться Ляуда.

Це був Головний Палеобіолог корабля; піднявшись, він чекав, доки всі стихнуть.

— Ми не випадково не говорили взагалі про так званих «мушок». Кожен, хто хоч трохи орієнтується у біології, знає, що жодні організми не можуть жити поза окресленим біотопом, тобто вищою категорією, яка складається із середовища та всіх видів, які в ньому живуть. Так є у всьому вивченому Космосі. Життя або утворює величезне розмаїття форм, або не виникає зовсім. Комахи не могли виникнути без одночасного розвитку наземних рослин, інших симетричних утворів, безхребетних і так далі. Не читатиму вам загальну теорію еволюції, гадаю, що вистачить, якщо скажу, що це — неможливо. Тут нема жодних отруйних мух ані інших членистоногих, твердокрилих чи павуків. Нема також жодних форм, споріднених з ними.

— Ви не можете стверджувати це так категорично! — вигукнув Баллмін.

— Якби ви були моїм учнем, Баллміне, то ви б не потрапили на цей корабель, бо не склали б у мене іспиту, — незворушно кинув палеобіолог, і присутні мимохить усміхнулися. — Не знаю, як там з палеонтологією, але з еволюційної біології — «незадовільно»!

— Це вже перетворюється на типову суперечку фахівців... І не шкода на таке часу?! — шепнув хтось позаду Рогана. Він обернувся і побачив широке загоріле обличчя Ярга, який по-змовницьки підморгнув йому.

— А може, ці комахи — не місцевого походження, — гнув своєї Баллмін, — може, їх звідкись привезли...

— Звідки?

— Із планети Нової...

Тут уже почали говорити всі разом. Так тривало якусь хвилину, доки вдалося заспокоїти присутніх.

— Колеги? — сказав Сарнер, — я знаю, у кого взяв думку Баллмін. У доктора Ґралева...

— Ну, що ж — я не зрікаюся авторства, — кинув фізик.

— Чудово. Скажімо, розкіш правдоподібних гіпотез ми вже не можемо собі дозволити. Бо потребуємо гіпотез неймовірних. Нехай і так. Панове біологи! Скажімо, якийсь корабель із планети Нової привіз сюди тамтешніх комах... Чи вони могли б пристосуватися до місцевих умов?

— Якщо гіпотеза має бути неймовірною, то могли б, — погодився зі свого місця Ляуда. — Але навіть неймовірна гіпотеза мусить пояснювати все.

— Тобто?

— Тобто мусить пояснити, що подірявило всю зовнішню обшивку «Кондора», до того ж настільки, що, як кажуть мені інженери, корабель узагалі непридатний до польоту, якщо його ґрунтовно не відремонтувати. Чи ви гадаєте, що якісь комахи пристосувалися до споживання молібденового сплаву? Це — одна із найтвердіших субстанцій у Космосі. Інженере Петерсен, що може пошкодити такий панцер?

— Якщо він добре зацементований, то нічого, — відповів заступник Головного Інженера. — Правда, можна трошки надщербити діамантами, але для цього потрібно тонни свердел і тисячу годин. Простіше вже кислотами. Але це мусять бути неорганічні кислоти, температура їх мала б сягати принаймні до двох тисяч градусів за наявності каталізаторів.

— А що, на вашу думку, погризло панцер «Кондора»?

— Уявлення не маю. Він виглядає так, мовби зазнав кислотної ванни за відповідної температури. Але як це вдалося зробити — без плазмової дуги та без каталізаторів — такого не можу навіть припустити.

— Оце ваші «мушки», колего Баллмін, — сказав Ляуда і сів.

— Гадаю, нема сенсу продовжувати дискусію, — озвався після тривалої мовчанки астрогатор. — Може, ми зарано розпочали її. Нам не залишається нічого іншого, як продовжувати дослідження. Поділимося на три групи. Одна займеться руїнами. Друга — «Кондором», а третя здійснить кілька вилазок у глиб західної пустелі. Це — максимум наших можливостей, бо навіть якщо вдасться запустити деякі машини «Кондора», все одно не можу зняти з периметра більше, ніж чотирнадцять енергоботів, бо й надалі буде обов'язковим третій ступінь...

«ПЕРШИЙ»

Гнітюча, слизька чорнота оточувала його з усіх боків. Він задихався. Розпачливими рухами намагався відіпхнути від себе нематеріальні сувої, що ніби обкручували його, поринав у них чимраз глибше, з криком, що застряг у набряклому горлі, марно шукав зброї, був голим, востаннє напружив усі сили, щоби крикнути. Оглушливий звук урешті вирвав його зі сну. Роган зістрибнув з ліжка напівпритомний, знаючи лише те, що його оточує морок, у якому невпинно

бринить сигнал тривоги. Це вже був не кошмар. Він увімкнув світло, похапцем натягнув комбінезон і побіг до ліфта. На всіх поверхах біля ліфта товпилися люди. Чути було пронизливий звук сигналів, червоні написи ТРИВОГА горіли на стінах. Він убіг до рубки. Астрогатор, одягнутий як і вдень, стояв перед головним екраном.

— Я вже скасував тривогу, — мовив спокійно. — Це лише дощ, Рогане, але ви тільки погляньте. Дуже гарна картина.

І справді, екран, що показував горішню частину нічного неба, світився від незліченних іскор дощу. Краплі, падаючи з висоти, потрапляли в невидимий купол велетенської чаші силового поля й, миттєво перетворюючись на мікроскопічні вогники вибуху, освітлювали всю панораму миготливим світлом, схожим на стократне полярне сяйво.

— Слід було б краще запрограмувати автомати... — стиха сказав Роган, уже цілком опритомнівши. Сон як рукою зняло. — Мушу звеліти Тернерові, щоб не вмикав анігліяції. Бо кожна жменя піску, принесена вітром, зриватиме нас серед ночі...

— Вважатимемо це навчальною тривоگو. Своєрідним тренуванням, — заперечив астрогатор, який перебував у несподівано хорошому гуморі. — Тепер четверта. Повертайтеся до себе, Рогане.

— Правду кажучи, я вже не хочу. А ви?..

— Я вже поспав. Мені досить чотирьох годин. Після шести років порожнечі ритм сну і бадьорості для людини вже не має нічого спільного з давнім земним звичаєм. Я міркував над максимальною безпекою дослідницьких груп, Рогане. Досить марудна справа — всюди тягнути енергоботи і розгортати силове поле. Як гадаєте?

— Можна б дати людям індивідуальні емітери. Але це також не розв'яже всіх проблем. Людина в силовій капсулі не може ні до чого торкнутися... Ви й самі добре це знаєте. Якщо ж надто зменшити напругу енергетичної капсули, можна навіть самому попектись. Я вже бачив таке.

— А я думав навіть про те, щоб нікого не посылати на суходіл, а працювати за допомогою роботів з дистанційним керуванням, — признався астрогатор. — Але ж це вирішення питання на кілька годин, на день, а мені здається, що ми будемо тут довше...

— То що ви збираєтеся робити?

— Кожна група матиме свою базу, оточену силовим полем, але окремі дослідники мусять отримати певну свободу руху. Обов'язкова умова така, що кожен, хто працює поза силовим полем, має за собою захищену полем людину, яка стежить за його рухами. Не зникати з поля зору — перша засада на Регіс III.

— А де буде моє місце?

— Хотів би пан працювати біля «Кондора»?..
Бачу, що ні. Гаразд. Залишається місто або пустеля. Можете вибрати.

— Я виберу місто, пане астрогаторе. Мені постійно здається, що таємниця схована саме там...

— Можливо. Отже зранку, власне кажучи, сьогодні, бо вже світає, візьмете свою вчорашню групу. Додам вам ще зо два арктани. Ручних лазерів теж варто трохи взяти, бо гадаю, що «те» діє з невеликої дистанції...

— Що?

— Аби ж я знав... Ага. І кухню беріть, щоби бути цілком від нас незалежними і за потреби працювати без постійного матеріального зв'язку з кораблем...

Червоне, майже холодне сонце котилося небохилом. Тіні гротескних будівель видовжувались і зливалися. Рухомі дюни між металевими пірамідами вітер постійно пересував на інші місця. Роган сидів на хребті важкого транспортера і дивився в бінокль на Ґралева та Чена, які поза межами силового поля щось копали біля підніжжя чорнуватого «вулика». Ремінь, на якому висів ручний випромінювач, перетискав шию. Він посував його, наскільки зміг, назад, не відриваючи

погляду від двох людей. Плазмовий пальник в руках Чена світивсь як маленький, але сліпучий діамант. Зі середини транспортера долинув ритмічний сигнал виклику, але Роган і на мить не повернув голови. Чув, як водій відповідає базі.

— Пане навігаторе! Наказ командира! Ми повинні негайно повертатися! — збуджено вигукнув Ярґ, висунувши голову з люка башти.

— Повертатися? Чому?

— Не знаю. Вони весь час повторюють сигнал про негайне повернення і чотири рази EV.

— EV?! Ой, як у мене ноги позатерпали! Тобто, мусимо поспішати. Дай-но мені мікрофон і увімкни сигнальні вогні.

За десять хвилин усі люди з навколишньої зони були вже у машинах. Роган вів свою невеличку колону з максимальною швидкістю, котру давала змогу горбкувата місцевість. Бланк, який виконував зараз при ньому функцію зв'язківця, несподівано подав йому навушники. Роган опустився всередину металевого корпусу, що пахнув нагрітим пластиком, і під подувам вітерця з вентилятора, що куйовдив волосся, слухав обмін сигналами між групою Галлахера, яка працювала в Західній Пустелі, й «Непереможним». Виглядало, що збирається буря. Вже від ранку барометри показували низький тиск, але щойно тепер

з-за обрїю впливли темно-синї пласкі хмари. Небо над ними було чистим. На нестачу атмосферних перешкод не нарікали — в навушниках трїщало так, що зв'язок був можливим лише азбукою Морзе. Роган прислухався до груп умовних сигналів. Переговори він чув не спочатку, тому не міг зорїєнтуватися, про що йдеться. Зрозумів лише, що група Галлахера теж повертається на базу з усією швидкістю, а на кораблі оголосили готовність і викликали на місця всіх лікарів.

— Готовність лікарів, — повідомив Баллміна і Гралева, які запитально дивилися на нього. — Щось трапилось. Але, мабуть, незначне. Може, обвал, когось могло засипати...

Сказав так, бо було відомо, що люди Галлахера мали здійснити геологічні розкопки у місці, яке встановила попередня розвідка. Правда, кажучи це, він сам не вірив у те, що трапївся звичайний випадок під час робіт. Від бази їх відділяло якихось шість кілометрів, але іншу групу, мабуть, повідомили значно раніше, бо тієї миті, коли побачили темний, вертикальний силует «Непереможного», вони перетнули зовсім свіжі слїди гусениць, а за такого вітру їх мало засипати вже за півгодини.

Вони наблизилися до межі зовнішнього поля й почали викликати командний пункт, щоб їм

зробили прохід. Чекати довелося на диво довго, доки врешті отримали відповідь. Засвітилися умовні блакитні вогні, й вони в'їхали у глиб внутрішнього периметра. Група з «Кондора» була вже тут. Отже, це вони повернулися раніше, а не геологи Галлахера. Всюдиходи стояли, одні при естакаді, інші перегороджували проїзд; панував балаган, люди бігали, грузнучи по коліна в піску, автомати блимали ліхтариками.

Уже сутеніло. Якийсь час Роган не міг зорієнтуватися в цьому хаосі. Несподівано з висоти ударив сліпучо-білий стовп. Великий прожектор зробив ракету схожою на велетенський морський маяк. Далеко в пустелі він намацав колону, вогники якої хилиталися то вгору, то вниз, то в боки, так, ніби справді наближалась якась ескадра кораблів. Знову блиснули вогники у проході силового поля. Машини ще не зупинились, а люди Галлахера вже зістрибували з них у пісок, від естакади наближався другий прожектор на колесах, крізь ряди машин, що безладно громадилися з боків, ішла група людей, оточуючи ноші, на яких хтось лежав.

Роган миттєво розштовхав людей, котрі стояли перед ним, коли ноші наблизилися, й остовпів. Першої миті він подумав, що трапився нещасний випадок, однак людина на ношах мала зв'язані ноги і руки.

Смикаючись усім тілом, аж рипіли шнури, якими чоловік був зв'язаний, він широко відкритими устами видавав жахливий пронизливий звук. Група вже минула, простуючи слідом за променями прожекторів, а Роган, стоячи в темряві, усе ще чув це нелюдське скімлення, не схоже ні на що, будь-коли чуते. Біла пляма світла, в якій рухалися фігурки, зменшилася, піднімаючись естакадою, і зникла у широко відчиненому отворі вантажного відсіку. Роган почав допитуватися, що сталося, однак навколо були лише люди з групи, котра досліджувала «Кондора», а вони знали стільки ж, як і він.

Минула добра хвилина, доки він отямився, щоб навести сякий-такий лад. Зупинена вервечка машин рушила, гудучи двигунами, угору естакадою, загорілися вогні над ліфтом, група біля підніжжя зменшилася, врешті Роган, одним з останніх, піднявся в супроводі добряче навантажених арктанів, незворушність яких здавалася йому особливо жорстоким глузуванням. Усередині ракети лунали протяжні дзвінки інформаторів та внутрішніх телефонів, на стінах усе ще горіли тривожні виклики лікарів, але швидко погасли — ставало вільніше. Частина залого спускалася вниз, до їдальні, він чув розмови в коридорі, що гудів од кроків, якийсь відсталий арктан тяжко

ступав у напрямку відділення роботів, урешті всі розійшлись, а він зупинився, ніби вражений паралічем, мовби втративши надію зрозуміти те, що сталося, наче охоплений певністю, що жодного пояснення не може бути й не буде.

— Рогане!

Перед ним стояв Гаарб. Цей вигук отямив його. Він стрепенувся.

— Це ви?.. Докторе... ви бачили? Хто це був?

— Кертелен.

— Що?! Це неможливо.

— Я бачив його майже до самого кінця...

— До якого кінця?

— Я був разом з ним, — сказав неприродно спокійним тоном Гаарб. Роган бачив, як у скельцях його окулярів зблискують ліхтарі коридору.

— Група дослідження пустелі... — пробурмотів він.

— Так.

— І що з ним сталося?

— Галлахер визначив це місце на підставі сейсмічних зондувань... ми потрапили в лабіринт коротких стрімких ярів, — поволі розповідав Гаарб, мовби не йому, мовби сам для себе намагався докладно пригадати послідовність подій. — Там м'які горби органічного походження, вкриті водою, повно гротів, печер, ми мусили залишити

всюдиходи на горі. Йшли поруч, нас було одинадцяттеро. Ферометри показували наявність великих кількостей заліза; отож ми його шукали. Кертелен думав, що десь заховані якісь механізми...

— Так, мені він теж щось таке казав... і що було потім?

— В одній з печер, зовсім неглибоко, під мулом — там є навіть сталактити і сталагміти — знайшов щось на кшталт машини.

— Справді?!

— Ні, не те, що пан думає. Цілковите порошокно, роз'їдене навіть не іржею, бо воно було з якогось неіржавіючого сплаву, але корозією, наполовину згоріле, просто рештки.

— Однак, може, інші ...

— Але ж той механізм має щонайменше триста тисяч років.

— Звідки ви можете знати?

— Бо на його поверхні осідало вапно, в міру того, як випаровувалася вода, що капала зі сталактитів на склепінні. Галлахер сам робив заміри щодо швидкості випаровування, утворення осаду і його товщини. Триста тисяч років — це найскромніші дані... Зрештою, то механізм, схожий, власне кажучи, знаєте, на що? На ці руїни!

— Отож, це ніякий не автомат...

— Ні, він мусив рухатись, але не на двох ногах. І не так, як краб. Зрештою, ми не мали часу дослідити, бо відразу після цього...

— Що трапилося?

— Кожні кілька хвилин я перелічував людей. Я був під захистом, мусив їх пильнувати, розумієте... Але ж усі були в масках, ви знаєте, як воно, усі схожі між собою, а комбінезони також уже не відрізнялися кольором, бо вимазалися глиною. Якоїсь миті мені забракло однієї людини. Я зібрав усіх, і ми почали шукати. Кертелен дуже тішився з цієї своєї знахідки і нишпорив далі... Я просто подумав, що він звернув у якесь відгалуження яру... Там повно закапелків, але всі короткі, мілкі, добре освітлені... Несподівано він вийшов назустріч нам з-за повороту. Уже в такому стані. Нигрен був з нами, подумав, що це тепловий удар...

— То що, власне, з ним сталося?

— Він непритомний. Хоча, власне кажучи, ні. Він може ходити, рухатись, однак із ним неможливо встановити контакт. Поза тим, втратив мову. Ви чули його голос?

— Так.

— Зараз він ніби трохи втомився. А раніше було ще гірше. Не впізнавав нікого з нас. Першої миті було найстрашніше. «Кертелене, де ти подівся?!» — крикнув я, а він пройшов повз мене, мов глухий,

пройшов між нами і пішов угору яром, але таким кроком, таким чином, що всі заціпеніли. Його мовби підмінили. Він не реагував на крик, отож ми musiли його ловити. Що там робилось! Одним словом, нам довелося його зв'язати, інакше повернути Кертелена було неможливо.

— Що кажуть лікарі?

— Як звичайно, говорять латиною, а поза тим не знають нічого. Нигрен із Саксом у командира. Можеш у них спитати...

Гаарб пішов, тяжко ступаючи, по-своєму схиливши голову. Роган сів у ліфт і поїхав догори, в рубку. Вона була порожня, але, минаючи картографічну каюту, він почув крізь прочинені двері голос Сакса. Увійшов досередини.

— Схоже на цілковиту втрату пам'яті. Так виглядає, — сказав нейрофізіолог. Він стояв спиною до Рогана, розглядаючи рентгенівський знімок у руці. За столом, над розгорнутим бортовим журналом сидів астрогатор, спершись потилицею на стелаж, щільно заповнений скрученими зоряними картами. Він мовчки слухав Сакса, який повільно ховав знімок у конверт.

— Амнезія. Але виняткова. Він втратив пам'ять не лише про те, ким є, а й мову, здатність писати, читати; власне, це навіть більше, ніж амнезія: повний розпад і знищення особистості. Від неї не за-

лишилося нічого, крім найпримітивніших реакцій. Він може ходити та їсти, але тільки тоді, коли хтось дає йому їжу до рота. Розуміє, але...

— Чи чує і бачить?

— Так. Мабуть. Але не розуміє того, що бачить. Не відрізняє людей від меблів.

— Реакції?

— У нормі. Тут проблема центру.

— Центру?

— Так. Мозку. Так ніби цілком стерлися відразу всі залишки пам'яті.

— Отже, та людина з «Кондора»...

— Так. Я певен. Це те саме.

— Я один раз бачив щось подібне... — зовсім тихо, майже пошепки сказав астрогатор. Він дивився на Рогана, але не помічав його. — Це було в космосі.

— Ага, розумію! І як це мені не спало на думку, — збуджено вигукнув нейрофізіолог. — Амнезія після магнетичного удару, так?

— Так.

— Ніколи не бачив такого випадку, а знаю про нього лише з теорії. Це трапилося дуже давно, під час переходу з великою швидкістю через сильні магнетичні поля?

— Так. Тобто — у своєрідних умовах. Не таким важливим є сама напруга поля, скільки його

градієнт і раптовість зміни, що відбувається. Якщо в просторі є великі градієнти і трапляються стрибки — датчики помічають їх на відстані. Коли їх не було...

— Правда... — підтвердив лікар і повторив: — Правда... Аммергальтен робив такі дослідження на мавпах та котах... Піддавав їх дії величезних магнетичних полів, і вони втрачали пам'ять...

— Так, адже це має щось спільне з електричними імпульсами мозку...

— Але в цьому випадку, — вголос міркував Сакс, — крім донесення Гаарба ми маємо свідчення всіх його людей. Потужне магнетичне поле... Адже це мусять бути, мабуть, сотні тисяч гауссів?

— Та ні, більше, ніж сотні тисяч. Потрібні мільйони, — тихо сказав астрогатор. Щойно тепер його погляд зупинився на Роганові.

— Пане Рогане, увійдіть і зачиніть двері.

— Мільйони?! А бортові прилади не виявили такого поля?

— Настільки, наскільки, — заперечив Горпах. — Якби воно було сконцентроване в дуже малому просторі — якби мало, скажімо, такий об'єм, як цей глобус — і якби було ззовні екрановане...

— Одним словом, Кертелен, мабуть, всунув голову між двома полюсами гігантського електромагніту?..

— І цього замало. Поле мусить осцилювати з певною частотою.

— Але там не було жодного магніту і жодної машини, крім тих заіржавілих решток — нічого, крім вимитих водою ярів, щебеню та піску...

— І печери, — додав м'яко, ніби байдуже, Горпах.

— І печери... Ви що, думаєте, що хтось затягнув його в печеру, що там є магніт — ні, це вже...

— А як це поясните ви? — запитав командир, мовби втративши інтерес чи цікавість до розмови. Лікар мовчав.

...О третій сорок ночі всі палуби «Непереможного» сповнив протяжний сигнал тривоги. Люди зривалися з ліжок і, клянуци на чім світ стоїть, похапцем одягаючись, бігли на свої робочі місця. Роган опинився в рубці за п'ять хвилин після першого сигналу. Астрогатора у ній ще не було. Роган підбіг до головного екрана. Чорну ніч зі сходу освітлював мурашник білих вогників. Виглядало так, ніби рій метеорів, що виходили з одного радіанта, атакували ракету. Роган глянув на прилади контролю поля. Автомати програмував сам, отож вони не мали реагувати на дощ чи на піщану бурю. З невидимої у темряві пустелі летіло щось та розбризкувалося вогненними краплями, розряди відбувалися на поверхні захисного поля, і загадкові

снаряди, відскакуючи з полум'ям, ставали параболічними смугами дедалі блідішого відтінку або стікали уздовж опуклості енергетичного захисту. Узгір'я дюн на мить виринали з темряви і зникали, датчики ліниво здригались — ефективна сила, використовувана командою випромінювачів Дірака для знищення загадкового бомбардування, була порівняно невеликою. За плечима вже пролунали кроки командира, отож Роган подивився на комплекс спектроскопічних датчиків.

— Нікель, залізо, манган, берил, титан, — читав з яскраво освітленого екрана астрогатор, стоячи біля нього. — Я дав би багато, щоб побачити, що це таке.

— Дощ металевих часточок, — повільно сказав Роган. — Судячи з розрядів, їхній розмір мав би бути малим...

— Я б залюбки глянув на це зблизька... — буркнув командир. — Ну що, пане, ризикнемо?

— Вимкнути поле?

— Так. На частку секунди. Незначна частина потрапить у глиб периметра, решту відріжемо, наново увімкнувши поле.

Роган не квапився з відповіддю.

— Ну, що ж, можна спробувати, — врешті відповів, усе ще сумніваючись.

Але перш ніж командир підійшов до пульта управління, світлові мурашки погасли так само раптово, як і з'явилися — й запанувала така темрява, яку знають лише планети, позбавлені місяців, що кружляють віддалік од центральних зоряних скупчень Галактики.

— Не пощастило нам з полюванням, — кинув Горпах. З рукою на головному вимикачі він стояв добру хвилину, потім злегка кивнув Роганові й вийшов. Уривчастий звук сигналів, що скасовували тривогу, заповнив усі палуби. Роган зітхнув, ще раз глянув на заповнені чорним мороком екрани та пішов спати.

ХМАРА

Вони уже почали зводити до планети — до її незмінного, пустельного образу з нечіткими тінями хмар, які завжди мовби розходилися, неприродно світлих, поміж котрими і вдень пробивалися сильні зірки. До шурхоту піску, що сунувся під колесами й ногами, до червоного тяжкого сонця, дотик якого був незрівнянно делікатнішим за земний, отож коли вони підставляли йому плечі, замість тепла відчували лише мовби його мовчазну присутність. Уранці групи вирушали кожна у свій

бік, енергоботи зникали серед дюн, похитуючись, наче незграбні човни, курява осідала, й ті, хто залишався біля «Непереможного», обговорювали меню на обід, перемовини радарного боцмана зі зв'язковим або намагалися пригадати, як звали курсового пілота, котрий шість років тому втратив ногу у випадку на навігаційному супутникові Терра-5. Балакали, сидячи на порожніх каністрах під корпусом, тінь од якого, дуже схожа на вказівник гігантського сонячного годинника, рухалася й видовжувалася, доки не досягала лінії енергоботів. Від того моменту вони починали вставати й виглядати товаришів. А коли ті з'являлися, голодні й стомлені, то враз втрачали всю напругу, в якій тримала їх праця у металевих руїнах «міста», і навіть група «Кондора» за тиждень перестала повертатись із сенсаційними новинами.

Останні зводилися до того, що у виявлених останках вдалось упізнати якусь людину, і те, що в перші дні було проявами жаху, привезене з «Кондора», було старанно запаковане (бо як іще назвати той процес ретельного складання усіх вцілілих людських останків у герметичні контейнери, що помандрували на дно корабля) й зникло. І тоді, замість полегшення, яке мали б відчувати люди, котрі надалі просівали пісок навколо корпусу «Кондора» та нишпорили у його приміщен-

нях, почали відчувати таку нудьгу, що мовби й забули, що трапилося з його екіпажем, і займалися колекціонуванням ідіотських дрібниць, котрі належали невідомо кому і залишилися після загиблих власників. Отож, замість документів, що могли б пояснити таємницю, вони, через їх брак, привозили то якусь стару гармонійку, то китайську головоломку, і ці предмети, вже очищені від містичної несамовитості свого походження, йшли в обіг і ставали наче спільною власністю екіпажу. Роган, який ніколи б не повірив, що таке можливо, уже за тиждень поводився так само, як інші. І лише часом, коли залишався сам, ставив собі запитання, навіщо це все, і тоді відчував, що вся їхня діяльність, та гарячкова метушня, та складна процедура досліджень, сканування, відбирання проб, буріння скельних відкладень, обтяжлива через необхідність дотримання III ступеня, з відмиканням і замиканням поля, зі стволами лазерів, що мали добре вираховане поле обстрілу, зі сталим оптичним контролем, постійними підрахунками, багатоканальним зв'язком, — що все це є якимсь великим самообманом. Що в принципі вони тільки чекають якогось нового випадку, нового лиха і лише вдають, що це не так.

Спочатку вранці люди юрмилися біля лазарету «Непереможного», щоб почути новини про

стан Кертелена. Він видавався їм не так жертвою загадкової атаки, як нелюдською істотою, створінням, інакшим від них усіх, точнісінько, ніби повірили у фантастичні казки й гадали, що можливим є перетворення людини, одного з них, чужими, ворожими силами планети, на монстра. Насправді він був лише калікою; врешті виявилось, що його розум, порожній, мов у новонародженої дитини, сприймає знання, котрими ділилися з ним лікарі, й поступово вчився говорити, власне, зовсім так, як мала дитина; з лазарету вже не долинали не схоже на людський голос скімлення, жахливе тим, що безглузде немовляче белькотіння видавала гортань дорослого чоловіка. Кертелен через тиждень почав вимовляти перші склади й уже впізнавав лікарів, хоч і не міг вимовити їхніх імен.

Тоді, на початку другого тижня, зацікавлення його особою зменшилося, тим більше, коли лікарі сказали: про обставини того, що трапилось, він не зможе розповісти нічого, навіть коли повернеться до нормального стану, чи радше завершить химерне, хоч і необхідне, навчання.

Тим часом праця тривала. Нагромаджували плани «міста», особливості конструкції його «щільникових пірамід», хоч їх призначення залишалося невідомим. Визнавши, що подальші дослідження «Кондора» нічого не дадуть, астрогатор зупинив їх.

Корабель треба було покинути, бо ремонт обшивки перевищував можливості інженерів, зокрема в умовах значно нагальніших робіт. До «Непереможного» забрали багато енергоботів, транспортерів, всюдиходів та всілякої апаратури, а самі рештки — бо після такого значного спустошення вони, власне, й стали рештками — замкнули наглухо, сподіваючись, що вони самі чи якась наступна експедиція приведе, однак, крейсер до рідного порту. Тоді Горпах перекинув групу «Кондора» на північ; вона, як група Регнара, приєдналася до групи Галлахера; сам Роган був тепер головним координатором усіх досліджень, і околиці «Непереможного» залишав лише на коротко, та й то не щодня.

Обидві ці групи в системі ярів, вимитих підземними джерелами, натрапили на особливі знахідки.

Шари осадового мулу були перемежовані шарами рудувато-чорної субстанції негеологічного, немісцевого походження. Фахівці могли сказати на цю тему небагато. Виглядало так, ніби на поверхні старого базальтового щита, донних відкладень кори якісь мільйони років тому осіла величезна кількість металевих уламків — може, просто металевих решток (виникла гіпотеза, що в атмосфері Регіс розпався гігантський нікелево-залізний метеор і полум'яними дощами спав

на скелі тої прадавньої епохи), які, поступово окисляючись, уступаючи в хімічні реакції зі середовищем, урешті перетворилися на брунатно-чорні, часом пурпурово-руді осади.

Дотеперішні дослідження заглибилися лише в частину покладів місцевості, геологічна структура якої своєю складністю могла спантеличити досвідченого планетолога. Коли свердловина досягнула аж базальту віком мільярд років, виявилось, що сформовані на ньому скелі, попри значну рекристалізацію, містять органічне вугілля. Спочатку вирішили, що тоді це було дно океану. Але в покладах уже автентичного кам'яного вугілля було відкрито відбитки численних рослинних видів, що могли вегетувати лише на суходолі. Каталог живих континентальних форм планети постійно поповнювався і розширювався. Уже було відомо, що триста мільйонів років тому її джунглями ходили примітивні хижакі. Вчені триумфально привезли рештки хребта й рогових щелеп одного з них, однак екіпаж не поділяв їхньої радості. Виглядало, що еволюція на суходолі розвивалася наче двічі; першого разу занепад життя припав на епоху близько ста мільйонів років тому; тоді трапилося раптове вимирання рослин і тварин, викликане, правдоподібно, близьким вибухом зірки Нової. Одначе згодом життя

відродилось із занепаду й забувало новими формами; щоправда, ні кількість, ані стан знайдених решток не давали змоги здійснити докладнішу класифікацію. Планета ніколи не витворила форм, схожих на ссавців. Після наступних дев'яноста мільйонів років, але вже на великій відстані від неї, трапилася нова зоряна ерупція; вдалося виявити її сліди у вигляді елементарних ізотопів. За приблизними підрахунками, тодішня напрута жорсткого випромінювання не була такою сильною на поверхні, але могла спричинити величезні жертви. Тим більше було незрозуміло, що відтоді рештки рослин і тварин у молодших скельних відкладах ставали дедалі більшою рідкістю. Зате виявляли все значніші кількості стиснутого «мулу», сульфідів антимону, окислів молібдену, заліза, солей нікелю, кобальту й титану.

Згадані шари металу, що налічували від восьми до шести мільйонів років, порівняно тонкі, місцями мали сильні вогнища радіоактивності, але вона була короткочасною порівняно з існуванням планети. Це виглядало так, ніби в тодішню епоху щось спровокувало низку раптових, але локальних ядерних реакцій, продукти яких відклалися в «металевих мулах». Окрім гіпотези про «залізісторадіоактивний метеор», висували й інші, цілком фантастичні, що пов'язували

ці особливі вогнища «палаючої радіоактивності» з катастрофою планетної системи Ліри і загибеллю її цивілізації.

Отож припускали, що під час спроб колонізувати Регіс дійшло до атомних сутичок між висланими із загроженої системи кораблями. Але це все-таки не пояснювало розмірів дивних металевих верств, виявлених під час пробних буринь також в інших, віддалених околицях. У кожному разі неминуче вимальовувалася наскільки ж загадкова, настільки й очевидна картина: життя на материках планети вимерло в той самий час, упродовж кількох мільйонів років, коли почали виникати металеві відкладення. Причиною загибелі живих форм не могла бути радіоактивність: загальну кількість випромінювання перерахували на рівновартість ядерних вибухів. Вона становила якихось двадцять-тридцять мегатонн; розтягнуті на сотні тисячоліть, такі вибухи (якщо це взагалі були атомні вибухи, а не якісь інші ядерні реакції), звісно, не могли стати серйозною загрозою для еволюції біологічних форм.

Підозрюючи якийсь зв'язок між металевими відкладеннями та руїнами «міста», вчені наполягали на подальших дослідженнях. Це було пов'язане з багатьма труднощами, оскільки дослідницькі роботи потребували переміщення

значних мас ґрунту. Єдиним вирішенням було прокладення штолень, але люди, які працювали під землею, вже не перебували під захистом силового поля. Аргументом, котрий змусив, попри все, продовжувати роботи, стало виявлення (на глибині двадцяти з чимось метрів, у верстві, багатій на окисли заліза) іржавих залишків, сформованих дуже специфічно, що нагадували рештки роз'їдених корозією, розрізнених елементів якихось мікроскопічних механізмів.

На дев'ятнадцятий день від приземлення над місцевістю, в якій працювали гірничі групи, скупчилися маси таких великих і темних хмар, котрих доти на планеті не бачили. Близько полудня почалася гроза, що силою електричних розрядів перевершувала земні. Небо і скелі поєднали розряди блискавок, які невпинно воювали між собою. Бурхлива вода, пінячись крутими ярами, почала затоплювати пробиті штольні. Люди мушили покинути їх і разом з автоматами сховалися під головним куполом силового поля, в яке били кілометрові блискавки. Буря поволі посунулася на захід, і чорна, покреслена блискавицями стіна займала весь обрій над океаном. Повертаючись до «Непереможного», гірничі бригади дорогою знайшли багато чорних дрібненьких металевих краплинок, що лежали на піску. Всі вирішили,

що це і є ті славні «мушки». Старанно зібравши, їх перевезли на корабель, де вони викликали зацікавлення вчених, але не було й мови, що це — рештки комах. Відбулася чергова нарада фахівців, яка кілька разів перетворювалася на бурхливі суперечки. Врешті вирішили вислати експедицію в північно-східному напрямку, поза терен глибоких ярів і покладів сумішей заліза, оскільки на гусеницях машин «Кондора» виявили незначні кількості цікавих мінералів, яких не було на попередньо досліджуваних територіях.

Досконало споряджена колона з енергоботами, пересувним випромінювачем із «Кондора», транспортерами та роботами, серед яких було дванадцять арктанів, забезпечена автоматичними екскаваторами й буровими, узявши двадцятьоро людей, запаси кисню, харчів і ядерного палива, вирушила наступного дня під керівництвом Регнара. З нею підтримували постійний радіо- і телезв'язок доти, доки випуклість планети не відрізала надходження ультракоротких хвиль по прямій лінії. Тоді «Непереможний» вивів на стаціонарну орбіту автоматичний телевізійний ретранслятор, який дав змогу продовжувати зв'язок. Колона була на марші весь день. Уночі вона вишикувалась оборонним колом і оточила себе силовою зоною, а наступного дня продовжила

марш. Близько полудня Регнар повідомив Роганові, що зупинився біля підніжжя руїн, майже цілком засипаних піском усередині невеликого мілкового кратера, бо хоче дослідити їх докладніше. За годину якість радіозв'язку почала погіршуватися внаслідок сильних статичних перешкод. Отож техніки перейшли на смугу коротших хвиль, прийом яких був кращим. Незабаром, коли громи далекої бурі, що посувалася на схід, тобто туди, куди вирушила експедиція, почали стихати, зв'язок несподівано перервався. Його втраті передували кільканадцять чимраз сильніших фадінгів; та найдивнішим було одночасне погіршення телевізійного зв'язку, адже він відбувався за допомогою позаатмосферного супутника й не міг залежати від стану іоносфери. О першій годині зв'язок зник остаточно. Ніхто з техніків, ані навіть з фізиків, яких покликали на допомогу, не розумів цього явища. Складалося враження, ніби стіна металу виросла десь у пустелі, відділивши групу, що була за 170 кілометрів од «Непереможного».

Роган, який увесь час не залишав астрогатора, помітив його неспокій. Спочатку це здалося йому невмотивованим. Він вважав, що особливі властивості екранування могла виявити грозова хмара, яка рухалася саме там, куди прямувала експедиція. Однак фізики, котрих запитали про

можливість виникнення такого великого шару іонізованого повітря, висловили сумнів. Коли гроза стихла, а зв'язок не вдалося відновити, близько шостої, постійно висилаючи сигнали, на які не було відповіді, Горпах вислав два розвідувальних апарати типу літаючих тарілок.

Один із них летів на висоті кількисот метрів над пустелею, а другий — над ним на висоті чотирьох кілометрів, слугуючи першому передавачем телевізійного сигналу. Роган, астрогатор і Гралев з кільканадцятьма іншими людьми, серед яких були й Баллмін та Сакс, стали перед головним екраном рубки, стежачи безпосередньо за тим усім, що було в полі зору пілота першої машини. За зоною крутих, заповнених глибокою тінню ярів відкривалася пустеля з нескінченними рядами дюн, тепер перемежованими чорнотою, оскільки сонце вже хилилося до заходу. В цьому скісному освітленні, що надавало краєвидові особливо похмурого вигляду, під апаратом, який летів на малій висоті, зрідка пропливали невеликі кратери, по вінця заповнені піском. Деякі було помітно лише завдяки центральному стіжкові вулкана, що погас століття тому. Терен поволі піднімався і ставав різноманітнішим. З-під хвиль піску виринали високі скельні хребти, створюючи системи химерно вищерблених ланцюгів. Самотні шпилі

скель нагадували рештки затонулих кораблів чи велетенські фігури. Схили позначали гострі лінії ярів, укритих, мов віспою, кам'яними стіжками. Врешті піски цілком зникли, поступившись місцем дикому краєві стрімких скель і осипів. Де-не-де в'юнилися, здаля схожі на ріки, тріщини тектонічних розломів планетної кори. Краєвид ставав схожим на місячний, і в цей час уперше погіршився телевізійний прийом — замиготіла й порушилася синхронізація зображення. Наказали збільшити потужність трансляції, але це виправило видимість ненадовго.

Скелі, що доти мали білуватий відтінок, ставали все темнішими. Нагромадження граней, розходячись поза поле зору, набирало брунатного полиску; тут і там можна було помітити плями оксамитової чорноти, наче на голому камені росли густі, але мертві хащі. В цей час відізвалося радіо першої машини. Пілот вигукнув, що чує звук автоматичних позиційних передавачів, які мала чільна машина експедиції. Але ті, хто стояв у рубці, чули тільки його слабкий і мовби стихаючий голос, коли він почав викликати групу Регнара.

Сонце було вже зовсім низько. У його кривавому світлі на курсі машини з'явилася чорна стіна, що клубочилася, мов хмара, сягаючи від верхніх скель до тисячі метрів угору. Все, що було

за нею, залишалось невидимим. Якби не повільний, поступовий рух кулястих нашарувань цієї місцями чорнильної, місцями металево-блискучої фіолетовим червцем чорноти, її можна було б сприйняти як дивовижну гірську формацію. У горизонтальних променях сонця в ній відкривалися печери, сповнені незрозумілим, моментальним сяйвом, наче в них вирували шалені рої блискучих кристаликів чорної криги. Першої миті спостерігачам вдалося, що хмара суне навпроти літаючої тарілки, але це було оманною зору. Насправді апарат наближався зі сталою швидкістю до особливої перешкоди.

— ЛТ-4 до бази. Чи мені піднятися над хмару, прийом, — пролунав голос пілота. За мить астрогогатор відповів:

— Перший до ЛТ-4, затримайся перед хмарою!

— ЛТ-4 до бази, гальмую, — негайно відреагував пілот, і в його словах Роганові вчулося полегшення.

Машину вже відділяли якихось кількесот метрів від незвичної форми, що тягнулась обабіч, мовби аж до обрію. Тепер майже весь екран займала поверхня гігантського, наче створеного з вугілля, неможливого вертикального моря. Рух машин щодо неї припинився, але несподівано,

перш ніж хтось устиг озватися, маса важких хвиль вистрелила довгими стовпами, що розвівались, і вони затьмарили зображення. Воно вмить поблякло, затремтіло та зникло, прошите нитками все слабших розрядів.

— ЛТ-4, ЛТ-4! — викликав зв'язківець.

— Це ЛТ-8, — несподівано пролунав голос пілота другої машини, що досі слугувала лише ретранслятором для першої. — ЛТ-8 до бази, чи мені дати зображення, прийом!

— База до ЛТ-8, дай зображення!

Екран заповнив хаос чорних потоків, що запекло вирували. Це було те саме зображення, але вже з висоти чотирьох кілометрів. Видно було, що хмара висить довгою, суцільною площиною уздовж гірської відноги, так, ніби захищає доступ до неї. Її поверхня ліниво ворушилася, ніби якась наполовину мазь, що застигає, але першої машини, яку вона проковтнула мить тому, помітити не вдалося.

— База до ЛТ-8, чи чути ЛТ-4, прийом.

— ЛТ-8 до бази, не чую, переходжу на інтерференційні частоти, увага, ЛТ-4, це ЛТ-8, відгукнися. ЛТ-4, ЛТ-4! — чули вони голос пілота. — ЛТ-4 не відповідає, переходжу на ультракороткі частоти, увага ЛТ-4, це ЛТ-8, відгукнися. ЛТ-4 не відповідає, спробую зондувати хмару радаром...

У напівтемній рубці не чути було навіть людського дихання. Усі завмерли в очікуванні. Зображення, яким ніхто не цікавився, не змінювалося, скельний хребет стирчав над морем чорноти, ніби острів, занурений у чорнильний океан. Високо на небі догорали перисті, насичені золотом хмари, сонячний диск уже торкався обрію, за кілька хвилин мали застати сутінки.

— ЛТ-8 до бази, — пролунав голос пілота, мовби змінений упродовж кільканадцяти секунд, що минули від попередньої розмови. — Радар показує повнометалеве відбиття, прийом!

— База до ЛТ-8, перекинь зображення радара на візуальне, прийом!

Екран потемнів, погас, якусь мить порожньо світився, далі став зеленим, здригаючись мільярдами іскринок.

— Ця хмара із заліза, — не сказав, а зітхнув хтось за плечима Рогана.

— Язон! — крикнув астрогатор. — Чи Язон тут?!

— Я тут, — вийшов з гурту нуклеонік.

— Чи можна це підігріти?.. — спокійно спитав астрогатор, кивнувши на екран, і всі його зрозуміли. Язон не поспішав з відповіддю.

— Слід було б попередити ЛТ-4, щоб максимально розширив силове поле...

— Тільки без дурниць, Язоне. Не маємо зв'язку...

— До чотирьох тисяч градусів... з невеликим ризиком.

— Дякую. Блааре, мікрофон! Перший до ЛТ-8, готуй лазери на хмару, мала потужність, до більєрга в епіцентр, постійний вогонь за азимутом!

— ЛТ-8, постійний вогонь до більєрга, — негайно відповів пілот.

Упродовж якоїсь секунди нічого не відбувалося. Потім зблиснуло, і хмара в центрі, що заповнювала нижню частину екрана, змінила колір. Спочатку вона наче розпливалася, потім почервоніла і закипіла; в ній утворився лійкоподібний отвір з палаючими стінками, в який поринали, наче всмоктані, сусідні частини хмари. Цей рух раптово зупинився, хмара розкрилася величезним колом, у якому, мов у відчиненому вікні, з'явилося хаотичне нагромадження скель, а в повітрі ще здіймався дрібний чорний пил, що похитувався пагорбом.

— Перший до ЛТ-8, переїди на дистанцію максимальної ефективності вогню!

Пілот повторив наказ. Хмара, оточуючи неспокійним колом утворений розрив, намагалася його заповнити, але щоразу, коли її язики затриму-

вав блиск полум'я, втягала їх назад. Так тривало кілька хвилин.

Ситуація не могла продовжуватись. Астрогатор не наважувався вдарити у хмару всією силою випромінювача, бо десь у її глибині перебувала друга машина. Роган здогадувався, на що розраховував Горпах: він сподівався, що та машина потрапить у сферу очищеного простору. Але вона все ще не з'являлася. ЛТ-8 висів тепер майже нерухомо, вражаючи сліпучими променями лазерів бурхливі краї чорного кола. Небо над ним було ще досить світле, але скелі під машиною поступово застили пелена тіні. Раптом морок, що згущувався унизу, затріпотів шаленим блиском. Червонуватий і брудний, як жерло вулкана, що видніє крізь клуби вибуху, вкрив тремтячим покровом усе поле зору. Тепер було видно лише мороки, що зливалися в цілість, у глибині яких кипів та пирскав вогонь. Так субстанція хмари, якою б вона не була, атакувала першу захоплену нею машину і згорала страхітливим полум'ям у силовому полі навколо неї.

Роган глянув на астрогатора, який стояв мов неживий, з обличчям без жодного виразу, на якому коливався відблиск вогню. Чорне кипіння та вогонь, що палав десь у його глибині

й лише часом виривався назовні, заповнювали центр екрана. Здаля було видно високий скелястий шпиль, облитий пурпуром, увесь у холодній червонавості його останнього світла, в цю мить чомусь невимовно земного. Тим неймовірнішим виглядало те, що відбувалось усередині хмари. Роган чекав; обличчя астрогатора було незворушним. Але він мусив щось вирішити: або наказати верхній машині йти на допомогу іншій, або залишити її напризволяще та звеліти розвідникові продовжувати політ на північний схід.

І раптом сталося щось несподіване. Чи то пілот нижньої, захопленої хмарою машини втратив голову, або ж на борту трапилась якась аварія, так чи інакше — чорні буруни прошив блиск, центр якого був сліпучо-білим, і довгі смуги розкиданої вибухом хмари викинуло на всі боки, а ударна хвиля була такої сили, що все зображення захиталося в такт коливань од вибуху, що дійшли до ЛТ-8. Потім чорнота повернулася, зійшлася до купи, і крім неї вже не було нічого.

Астрогатор схилився і щось сказав зв'язківцеві біля мікрофонів — так тихо, що Роган не почув ані слова; але той негайно повторив їх, майже вигукнувши:

— Готуй антипротони! Повна потужність на хмару, постійний вогонь!

Пілот повторив наказ. У цей час один із техніків, який стежив за боковим екраном, котрий показував усе, що відбувалося позаду машини, крикнув:

— Увага! ЛТ-8! Угору! Вгору! Вгору!!!

З вільного доти простору заходу летіла, мов хижий ураган, чорна хмара. Якусь мить вона ще була бічною частиною великої хмари, але відірвалася від неї і, залишаючи позад себе витягнуті раптовим рухом пасма, здійнялася вертикально. Пілот, який помітив це за частку секунди до попередження, зробив вертикальну свічку, набираючи висоту, але хмара гналася за ним, б'ючи чорними стовпами у небо. Він переносив вогонь з одних стовпів на інші, найближчий чорний клубок, у який поцілів прямий постріл, роздвоївся й потемнів. Несподівано все зображення почало здригатися.

Того моменту, коли частина хмари вже входила в зону радіохвиль передавача, заважаючи зв'язку машини з базою, пілот, очевидно, вперше використав випромінювач антимаєрії. Атмосфера планети, зазнавши удару, перетворилася на суцільне море вогню; пурпуровий відблиск заходу зник, мов від подуву вітру, крізь зигзаги перешкод ще якусь мить виднілися хмара і стовпи, що диміли над нею, вони білили й розбухали, коли другий, ще страшніший вибух, пробудив палаючі вогнепади над мішаниною скель, котрі зни-

кали в клубах пари і газів. Але це було останнє, що вони побачили, бо наступної миті зображення затремтіло, його прошили іскри розрядів, і все зникло. Лише порожній білий екран світився у напівтемній рубці, освітлюючи смертельно бліді обличчя людей навколо нього.

Горпах наказав зв'язківцеві викликати обидві машини, а сам разом із Роганом, Язоном та рештою перейшов до сусідньої навігаційної каюти.

— Чим, на вашу думку, є ця хмара? — спитав без жодного вступу.

— Вона складається з часточок металу. Свого роду емульсія, керована дистанційно з єдиним центром, — відповів Язон.

— Гаарб?

— Я теж так вважаю.

— Які є пропозиції? Жодних? Тим краще. Гралев, який суперкоптер у кращому стані, наш чи з «Кондора»?

— Обидва справні. Але я віддав би перевагу нашому.

— Гаразд. Рогане, ви хотіли, наскільки пригадую, вийти з-під силової парасолі... Таку нагоду матимете. У вас буде вісімнадцятеро людей, подвійний комплект автоматів, кругові лазери й антипротони... чи маємо ще щось?...

Ніхто не відповів.

— Еге ж, наразі нічого кращого за антима-терію не винайшли... Пан стартує о 4.31, тобто на світанку, і спробує знайти той кратер на північному сході, про який доповідав Регнар в останньому донесенні. Там здійсніте приземлення у відкритому силовому полі. Дорогою прошу бити по всьому на максимальній дистанції. Жодних пауз, спостережень, експериментів. І не економте сили заряду. Якщо пан втратить зв'язок зі мною, прошу далі робити своє. Коли пан знайде той кратер, прошу приземлюватись, але обережно, щоб не сісти на людей... Припускаю, що вони десь у тій околиці...

Він показав на карті, що займала всю стіну, точку.

— Отут, де позначено червоним. Це лише ескіз, але нічого кращого у мене нема.

— А що робити після приземлення, пане астрогаторе? Шукати їх?

— Це — на ваш розсуд. Прощу лише пам'ятати про одне: в жодну ціль ви не маєте стріляти за 50 кілометрів від цього місця, бо внизу можуть бути наші люди.

— У жодну наземну ціль?

— Узагалі в жодну. До цієї межі, — одним рухом астрогатор поділив простір, зображений на карті, на дві частини, — пан може використовуву-

вати власні засоби знищення, превентивно. Від цієї лінії пан може лише захищатися силовим полем. Язоне? Скільки може витримати поле суперкоптера?

Навіть мільйон атмосфер на квадратний сантиметр.

Що значить «навіть»? Про що ви говорите? Питаю, скільки. П'ять мільйонів? Двадцять?

Горпах казав це все з абсолютним спокоєм; саме такої поведінки командира найбільше боялися на кораблі. Язон буркнув:

— Поле випробовували на два з половиною...

— Інша справа. Ви чуєте, Рогане? Якщо хмара притисне пана до цього кордону, прошу втікати. Найкраще вгору. Зрештою, всього не передбачимо... — він глянув на годинника. — За вісім годин від моменту старту викликатиму пана на всіх частотах. Якщо це не дасть результату, спробуємо встановити зв'язок або через троянські супутники, або оптично. Сигнали Морзе передаватимемо лазером. Я ще не чув, аби це не дало результату. Та спробуймо передбачити більше за те, що ми чули. Якщо і лазери не спрацюють, то ще через три години пан вистартує й повернеться. Якщо мене не буде...

— Ви збираєтеся стартувати?

— Не перебивайте, пане Рогане. Ні. Я не збираюся стартувати, але не все залежить від нас. Якщо мене тут не буде, прошу вийти на орбіту навколо планети. Ви вже робили це на суперкоптері?

— Так точно, двічі, на дельті «Ліри».

— Добре. Отож знаєте, що це трохи складно, але цілком можливо. Орбіта мусить бути стаціонарною; її докладні дані дасть панові перед стартом Строем. На цій орбіті пан чекатиме мене 36 годин. Якщо протягом цього часу я не дам про себе знати, пан повернеться на планету. Полетите до «Кондора» і спробуйте його запустити. Я знаю, як це виглядає. Але нічого іншого у вас не буде. Якщо вам вдасться цей фокус, прошу повернутися до бази «Кондором» і скласти звіт про все, що трапилося. Чи в пана є ще якісь запитання?

— Так. Чи можу я спробувати зав'язати контакти з тими — з тим осередком, який керує хмарою, у разі, якби мені вдалося виявити?

— Це залишаю на ваш розсуд. Так чи інакше, ризик повинен бути в розумних межах. Звісно, я нічого не знаю, але мені здається, що цей командний осередок перебуває не на поверхні планети. Поза тим його існування видається мені взагалі проблематичним...

— Що маєте на увазі?

— Адже ми постійно провадимо радіостеження у всьому електромагнітному діапазоні. Якби хтось керував цією хмарою за допомогою променів, ми б зафіксували відповідні сигнали.

— Цей осередок міг би бути у самій хмарі...

— Можливо. Не знаю. Язоне, чи ви припускаєте можливість існування якогось способу дистанційного зв'язку незалежно від електромагнітного?

— Вас цікавить моя думка? Ні. Нема таких способів.

— Про вашу думку? А про що ж іще я міг би питати.

— Те, що знаю, не є тотожним з тим, що існує. Що може існувати. Ми таких способів не знаємо. Це все.

— Телепатія... — кинув хтось ззаду.

— На цю тему я нічого не можу сказати, — сухо заперечив Язон. — У кожному разі в межах дослідженого Космосу нічого подібного не виявили.

— Панове, ми не можемо тратити час на порожню дискусію. Рогане, беріть своїх людей і готуйте суперкоптер. Екліптичні дані орбіти дасть вам за годину Строем. Колего Строем, прошу вирахувати стійку орбіту з п'ятитисячним апогеєм.

— Слухаю, пане астрогаторе.

Астрогатор прохилив двері рубки.

— Тернере, що там? Нічого?

— Нічого, пане астрогаторе. Лише тріск. Багато стативи і нічого більше.

— Жодних слідів емісійного спектра?

— Жодних слідів...

«Це означає, що жодна з повітряних машин уже не використовує свою зброю — що перестали боротися», — подумав Роган. Якби користувалися вогнем лазерів чи хоча б індуктивними випромінювачами, прилади «Непереможного» помітили б це за кількасот кілометрів.

Роган був надто захоплений драматичною ситуацією, щоб переживати через завдання, отримане від астрогатора. Зрештою, не мав на це часу. Тої ночі Роган не зімкнув очей. Треба було перевірити всі системи коптера, забезпечити його додатковими тоннами палива, завантажити припаси та зброю, отож він ледве встиг до визначеної години.

Сімдесятитонна двоповерхова машина знялась у повітря, здіймаючи хмари піску, і рушила прямо на північний схід, коли пружок червоного сонячного диска визирнув над обрієм. Одразу ж після старту Роган піднявся на п'ятнадцять кілометрів; у шарах стратосфери він міг розвинути максимальну швидкість, поза тим, була менша ймовірність зустріти там чорну хмару. Принаймні так він уважав. Може, він мав слухність, а може, це був щасливий випадок, одначе вже за неповну годину

вони під скісним сонцем приземлились у жерлі засипаного кратера, дно якого ховалося в сутінках.

Ще до того, як стовпи гарячих газів здійняли в повітря піщану бурю, оператори візуального спостереження попередили навігаційну кабінку донесенням, що у північній частині кратера помітили щось підозріле. Важка повітряна машина затрималася, ледь здригаючись, мов на невидимій натягнутій пружині, та з висоти п'ятиста метрів здійснили детальне спостереження вказаного місця.

На попелясто-рудому тлі на екрані видніли під великим збільшенням маленькі прямокутники, розташовані в геометричному порядку навколо більшого, сталевого-сірого. Одночасно з Гаарбом і Баллміном, які стояли поруч з ним біля штурвала, Роган упізнав машини експедиції Регнара.

Не зволікаючи, вони приземлилися не дуже далеко, дотримуючись усіх заходів безпеки. Телескопічні ноги коптера ще не перестали працювати, вгинаючись при плавному приземленні, коли викинули трап і вислали дві розвідувальні машини, захищаючи їх рухомим силовим полем. Внутрішня поверхня кратера нагадувала пласку миску з вищербленими краями.

Центральний вулканічний стіжок вкривала чорно-брунатна скоринка лави. Подолання пів-

тора кілометра — такою приблизно була відстань — зайняло рухомій групі кілька хвилин. Радіозв'язок був ідеальним. Роган розмовляв з Гаарбом, який перебував у передній машині.

— Пагорб закінчується — зараз ми їх побачимо, — кілька разів повторив Гаарб. За мить вигукнув: — Є! Я їх бачу!!!

І вже спокійніше додав: — Здається, усе гаразд. Раз, два, три, чотири — всі машини на місцях — але чому вони стали на сонці?

— А люди? Ви їх бачите? — допитувався Роган, стоячи з примруженими очима над мікрофоном.

— Так, щось там рухається: це двоє людей... О, ще один... і хтось лежить у тіні... бачу їх, Рогане!

Його голос віддалився. Роган чув, як він щось говорить своєму водієві. Пролунав глухий звук вистреленої димової ракети. Голос Гаарба залунав знову:

— Ми їх привітали... дим знесло трохи в їхній бік... Зараз розвіється... Яргу, що там? Що! Як це... Гей! Ви, там!

Його крик несподівано заповнив усю кабінку й урвався. Роган почув усе тихіший звук моторів, які замовкали, чути було спішні кроки людей, вони бігли, якісь невиразні, затерті відстанню вигуки, один і другий окрик, потім запала тиша.

— Алло! Гаарб! Гаарб! — повторював він зде-рев'янілими устами. Кроки на піску наближалися, в динаміку закрипіло.

— Рогане! — пролунав змінений, уривчастий голос Гаарба. — Рогане! Те саме, що з Кертеле-ном! Непритомні, не впізнають нас, нічого не го-ворять... Рогане, ви мене чуєте?!

— Чую... Всі однакові?

— Здається... Ще не знаю, Ярг і Тернер ходять від одного до іншого.

— Як це, а поле?..

— Поле вимкнуте, його нема. Не розумію. Ма-буть, вимкнули.

— Якісь сліди боротьби?

— Ні, нічого. Машини стоять — усі цілі, не ушкоджені — а вони лежать, сидять, ні на що не реагують — що? Що там?!

Роган почув невиразні звуки, що перервалися протяжним скімленням. Він заціпив зуби, але не міг подолати відчуття млості, що стискало ну-трощі.

— Пречиста Діво, це Гралев! — пролунав ви-гук Гаарба. — Гралеве! Чоловіче! Ти що, не впі-знав мене?!

Його дихання було нестерпно гучним і раптом заповнило всю кабіну.

— Він теж... — прошепотів. Якусь мить мовчав, мовби збираючись із силами.

— Рогане... Не знаю, чи ми самі дамо раду... Треба їх усіх забрати звідси. Пан повинен прислати більше людей.

— Висилаю негайно.

Через годину кошмарна процесія зупинилася під металевим фюзеляжем суперкоптера. З двадцяти двох людей, які вирушили в експедицію, залишилося вісімнадцятеро, доля чотирьох була невідомою. Більшість вдалося привести добровільно, без опору; але до п'ятох треба було застосувати силу, бо вони не хотіли покидати місце, у яких їх знайшли. П'ятеро нош перенесли до імпровізованого шпиталю, який влаштували на нижній палубі коптера. Інших тринадцятьох чоловіків, які справляли жахливе враження бездумним виразом обличчя, провели до окремого приміщення, де їх вдалося без спротиву покласти на ліжка. Нещасних треба було роздягнути, скинути з них взуття, бо були безпорадними, мов немовлята. Роган, німий свідок цієї сцени, стоячи у проході між рядами ліжок, зауважив, що в той час, як більшість знайдених зберігає байдужий спокій, деякі — ті, кого довелося привести силою, заходяться від плачу й несамовито скавулять.

Він залишив їх під опікою лікаря, а сам вислав на пошуки зниклих усі апарати. Машин у нього було тепер багато, оскільки його люди привели в дію й покинуті агрегати. Він саме вислав останній патруль, коли зв'язківець викликав до кабіни на розмову з «Непереможним».

Він навіть не здивувався, що це вдалося. Так, навіть утратив здатність дивуватися взагалі. Стисло доповів Горпахові про все, що трапилося.

— Кого з людей бракує? — хотів знати астрогогатор.

— Самого Регнара, Беннінгсена, Коротки і Меада.

— А що з тарілками? — запитав своєю чергою Роган.

— Не маю жодних відомостей.

— А хмара?

— Вранці я вислав потрібний патруль. Він повернувся годину тому. Від хмари не лишилося навіть сліду.

— Нічого? Взагалі нічого?

— Нічого?

— А літаки?

— Нічого.

ГІПОТЕЗА ЛЯУДИ

Доктор Ляуда постукав у кабінку астрогатора. Уввійшовши, побачив, що той щось креслить на фотограмометричній карті.

— Що там? — не піднімаючи голови, спитав Горпах.

— Я хотів вам щось сказати...

— Це терміново? Через п'ятнадцять хвилин маємо стартувати.

— Не знаю. Мені здається, я починаю розуміти, що тут відбувається... — сказав Ляуда.

Астрогатор відклав циркуль. Їх погляди зустрілися. Біолог був нітрохи не молодший за командира. Дивно було, що такому ще дозволяють літати. Видно, йому дуже на цьому залежало. На вигляд він нагадував радше старого механіка, ніж ученого.

— Так вам здається, докторе? Слухаю.

— В океані є життя, — сказав біолог. — В океані є, а на суходолі нема.

— Чому? На суходолі теж було життя, Баллмін знайшов його сліди.

— Так. Але їм понад п'ять мільйонів років. Потім усе, що жило на суходолі, було знищене. Те, що я скажу, звучить фантастично, астрогаторе, і в мене нема, власне кажучи, жодних доказів, але...

це так. Уявіть, що колись, власне мільйони років тому, тут приземлилася ракета з іншої системи. Можливо, з району Нової.

Тепер він говорив швидше, але спокійно.

— Знаємо, що перед вибухом дзети Ліри шосту планету системи заселяли розумні істоти. В них була високорозвинена цивілізація технологічного типу. Припустімо, що тут приземлився їхній розвідувальний корабель і що трапилася катастрофа. Або ж скоївся інший нещасний випадок, унаслідок якого загинув увесь екіпаж. Якийсь вибух реактора, ланцюгова реакція... Так чи інакше, на кораблі, що сів на Регіс, не залишилося на борту жодної живої істоти. Вціліли лише... автомати. Не такі, як наші. Не людиноподібні. Ліряни, вірогідно, також не були схожі на людей. Отож ці автомати, вцілівши, покинули корабель. То були високоспеціалізовані гомеостатичні механізми, здатні вижити у найтяжчих умовах. Вони вже не мали над собою нікого, хто б видавав їм накази. Та їхня частина, яка розумово була найподібнішою до лірян, можливо, хотіла відремонтувати корабель, хоча у виниклій ситуації це не мало сенсу. Але ви знаєте, як це буває. Ремонтний робот ремонтуватиме, що повинен, без огляду на те, потрібно це комусь чи ні. Але потім гору взяли інші автомати. Вони незалежилися від решти.

Можливо, місцева фауна пробувала їх атакувати. Тут існували ящіркоподібні плазуни, значить, були й хижак, а хижак певного типу атакує все, що рухається. Автомати почали з ними воювати й перемогли. До такої боротьби вони мусили пристосуватися. Перетворювалися так, щоб найкраще відповідати умовам, які панують на планеті. Ключовим моментом, на мою думку, було те, що згадані автомати могли продукувати інших, залежно від потреб. Отож, скажімо, для боротьби проти літаючих ящерів були потрібні літаючі механізми. Зрозуміло, я не знаю жодних конкретних деталей. Кажу це так, наче уявляю подібну ситуацію в умовах природної еволюції. Можливо, тут не було літаючих ящерів, може, були підземні гади, кротоподібні. Не знаю. Досить того, що з плином часу ті механізми, які існували на суходолі, ідеально пристосувалися до умов — і їм вдалося перемогти всі форми звірино-го життя планети. Та й рослинного.

— І рослинного? Як ви таке поясните?

— Цього я добре не знаю. Я міг би висунути навіть кілька різних гіпотез, але волю не робити цього. Зрештою, я ще не сказав найголовнішого. За час свого перебування на планеті ті нащадки механізмів, після скількохсь сотень поколінь, перестали бути подібними на тих, які дали їм поча-

ток, тобто — на продукти лірянської цивілізації. Ви розумієте? Це означає, що розпочалася мертва еволюція. Еволюція механічних пристроїв. Що є головним принципом гомеостату? Вжити в мінливих умовах, навіть у найворожіших, у найтяжчих. Наступним формам цієї еволюції самоорганізованих металевих систем головна небезпека не загрожувала — принаймні з боку звірів чи місцевих рослин. Вони мусили здобути джерела енергії і матеріалів, з яких можна було виробляти запасні частини й наступні механізми. Отож, розвинули щось на зразок гірництва, шукаючи металеві руди.

Початково їхні нащадки, які прибули сюди на згаданому гіпотетичному кораблі, рухалися, безумовно, за допомогою променевої енергії. Але на Регіс узагалі нема радіоактивних елементів. Отож джерела енергії для них не було. Тому мусили шукати інше. Очевидно, сталася гостра енергетична криза, і думаю, що саме тоді дійшло до взаємної боротьби між цими пристроями. Простіше, до боротьби за виживання, за існування. Адже саме в цьому полягає еволюція. У селекції. Пристрої, котрі в інтелектуальному плані стояли високо, але були нездатні вижити, скажімо, з огляду на розміри, які, своєю чергою, потребували значної кількості енергії, не могли витримати конкуренції з

менш розвиненими, проте ощаднішими та значно продуктивнішими в енергетичному плані...

— Чекайте-но, пане. Відкиньмо фантастичність, але ж у еволюції, в еволюційній грі завжди виграє істота з розвиненішою нервовою системою, чи не так? У цьому випадку замість нервової була, скажімо, якась електрична, одначе принцип залишається той самий.

— Це так, астрогаторе, але тільки щодо однорідних організмів, які виникли на планеті природним шляхом, а не прибульців з інших систем.

— Не розумію.

— Просто біохімічні умови функціонування істот на землі є і завжди були майже однакові. Водорості, амеби, рослини, нижчі і вищі тварини збудовані з майже ідентичних клітин, мають сливе такий самий склад матерії — білковий — і, виходячи з такого однакового старту, диференціюючим чинником стає той, про який ви казали. Це не єдиний чинник, але так чи інакше — один із найважливіших. Одначе тут було інакше. Найрозвиненіші з механізмів, які приземлилися на Регіс, черпали енергію з власних радіоактивних запасів, але простіші механізми, котрісь малі ремонтні системи, скажімо, могли діяти за допомогою батарей, що заряджалися сонячною енергією. Тому вони опинились у надзвичайно вигідній ситуації щодо інших.

— Але ті, що стояли вище, могли відібрати їхні сонячні батареї... Зрештою, куди заведе ця наша суперечка? Може, не варто дискутувати про таке, пане Ляуда.

— Ні, астрогаторе, це важлива справа, дуже важливий пункт. Бо, на мою думку, тут відбулася мертва, дуже своєрідна еволюція, започаткована винятковими умовами, котрі створив збіг обставин. Коротко кажучи, я вважаю: у цій еволюції перемогли пристрої, по-перше, які найефективніше зменшувалися, а по-друге — осілі. Ті перші дали початок так званим чорним хмарам. Упевнений, що це дуже малі псевдокомахи, які можуть об'єднуватися коли треба, скажімо, за спільними інтересами, у великі суперсистеми. Власне, у вигляді хмар. Так відбулася еволюція рухомих механізмів. Натомість осілі започаткували цей дивовижний ґатунок металевої вегетації, який ми повважали за руїни так званих міст...

— То ви гадаєте, це не міста?

— Звісно. Ніякі це не міста, а скупчення осілих механізмів, мертвих форм, здатних розмножуватися, котрі черпають сонячну енергію за допомогою своїх органів... ними, припускаю, є ті трикутні плити...

— Отже, ви вважаєте, що це «місто» існує ще й тепер?

— Ні. Мені здається, що з якоїсь невідомої нам причини це «місто», чи радше цей «металевий ліс» програв боротьбу за існування і тепер є лише іржавими останками. Вижила тільки форма рухомих створінь, які опанували всі материки планети.

— Чому?

— Не знаю. Я вже пробував дивитися з різних боків. Можливо, протягом останніх трьох мільйонів років сонце Регіс III холонуло швидше, ніж раніше, тому-то ці великі «організми» не могли вже отримувати від нього достатль енергії. Та це лише туманні гіпотези.

— Припустимо, ви маєте рацію. Але як гадаєте: ті «хмари» мають якийсь командний пункт на поверхні чи в надрах планети?

— Думаю, нічого такого нема. Можливо, мікромеханізми самі стають таким пунктом, якимось «мертвим мозком», коли об'єднуються певним чином. Розділення може бути корисним для них. Перебуваючи в розрізнених роях, вони можуть завдяки цьому постійно бачити сонце або літати вслід за грозовими хмарами, бо, ймовірно, «комахи» черпають енергію з атмосферних розрядів. Але в момент небезпеки чи, радше, несподіваної зміни, що загрожує їхньому існуванню, вони об'єднуються...

— Одначе щось таки мусить спонукати до такого об'єднання. Зрештою, де під час «роювання» міститься незбагненно складна пам'ять про всю систему? Адже електронний мозок мудріший за всі свої елементи, Ляудо. Як же ці елементи, після розбирання цілості, можуть самі «встрибувати» у певні місця? Спочатку мав би виникнути план усього мозку...

— Не обов'язково. Досить, аби кожен елемент пам'ятав про те, з якими іншими він безпосередньо з'єднувався. Скажімо, елемент номер один має стикуватися з певними поверхнями шістьох інших, кожен із яких «знає» те саме про себе. Таким чином кількість інформації, що міститься в окремих елементах, може бути дуже незначною, але крім неї потрібна ще якась команда, певний сигнал, типу: «увага! небезпека», за яким усі входять до відповідних конфігурацій і моментально виникає «мозок». Та це лише примітивна схема, пане астрогаторе. Я припускаю, що справа значно складніша хоча б через те, що певні елементи, ймовірно, доволі часто зазнають знищення; це, однак, не може вплинути на функціонування всієї цілості...

— Гаразд. У нас нема часу, щоб далі обмірковувати такі деталі. Чи бачить пан якісь корисні для нас висновки зі своєї гіпотези?

— У певному сенсі так, але негативні. Мільйони років механічної еволюції породили явище, з яким людина в Галактиці досі не стикалася. Прошу звернути увагу на фундаментальне питання. Усі відомі нам машини слугують не самі собі, а комусь. Отож з погляду людини безглуздим є існування металевих заплутаних хаців Регіс чи її залізних хмар — щоправда, такими ж «безглуздими» можна вважати, наприклад, кактуси в земній пустелі. Суть справи в тому, що вони чудово пристосувалися до боротьби з живими істотами. Мені здається, що ці створіння вбивали тільки на початку такої боротьби, коли суходіл роївся життям: витрачання енергії на вбивства виявилось не вигідним. Тому вони застосовують інші методи, наслідком яких були і катастрофа «Кондора», і випадок Кертелена, й нарешті — знищення групи Регнара...

— Що ж це за методи?

— Точно не знаю, в чому вони полягають. Можу лише сказати власну думку: *casus*¹ Кертелена — це знищення майже всієї інформації, яка міститься в мозку людини. Мабуть, і тварини. Звісно, скалічені таким чином живі істоти мають загинути. І це спосіб простіший, швидший і ощадніший, ніж убивство. Мій висновок, на жаль, песимістичний. І це ще надто м'яко сказано... Ми в ситуації значно

¹ Випадок (латин.)

гіршій за них, до того ж із кількох різних причин. По-перше, живу істоту набагато легше знищити, як механізм чи технічний пристрій. Далі, вони еволюціонували в таких умовах, що одночасно змагались із живими істотами, й зі своїми металевими «братами», розумними автоматами. Отож — вели війну на два фронти, борючись і з механізмами адаптаційних пристосувань живих істот, і з кожним проявом тямущості розумних машин. Результатом такої боротьби, що тривала мільйони років, має бути цей універсалізм і досконалість нищівних дій. Боюся, що ми здатні їх перемогти, лише повністю знищивши, а це майже неможливо...

— Ви так вважаєте?

— Так. Тобто, звісно, максимально сконцентрувавши засоби, можна б знищити всю планету... але ж це не є нашим завданням. Не кажучи вже про те, що в нас не вистачить сил. Ситуація справді делікатна, оскільки — так розумію — ми є вищими інтелектуально. Ці механізми, здається, не репрезентують якоїсь розумової потуги, просто вони ідеально пристосувалися до умов планети... до нищення всього, що розумне, і всього, що живе. Самі вони, натомість, є мертвими. Тому те, що для них іще нешкідливе, для нас може бути вбивчим.

— Але звідки у вас ця певність, що вони не мають розуму?

— Я міг би ухилитися, виправдатися незнанням, однак скажу панові, що коли я в чомусь і впевнений, то саме в цьому. Чому вони не виявляють інтелектуальної потуги? От! Якби вона в них була, то вони б уже розправилися з нами. Якщо ви окинете думкою всі минулі події на Регіс від часу нашого приземлення, то зауважите, що в усіх цих випадках нема якогось стратегічного плану. Вони атакують несистемно та непередбачено.

— Ну... а спосіб, яким вони перервали зв'язок між Регнаром і нами, а потім напали на розвідувальні апарати?

— Та вони просто роблять те, що робили тисячі років! Адже ті вищі автомати, котрих уже винищили, напевно, зв'язувалися між собою саме за допомогою радіохвиль. Перешкоджання в такому обміні інформацією, переривання зв'язку було одним із їхніх перших завдань. Вирішення напрошувалося наче само собою, бо металева хмара екранує так добре, як ніщо інше на світі. А тепер? Що нам робити далі? Ми мусимо захищати себе й наші автомати, наші машини, без яких ми були б нічим — а вони, натомість, мають повну свободу маневру, мають на місці практично невичерпні джерела для самовідтворення, можуть розмножуватися, якщо ми знищимо їх частину, і при цьому всьому їм не завдадуть жодної шкоди засоби, скеровані

проти життя. Украй потрібною стає наша найпотужніша зброя: удари антиматерією... але вразити всіх таким чином не вдасться. Ви зауважили, що роблять поцілені? Просто розсипаються... окрім того, постійно мусимо перебувати під захистом, що обмежує нашу стратегію, а вони можуть довільно подрібнюватися, переноситися з місця на місце... і якби їх розбили на цьому континенті, вони переберуться на інший. Але це, зрештою, не наше завдання — знищити їх усіх. Вважаю, «Непереможний» має відлетіти.

— Аж так!

— Так. Бо оскільки нашими противниками є творіння мертвої еволюції, продукти, очевидно, апсихічні, то не можемо розглядати проблему в категоріях помсти чи відплати за «Кондора», за долю його екіпажу. Це — як присудити океанові різки за те, що він утопив корабель і людей.

— Ви б мали слухність, якби справи були такими насправді, — сказав, устаючи, Горпах. Він сперся обома руками на покреслену карту. — Але це все-таки гіпотеза, а ми не можемо повернутися з гіпотезами. Нам потрібна певність. Не помста, а певність. Докладний діагноз, встановлення фактів. Якщо ми таке зробимо, якщо в контейнерах «Непереможного» матиму взірці цієї — цієї літаючої механічної фауни — якщо вона справді

існує — тоді я справді визнаю, що нам тут нема чого більше робити. Тоді справою бази вже буде усталення подальшого типу дій. Правду кажучи, нема жодної гарантії, що ті створіння залишаться на планеті, може, вони розвиватимуться, аби врешті створити загрозу і космічному мореплавству в цьому районі Галактики.

— Навіть якби так і сталося, то не швидше, ніж за сотні тисяч, а радше — за мільйони років. Боюся, що ви, пане астрогаторе, усе ще міркуєте так, ніби ми протистоїмо віч-на-віч розумному противникові. Те, що колись було знаряддям істот мислячих, після їх зникнення стало самостійним і через мільйони років еволюціонувало до частини природних сил планети. Життя залишилося в океані, бо туди механічна еволюція не дісталася, але вона не дає доступу формам такого життя на суходіл. Цим пояснюється помірний відсоток кисню в атмосфері — його виділяють океанічні водорості — так само як і вигляд поверхні континентів. Планета є пустелею, бо ці пристрої нічого не будують, не мають жодної цивілізації, і взагалі не мають нічого, крім себе, не створюють ніяких цінностей; тому ми повинні трактувати їх як природну силу. Природа теж не творить ані оцінок, ані цінностей. Ці створіння просто є собою, існують і діють так, щоб це існування тривало...

— А як ви поясните загибель літаків? Вони ж були під захистом силового поля...

— Силове поле можна придушити іншим силовим полем. Зрештою, астрогаторе, щоб за частку секунди стерти всю пам'ять із мозку людини, слід моментально створити навколо її голови магнітне поле такої напруги, котру складно було б здобути навіть нам за допомогою засобів, що є на борту. Для цього годилися б якісь гігантські перетворювачі, трансформатори, електромагніти...

— І ви гадаєте, що в них усе це є?

— Та зовсім ні! Нічого в них нема. Вони просто є цеглинками, з яких у потрібну мить будують те, що треба. Надходить сигнал: «Загроза!» З'явилося щось, що спричиняє помітні зміни, наприклад зміни електростатичного поля... негайно летючий рій формує якийсь «хмаромозок», в котрому і прокидається колективна пам'ять: такі істоти вже були, несучи загрозу та загибель... Тож «комахи» повторюють «дідівський» спосіб дії...

— Гаразд, — сказав Горпах, який уже протягом певного часу не чув слів старого біолога. — Я відкладаю старт. Зараз скличемо нараду; я б волів не робити цього, бо пахне великою дискусією, розгоряться наукові пристрасті, але іншого виходу нема. Через півгодини в головній бібліотеці, докторе Ляуда...

— Хай мене переконають, що я помиляюсь, і тоді на борту з'явиться навсправжки задоволена людина... — сказав спокійно доктор і вийшов з каюти так само тихо, як увійшов.

Горпах випростався, підійшов до настінного інформатора й, натиснувши кнопку внутрішнього зв'язку, викликав по черзі всіх учених.

Як виявилось, більшість фахівців плекали подібні припущення, що й Ляуда; він лише був першим, хто сформулював їх так категорично. Суперечки розгорілися лише з приводу психічності чи апсихічності «хмари». Кібернетики схилилися радше до того, щоб визнати її мислячою системою, наділеною здатністю стратегічних дій. Ляуду гостро критикували; Горпах усвідомлював, що гарячковість цих нападів спровокувала не стільки гіпотеза доктора, скільки те, що він, не обговоривши її з колегами, звернувся відразу до нього. Попри тісноту стосунків, які пов'язували їх з командою, вчені, однак, становили на борту мовби «державу в державі» й дотримувалися певного неписаного кодексу поведінки.

Головний Кібернетик, Кронотос, запитав, яким чином, на думку Ляуди, «хмара», не маючи інтелекту, навчилася атакувати людей.

— Та це ж просто, — заперечив біолог. — Вона не робила нічого іншого протягом мільйонів років.

Я маю на увазі перших жителів Регіс. Це були тварини, які мали центральну нервову систему. Вони навчилися атакувати їх так само, як земна комаха атакує жертву. Вони роблять це з аналогічною точністю, як оса вмів вприснути свою отруту в коника чи жука. Це не інтелект, це інстинкт...

— А звідки вони знали, як атакувати літаки, котрі їм досі не траплялися?..

— Цього ми не можемо знати, колего. Вони воювали, як я вже казав, на два фронти. Із жителями Регіс — живими — і також з мертвими, тобто з іншими автоматами. Ті автомати, зрозуміло, мусили використовувати різні види енергії для захисту й атаки...

— Але якщо серед них не було літальних...

— Я здогадуюся, що має на увазі доктор, — зауважив заступник ГК, Саураган. — Ті великі автомати, макроавтомати, зв'язувалися між собою задля кооперації, і найпростіше знищити їх — це ізолювати, розділити, тому найкращим способом стало блокування зв'язку...

— Ідеться не про те, чи можна з'ясувати окремі форми поведінки «хмари», не вдаючись до гіпотези про інтелект, — заперечив Кронотос, — оскільки для нас не діє бритва Окхема. Не наша справа, принаймні тепер, висувати гіпотезу, яка найчіткіше пояснить усе. Потрібна така гіпотеза,

яка уможливить найбезпечнішу діяльність. Тому найдоцільніше визнати, що «хмара» може мати інтелект. Отож, готуючись до гіршого, діятимемо обережніше. Натомість якби ми, вслід за Ляудою, визнали, що хмара не має інтелекту, а насправді вона його мала б, то за таку помилку могли б заплатити страшну ціну... Кажу це не як теоретик, а передусім як стратег.

— Не знаю, кого ти хочеш перемогти — хмару чи мене, — спокійно відрізав Ляуда. — Я не висловлююся проти обережності, але хмара не має інтелекту іншого типу, ніж його має комаха, точніше, не так окрема комаха, як, скажімо, мурашник. Адже якби було інакше, ми б уже не жили.

— Доведи це.

— Ми не були для неї першим супротивником типу *hoto*, оскільки вона вже мала з ним справу: нагадую, що перед нами тут був «Кондор». Отож, аби проникнути в глибину силового поля, цим мікроскопічним «мушкам» досить було залізти в пісок. Поле доходить лише до його поверхні. Вони знали силові поля «Кондора», отож могли навчитися атакувати таким чином. У той же час нічого такого вони не зробили. Тому-то — «хмара» є або дурнем, або діє інстинктивно...

Кронотос не хотів здаватися, але тут втрутився Горпах, пропонуючи відкласти подальшу частину

дискусії. Він просив подати конкретні пропозиції, які б впливали з того, що встановлено з великою долею ймовірності. Нигрен спитав, чи не можна було б екранувати людей, одягаючи їм металеві шоломи, які унеможлиблюють дію магнітного поля. Фізики, однак, дійшли висновку, що це не дасть результату, бо дуже сильне поле утворить у металі силові завихрення, котрі розігріють шолом до високої температури. Коли почне пригрівати, не буде іншої ради, як зірвати його з голови, наражаючись на відомі наслідки.

Була вже ніч. Горпах в одному кутку зали розмовляв з Ляудою та лікарями; окремо зібралися кібернетики.

— Дуже дивно, що істоти з вищим інтелектом, ті макроавтомати, не перемогли, — сказав хтось. — Це був би виняток, що підтверджує правило: еволюція рухається в напрямку ускладнення, вдосконалення гомеостазу... Питання інформації, її використання...

— Ті автомати не мали шансу саме через те, що були вже від початку надто високорозвиненими й складними, — заперечив Саураган. — Такими їх зробили конструктори для полегшення співпраці з мислячими істотами, а коли лір'яни зникли, вони залишилися мовби каліками, позбавленими командування. Натомість ті форми, з яких ви-

никли нинішні «мушки» (я зовсім не стверджую, що вони існували вже тоді, навіть вважаю це винятком, вони, очевидно, виникли значно пізніше), ті форми були порівняно примітивні і тому мали перед собою багато шляхів розвитку.

— Може, був навіть вищий чинник, — докинув доктор Сакс, підійшовши до них. — Ми маємо справу з механізмами, а механізми ніколи не виявляють таких саморемонтних тенденцій, як живі тварини, жива тканина, котра сама відновлюється після скалічення. Макроавтомат, навіть якби міг відремонтувати інших, потребує для цього інструментів, цілого машинного парку. Отож вистачило відрізати їх від таких інструментів, щоб осліпити. Тоді вони стали жертвою, майже безборонною, для літаючих створінь, ушкодити які було значно складніше...

— Це надзвичайно цікаво, — раптом сказав Саураган. — Виходить, що автомати слід будувати цілком інакше, ніж робимо це ми. Аби вони були справді універсальними, слід брати за основу малі елементарні цеглинки, псевдоклітини, які можуть взаємозамінюватися.

— Не таке вже це й нове, — усміхнувся Сакс, — адже еволюція живих форм відбувається таким чином, і не випадково... Тому й те, що «хмара» складається з таких замінюваних елементів, на-

певно, не є випадковим... Це справа матеріалу: пошкоджений макроавтомат вимагає частин, витворити які може лише високорозвинена промисловість. Натомість конструкцію, складену з кількох кристаликів чи термісторів або інших простих ланок, можна й знищити, але це не завдасть відчутної шкоди, бо її негайно замінить один з мільярда подібних.

Зрозумівши, що тут небагато дочекається, Горпах покинув зібраних, які, мабуть і не зауважили цього, захопившись дискусією. Він пішов до рубки, щоб сповістити групу Рогана про гіпотезу «мертвої еволюції». Уже стемніло, коли «Непереможний» установив зв'язок із суперкоптером, що був у кратері. До мікрофона підійшов Гаарб.

— Тут у мене лише семеро людей, — сказав він, — з них двоє лікарів з тими нещасними. Решта в даний момент сплять, окрім зв'язківця, який сидить зі мною. Так... Ми перебуваємо під повним силовим захистом. Але Роган ще не повернувся.

— Ще не повернувся?! А коли виїхав?

— Близько шостої вечора. Забрав шість машин і всіх інших людей... Ми домовилися, що він повернеться після заходу. Сонце зайшло десять хвилин тому.

— А ви маєте з ним радіозв'язок?

— Він зник годину тому.

— Гаарбе! Чому ви негайно не сповістили мене?!

— Роган сказав, що зв'язок на якийсь час зникне, тому що вони в'їжджають в один із тих глибоких ярів, ви ж знаєте. Їх схили тут заросли тим металевим свинством, яке дає таке відбиття, що практично й мови немає, аби впіймати сигнал...

— Прошу негайно сповістити мене, коли Роган повернеться... він за це відповідь... як так піде, ми швидко можемо втратити всіх...

Астрогатор іще говорив, коли його перервав вигук Гаарба:

— Під'їжджають, астрогаторе! Бачу фари, піднімаються яром, це Роган... одна, дві — ні, тільки одна машина... зараз дізнаємося все...

— Чекаю.

Гаарб, бачачи світло фар, котрі похитуючись над самою землею, щомиті вдарили снопами у табір і знову ховались у складках місцевості, схопив ракетницю і двічі вистрелив угору. Ефект був чудовий: усі, хто спав, зірвалися на ноги; тим часом машина зробила півколо, зв'язківець на командному пункті відкрив прохід у силовій стіні, і крізь позначену блакитними вогниками смугу

в'їхав транспортер, усіяний курявою, та застиг перед дюною, на якій стояв суперкоптер. Вражений Гаарб упізнав у машині невеличку розвідувальну амфібію на три місця, котра слугувала для підтримки радіозв'язку. Разом з іншими, у світлі квапливо скерованих прожекторів, він побіг назустріч машині. Вона ще не зупинилась, як із люка вистрибнув чоловік у подертому комбінезоні. Обличчя мав таке вимазане брудом і кров'ю, що його не впізнали, аж доки не обізвався.

— Гаарбе, — прохрипів бідолаха, хапаючи вченого за плече, і ноги його підкосилися.

Підбігли інші, підхопили товариша й загукали:

— Що трапилося?! Де інші?..

— Нема — вже — їх... нікого... — прошепотів Роган і знепритомнів, упавши на руки колег.

Близько дванадцятої ночі лікарям вдалося привести його до тями. Лежачи під алюмінієвим дахом барака, в кисневому наметі, він розповідав те, що за півгодини Гаарб через телеграфіста передав «Непереможному».

ГРУПА РОГАНА

Колона, яку вів Роган, складалася з двох великих енергоботів, чотирьох гусеничних всюдиходів і малої машини-амфібії. В останній був Роган з водієм Яргом і боцманом Тернером. Рухалися валкою, визначеною регламентом процедури III ступеня. Першим їхав енергобот без людей, за ним розвідувальна амфібія Рогана, далі чотири машини, екіпажі яких склалися з двох осіб, а замикав колону другий енергобот. Разом із переднім вони оберігали всю групу куполом силового поля.

Роган зважився на цю експедицію, оскільки ще в кратері йому вдалося за допомогою «електричних собак» — ольфактометричних датчиків — виявити сліди чотирьох відсутніх людей групи Регнара. Розуміли — якщо їх не знайти, то бідолахи загинуть від голоду чи спраги, блукаючи скелястими вертепами, ще безпорадніші, ніж діти. Перші кілометри розшукувачі здолали, рухаючись за вказівниками датчиків. Біля входу до одного з широких і мілких у цьому місці ярів близько сьомої вони знайшли виразні сліди ніг, що відбилися в мулі, нанесеному напіввисохлим потоком. Вирізнялися три типи слідів, ідеально збережені на м'якій поверхні, які лише трохи підсохли протягом дня; був там і четвертий, невираз-

ний, частково змитий водою, що ледь дзюркотіла серед каміння. Сліди з характерним рисунком вказували на те, що їх залишило важке взуття людей з групи Регнара, які рухались у глибину яру. Трохи далі відбитки зникли на камінні, але це, звичайно, не зупинило Рогана, бо він знав, що схили яру дедалі стрімкішають. Тому здавалося неймовірним, що вражені амнезією втікачі могли на них видертися. Роган розраховував незабаром знайти їх у глибині яру, котрий не проглядався через численні круті повороти. Після короткої наради колона рушила далі, доки не підійшла до місця, в якому на обох схилах росли химерні, надзвичайно густі металеві хащі. Це були низькі, вузлуваті утворення заввишки від метра до півтора. Виростали із заповнених чорнуватим мулом тріщин у голих скелях. Спочатку це були окремі кущі, потім — суцільні хащі, котрі всуціль укривали обидва схили яру іржавим, колючим, мов щітка, покривом майже до самого дна, де, прихована великими каменями, струменіла ледь помітна нитка води.

Там і сям серед «кущів» виднілися отвори печер. З одних випливали тоненькі струмочки води, інші були сухі чи майже сухі. У ті отвори, які містилися низько, люди Рогана намагалися зазирати, присвічуючи ліхтариками. В одній із таких печер розшу-

кувачі знайшли велику кількість дрібних трикутних кристаликів, частково затоплених водою, що стікала зі склепіння. Добру їх жменю Роган поклав до кишені. Якись півкілометра вони дерлися вгору щораз стрімкіше: гусениці машин досі чудово долали схил. Оскільки в двох місцях знову помітили сліди ніг в засохлому болоті, то були певні, що йдуть правильним шляхом. За одним з поворотів радіозв'язок, який підтримували з суперкоптером, значно погіршився; Роган пояснив таке екрануючою дією металевих хащів. Обабіч яру, котрий угорі був завширшки двадцять метрів, а внизу якихось дванадцять, стриміли майже вертикальні в деяких місцях стіни. Їх укривало наче якесь жорстке чорне хутро — дротяна маса кущів. Цих «рослин» було стільки, що вони творили одноманітну гущавину, дістаючи аж до краю яру.

Кавалькада машин проїхала через дві широченькі скельні брами; цей переїзд зайняв трохи часу, бо техніки силового поля мусили досить точно звужувати його радіус, щоб не зачепити скелі. Ті були значно покришені й потріскані від ерозії, отож кожен удар енергетичного поля об скельний стовп міг спричинити цілу лавину брил. Зрозуміло, група боялася не за себе, а за зниклих, котрих такий обвал — якби вони перебували близько — міг поранити чи вбити.

Минуло близько години від припинення радіозв'язку, коли на екранах магнітних датчиків з'явилися густі відблиски. Пеленгатори, мабуть, зіпсувалися, бо при спробі визначити напрямок виходу невідомих імпульсів, ті показували всі сторони світу одночасно. Лише завдяки лічильникам напруги й поляризаторам вдалось установити, що джерелом коливань магнітного поля є хащі на схилах яру. Щойно тоді група зауважила, що тут «кущі» виглядають інакше, ніж у нижній частині яру: на них не виднілося іржавої патини, а «гілляки» були вищими, більшими і ніби чорнішими, бо їхні дроти чи прутики обліплювали химерні потовщення. Роган не зважився досліджувати це, боячись ризикувати зняттям силового поля.

Колона поїхала трохи швидше, а в цей час імпульсометри й магнітні датчики вказували на дедалі різноманітнішу активність. Коли люди дивилися вгору, вони могли помітити, як над поверхнею чорних хащів де-не-де тремтить повітря, мовби нагріте високою температурою, а за другими скельними воротами зауважили, як над корчами кружляють ледь помітні смужки, схожі на дим. Однак це було так високо від дна яру, що їх природу не вдалося з'ясувати навіть за допомогою бінокля. Щоправда, Ярг, котрий вів машину Рогана, людина з дуже гострим зором, твердив, що ці «димки» виглядають як рій малих комах.

Роган уже почав трохи непокоїтися, бо мандрівка тривала довше, ніж він сподівався, а кінця крутого яру все ще не було видно. Зате можна було їхати швидше, бо на дні потоку, що майже зник, сховавшись під кам'янистим осипом, більше не траплялися нагромадження брил, і тільки коли машини зупинялися, в тиші було чути легкий шепіт невидимої води.

За наступним поворотом з'явилася скельна брама, вужча, ніж попередні. Здійснивши виміри, техніки ствердили, що крізь неї не проїхати з увімкнутим силовим полем. Як відомо, таке поле не може набирати довільних розмірів, а завжди є варіантом заокругленої брили, тобто кулі, еліпса чи гіперболоїда. Попередньо їм вдавалося подолати звуження яру, стискаючи захисне поле на кшталт сплющеного стратосферного балона, котрий, зрозуміло, був невидимим.

Але тепер цього не могли досягнути жодним маневром. Роган порадився з фізиком Томманом й обома техніками поля, і вони спільно вирішили, що ризикнуть проїхати з моментальним, отже, лише частковим вимкненням захисту. Першим мав проїхати енергобот без людей з вимкнутим емітером поля; відразу ж за скельною брамою його належало увімкнути, щоб створити повний передній захист у вигляді випуклого щита. Під час

проїзду через вузький прохід чотирьох великих машин і малої розвідувальної Рогана люди позбавлялися захисту лише згори; останній енергобот, що замикав колону, мав з'єднати свій «щит» зі «щитом» першого відразу за скельною брамою, відновлюючи, таким чином, повний захист.

Усе відбувалося згідно з цим планом, й остання з чотирьох гусеничних машин саме проїжджала між скельними стовпами, коли повітря здригнулося від особливого вдару — не звуку, а вдару, наче десь близько впала якась скеля — дротяні схили яру задимілися, з них виповзла чорна хмара і з шаленою швидкістю впала на колону.

Роган, який вирішив пропустити перед своєю амфібією великі машини, у цей момент стояв, чекаючи, доки проїде остання; несподівано він побачив, що зі схилів яру бухнула чорна хмара й попереду заяскрів гігантський спалах. Перший енергобот, що вже був за скельною брамою, увімкнув поле, в якому згорали клуби атакуючої хмари, однак більша її частина пролетіла над полум'ям і впала одразу на всі машини. Він крикнув Яргові негайно увімкнути тильний енергобот і з'єднати його поле з переднім, бо в цій ситуації небезпека обвалу скелі вже не мала значення. Ярґ намагався

це зробити, проте увімкнути поле не вдалося. Очевидно — як потім зауважив Головний Інженер — клістри апаратури перегрілися. Якби технік потримав їх увімкнутими ще кілька секунд, поле, безумовно, встановилося б, але Ярґ розгубився і, замість повторити спробу, вистрибнув з машини. Роган намагався втримати його за комбінезон, але той, ошалівши від страху, вирвався і почав втікати яром униз. Коли Роган сам узявся за апаратуру, було вже запізно. Люди, яких напад застав у транспортерах, вистрибували з них і розбігалися на всі боки, майже сховані клубками рухливої хмари. Видовище було таким неймовірним, що Роган вже й не пробував щось робити. (Зрештою, це було неможливо — умикаючи поле, він вразив би втікачів, бо вони навіть намагалися дряпатися по схилах, наче шукаючи прихистку в металевих хащах). Він стояв нерухомо в покинутій машині й чекав, доки і його спіткає така сама доля. За його спиною Тернер, наполовину вихилившись із вежі стрільця, бив спареними лазерами вгору, але цей вогонь не мав сенсу, бо більша частина хмари була вже надто близько. Від решти колони Рогана відділяло якихось шістдесят метрів. На цьому просторі металися й качалися по землі, наче охоплені чорним полум'ям,

нешасні. Вони, мабуть, кричали, але їхні крики, до котрих додавалося гудіння переднього енергобота, на силовому захисті якого горіли тремтливим полум'ям цілі міріади нападників, розчинялися в протяжному, басовому гукові хмари.

Роган усе ще стояв, наполовину вилізши зі своєї амфібії, навіть намагаючись сховатися в ній, не через відвагу розпачу, як згодом сам повторював, а просто тому, що зовсім не подумав про це — та й про будь-що інше.

Ця картина, яку він ніколи не забуде, — люди під чорною лавиною — раптом дивовижно змінилася. Атаковані перестали звиватися на камінні, втікати, заповзати в дротяні хащі. Вони помалу вставали чи сідали, а хмара, розділившись на низку воронок, сформувала над кожним ніби локальний вир. Одним дотиком оточувала тіло чи голову нещасного, після чого віддалялася, збурена, гудячи все вище між стінами яру, аж заступила світло надвечірнього неба. Потім, у протяжному стихаючому шумі, вповзла у скелі, впала у чорні хащі та зникла — лише дрібні чорні крапочки, що зрідка лежали між нерухомими постатями, нагадували про реальність того, що трапилося мить тому.

Роган, усе ще не вірячи власному порятункові й не розуміючи, чому його приписувати, пошукав поглядом Тернера. Але стрілецька башточка була порожня — боцман вискочив з неї, невідомо як і коли; він побачив його віддалік, той лежав з лазерами, приклади яких усе ще притискав до грудей, втупившись перед собою нерухомим поглядом.

Роган виліз з машини й почав бігати від однієї людини до іншої. Бідолахи не впізнавали його, жоден не відзивався. Більшість виглядали спокійними; вони лягали на каміння чи сідали, а двоє чи троє встали та, підійшовши до машин, почали обмацувати їх боки повільними, непевними рухами сліпців.

Роган побачив, як чудовий радарник, приятель Ярга, Генліс, мов якийсь дикун, що вперше у житті побачив машину, з напіввідкритими устами пробував рухати рукоятку, що відчиняла люк транспортера.

Наступної миті Роган зрозумів, що означала кругла дірка, випалена в одній з перебірок рубки «Кондора», бо коли він, нахилившись, ухопив за плечі доктора Балліміна й розпачливо трусонув його з усієї сили, мовби вірячи, що таким чином йому вдасться привести його до тями, біля його голови голосно бухнуло фіолетове полум'я. Це один

із тих, що сиділи, витягши з кобури свій випромінювач Вейра, мимохіть натиснув на спуск. Роган крикнув до нього, але чоловік не звернув на це жодної уваги. Може, йому сподобався спалах, як феєрверк малій дитині, бо почав стріляти, спорожняючи атомний магазин, так що повітря аж зашкварчало від жару, і Роган, упавши на землю, мусив утиснутися між брили. В цей момент пролунало раптове тупотіння, і з-за повороту вибіг задиханий Ярґ з мокрим від поту обличчям. Він біг просто на шаленця, який бавився стрілянням. «Стій! Падай! Падай!» — гукнув Роган з усіх сил, але доки спантеличений Ярґ зупинявся, розряд поціливі йому в ліве плече. Роган зафіксував вираз обличчя нещасного, коли все відстрілене рамено відлетіло убік, а з жахливої рани бухнула кров. Стрілець мовби зовсім цього не помітив, а Ярґ з неймовірним подивом глянув спочатку на криваву культю, потім на відірвану руку, заточився і впав.

Чоловік, який стріляв, підвівся. Роган бачив, як невпинне полум'я випромінювача, що дедалі розжарювався, видобувало іскри й запах диму із брил. Стрілець ішов похитуючись; його рухи нагадували забаву немовляти з калатальцем. Сліпуче сяйво прошило повітря між двома чоловіками, що сиділи поруч, а ті навіть не кліп-

нули; ще мить — і хтось із них отримав би весь заряд в обличчя. Роган — знову ж таки це було не рішення, а інстинкт — вихопив з кобури свого «Вейра» і вистрелив, лише раз. Шаленець скорченими руками вдарився у груди, його зброя дзенькнула об камінь, а сам він упав долілиць на неї.

Тоді Роган зірвався. Вже сутеніло. Потрібно було якнайшвидше відвезти всіх на базу. Мав у своєму розпорядженні тільки малу амфібію, а коли хотів завести один із транспортерів, виявилось, що два з них зіткнулися у найвужчому місці скельного проходу, і їх можна розтягнути лише за допомогою тягача. Залишався тильний енергобот, яким міг забрати не більше п'яти осіб, а їх — живих, хоч і непритомних — було дев'ятеро. Роган подумав, що найкраще буде зібрати всіх разом, зв'язати, аби вони не втекли чи заподіяли собі шкоду, ввімкнути поля обох енергоботів для їхнього захисту, а самому їхати по допомогу. Він не хотів забирати когось із собою, бо мала амфібія була зовсім беззахисною, тому в разі нападу волів ризикувати лише сам.

Була вже глупа ніч, коли Роган закінчив цю неймовірну працю; люди дозволили себе пов'язати без жодного спротиву. Від'їхавши тильним енергоботом, щоб звільнити шлях амфібії, виставив обидва емітери, дистанційно увімкнув си-

ловий захист і залишив під ним усіх зв'язаних, а сам вирушив у зворотну дорогу.

Таким чином, на двадцять сьомий день після приземлення майже половина екіпажу «Непереможного» була вже недієздатною.

КАТАСТРОФА

Як і кожна правдива історія, оповідь Рогана була химерною і недоладною. Чому хмара не атакувала його і Ярга? Чому не зачепила також Тернера, доки той не покинув амфібію? Чому Ярг спочатку втікав, а потім повернувся? Відповісти на останнє запитання було порівняно легко. Повернувся, як припустили, коли охолов від паніки й усвідомив, що від бази його відділяє близько п'ятдесяти кілометрів, котрих не міг би подолати пішки з наявним запасом кисню.

Не було відповіді на попередні запитання, а це означало для всіх людей — жити чи загинути. Однак міркування й гіпотези мусили поступитися діям.

Горпах довідався про долю групи Рогана після півночі; за півгодини він стартував. Перекидання космічного крейсера з одного місця на інше, віддалене на якихось двісті кілометрів, є справою

невдячною. Корабель треба вести увесь час у вертикальному положенні на вогні, з порівняно невеликою швидкістю, що призводить до значної витрати палива. Двигуни, не пристосовані до такого режиму, потребували щохвилинного контролю електронних автоматів, та все одно сталевий гігант рухався в темряві, злегка похитуючись, ніби плів поверхнею моря з лагідними хвилями. Для спостерігача, який стояв би на поверхні Регіса III, це було б незвичайним видовищем — ледь видимий у відблиску полум'я дюз силует, що суне крізь морок, мов вогненна колона.

Утримання потрібного курсу також було непростим. Довелося піднятися над атмосферою, потім знову опуститися в неї уперед кормою.

Усе це потребувало надзвичайної пильності астрогатора, тим більше, що кратер, який вони шукали, ховався під тонкою пеленою хмар. Нарешті ще перед світанком «Непереможний» сів у кратері, за два кілометри від старої бази Регнара; суперкоптер, машини й бараки помістили цим разом у сфері периметра крейсера, а добре озброєна рятувальна група близько полудня привезла усіх вцілілих людей Рогана, здорових, але без пам'яті. Під шпиталь довелося відвести два додаткові приміщення, бо в корабельному лазареті вже не було вільних місць. Лише після цього учені

взялися розгадувати таємницю порятунку Рогана і — аби не трагічний випадок з випромінювачем — врятувався б і Ярґ. Це було незрозумілим, бо обидва ні одягом, ні озброєнням, ані виглядом зовсім не відрізнялися від інших. Очевидно, не мало значення й те, що вони перебували утрюх, з Тернером, у малій розвідувальній амфібії.

Водночас Горпах став перед дилемою, що робити далі. Ситуація була настільки зрозумілою, що вони могли б летіти на базу з даними, котрі виправдовували повернення і пояснювали трагічний кінець «Кондора». Те, що найбільше інтригувало вчених, — металеві псевдокомахи, їх симбіоз з механічними «рослинами», осілими на скелях, врешті питання про «психізм» хмари, — а навіть невідомо було, чи існує лише одна, чи таких є більше, чи менші хмари можуть поєднуватися в загальну цілість — усе це разом не схияло б його залишатися на Регісі III ні на годину довше, аби не те, що надалі бракувало чотирьох людей з групи Регнара, включно із ним самим. Сліди зниклих завели групу Рогана в яр. Не підлягало сумніву, що ті, беззахисні, загинуть там, навіть якщо «комахи» Регіса залишать їх у спокої. Отож слід було обшукати навколишню місцевість, бо нещасні, позбавлені здатності розумних дій, могли розраховувати лише на допомогу «Непереможного».

Єдине, що вдалось установити, максимально наблизившись, — це радіус пошуків, оскільки ті, хто заблукав серед печер і ярів, не могли віддалитися від кратера більше, ніж на кількадесят кілометрів. Кисню в апаратах вони вже мали небагато, однак лікарі запевнили, що дихання атмосферою планети, напевно, не загрожує смертю. Крім того — заблукані перебували в такому стані, що дія метану на них не мала суттєвого значення.

Площа пошуків не була надто великою, натомість — винятково складною. Прочісування всіх закутків, щілин, гротів і печер, навіть за сприятливих умов, могло зайняти тижні. Під скелями крутих ярів і долин, з'єднуючись з ними лише час від часу, ховалася друга система підземних тунелів і печер, вимитих водою. Було цілком вірогідно, що зниклі перебувають десь в одній із таких криївок, хоча аж ніяк не сподівалися знайти їх в одному місці. Позбавлені пам'яті, ті бідолахи видавалися ще безпораднішими за дітей, бо малюки, принаймні, трималися б разом. При тому всьому ця місцевість була осідком чорних хмар. Потужне озброєння «Непереможного» та його технічні засоби не дуже допомагали у пошуках. Найкращий захист, силове поле, взагалі не можна було застосувати в підземних галереях планети. Отож залишалася альтернатива негайного відступу, рів-

нозначного смертному вироку для зниклих, або ж початку ризикованих пошуків. Реальний шанс вони давали лише протягом кількох найближчих днів, максимум тижня. Горпах знав, що подальші пошуки могли б виявити лише останки цих людей, а не їх самих.

Наступного дня вранці астрогатор викликав фахівців, змалював ситуацію і заявив, що розраховує на їхню допомогу. Він став володарем жменьки «металевих комах», які приніс у кишені своєї куртки Роган. Майже цілу добу їх вивчали. Горпах хотів знати, чи існує шанс радикального знешкодження цих створінь. Знову постало питання, що врятувало Ярґа і Рогана від нападу «хмари».

«Бранці» під час наради займали почесне місце у закритій скляній посудині на середині стола. Їх було тільки кільканадцять штук, бо решту знищили в ході досліджень. «Комахи» мали ідеальну симетрію, нагадуючи літеру «У» з трьома загостреними кінцями, об'єднаними центральним потовщенням. Під сильним освітленням вони були чорні, як вугілля, поблискуючи синьо й оливково у відображених променях. Це було схоже на спинки деяких земних жуків, що мали перетинки, утворені з дуже дрібних пластин — ніби грані діаманта. Всередині «комахи» мали мікроскопічну й завжди однакову конструкцію. Її елементи,

в кількості разів дрібніші за піщинку, були своєрідною автоматичною нервовою системою, у якій вдалося виділити частково незалежні складові частини.

Менша частина, котра містилася в точці перетину рамен літери «У», була системою, що відповідала за рухи «комахи», яка в мікрокристалічній структурі мала щось на зразок універсального акумулятора, а водночас — трансформатора енергії. Залежно від того, яким чином стискалися мікрокристалики, утворювалося то електричне поле, то магнітне, то змінне силове поле, котрі могли нагрівати центральну частину до порівняно високої температури; тоді нагромаджене тепло випромінювалося назовні в одному напрямку. Викликаний цим рух повітря, що нагадував реактивний, давав можливість летіти куди завгодно. Окремий кристалик не так літав, як підскакував і не був здатний, принаймні під час лабораторних експериментів, точно керувати своїм польотом. Натомість, з'єднуючись кінцями рамен з іншими, він творив агрегати з тим ліпшими аеродинамічними властивостями, чим більшою була їхня кількість.

Кожен кристалик з'єднувався з трьома іншими, крім того, він міг зчепитися кінцем рамена з центральною частиною іншого, що давало можливість багатошарової будови щораз більших комплексів.

Для з'єднання не конче було дотикатися, а лише наблизити кінці, щоб утворене магнітне поле утримувало всю конструкцію в рівновазі. За певної кількості «комах» агрегат починав виявляти деякі закономірності: міг, залежно від імпульсів зовнішніх подразників, змінювати напрямок руху, форму, обриси, частоту внутрішніх пульсацій. При певній їх зміні змінювалася й полярність, замість притягатися, металеві кристалики, розійшовшись, переходили в стан «індивідуального розсіпу».

Окрім системи, що відала такими рухами, кожен чорний кристалик містив у собі ще іншу систему поєднань, точніше — її фрагмент, бо видавався частиною якоїсь більшої цілості. Ця більша цілість, що виникала, правдоподібно, лише при об'єднанні величезної кількості елементів, була справжнім двигуном поведінки хмари. Але на цьому висновки вчених закінчилися. Вони не орієнтувалися в можливостях зростання вищих систем, а особливо туманною залишилася проблема їхнього «інтелекту». Кронотос припускав, що чим більше створінь об'єднується в одну цілість, тим складнішою для вирішення буде проблема. Це звучало досить переконливо, але ні кібернетики, ні інформатики не знали жодного відповідника такої конструкції, тобто «мозку, що довільно

збільшується», котрий свої розміри приміряє до величини намірів.

Частина принесених Роганом «комах» була пошкоджена. Однак інші виявляли типові реакції. Окремий кристалик міг підскакувати, висіти майже нерухомо, знижуватися, наближатися до джерела зовнішнього подразника чи уникати його, поза тим, він був цілком нешкідливим, не виділяв навіть перед загрозою знищення (знищити їх дослідники пробували хімічними засобами, температурою, силовими полями й випроміненням) жодних видів енергії, і його можна було «умертвити» як найслабшого земного жучка — лише з тою різницею, що кристалічно-металевий панцер не так легко було розчавити. Натомість, об'єднуючись навіть у найменший агрегат, який учені піддавали дії магнітного поля, «комахи» утворювали своє поле, котре нейтралізовувало чужі впливи; при підігріванні вони намагалися позбутися тепла інфрачервоним випромінюванням. Експерименти не могли тривати далі, бо вчені мали лише жменю кристаликів.

На питання астрогатора від імені всіх «Головних» відповідав Кронотос. Учені вимагали часу для подальших досліджень — та передовсім прагнули отримати більшу кількість кристаликів. Тому вони пропонували вислати експедицію у глиб яру,

котра, шукаючи зниклих, могла б заодно роздобути принаймні кількадесят тисяч псевдокомах.

Горпах погодився. Але вирішив, що вже не може ризикувати життям людей. Тому надумав послати до яру машину, яка досі не брала участі в жодній операції. Це була вісімдесятитонна самохідна машина спеціального призначення, котру зазвичай використовували в умовах високого радіоактивного зараження, величезних тисків і температур. Цей агрегат, який всі, хоч і неофіційно, звали «Циклопом», містився на дні крейсера, наглухо закріплений кранбалками вантажного люка. Його принципово не використовували на поверхні планети, більше того — «Непереможний» узагалі ще не застосовував свого «Циклопа». Ситуації, котрі потребували таких крайнощів, можна було перелічити на пальцях однієї руки. Відправити для чогось «Циклопа» на корабельному жаргоні означало те саме, що доручити завдання самому чортові: про невдачу цього агрегата досі ніхто не чув. За допомоги підйомників машину поставили на пандус, де нею зайнялися техніки й програмісти. Вона, крім звичної системи Дірака для створення силового поля, мала кулястий випромінювач антиматерії, отож могла викидати антипротони в довільному напрямку чи в усіх водночас. Вбудований у броньований живіт

реактивний двигун дозволяв «Циклопові» (за допомогою силових полів) підніматися над поверхнею навіть на кілька метрів, отож він не залежав ані від поверхні, ані від наявності якихось коліс чи гусениць. Спереду відкривався броньований ніс, а крізь виниклий отвір висувався інгаустор — різновид телескопічної «руки», яка могла здійснювати локальні буріння, брати зовнішні проби мінералів та проводити інші роботи. Хоча «Циклоп» був забезпечений потужною радіостанцією і телевізійним передавачем, однак його пристосували також до автономних дій, завдяки електронному мозкові, котрий ним керував. Техніки з оперативної групи інженера Петерсена ввели до машинного мозку відповідно приготовлену програму: астрогатор враховував те, що в глибині яру зв'язок із агрегатом перерветься.

Програма передбачала пошуки зниклих, яких «Циклоп» мав забрати до себе таким чином: спочатку прикрив би їх, та й себе, другим, зовнішнім щодо власного, силовим полем, і щойно під його захистом відкрив би прохід крізь внутрішнє силове поле, що захищає його власний корпус. Окрім того, машина мала забрати значну кількість кристаликів з тих, які на неї нападуть. Випромінювач антиматерії мав застосовуватися лише

в крайньому разі, якби захисному силовому полю загрожував прорив — оскільки анігіляційна реакція спричиняла радіоактивне зараження місцевості, а це було небезпечним для життя зниклих, які могли перебувати неподалік від місця сутички.

Від одного до другого кінця «Циклоп» мав вісім метрів, він був також досить «плечистим» — переріз корпусу становив понад чотири метри. Коли б якась розщелина виявилася недоступною, він міг розширити прохід або ж діючи «сталевою рукою», або ж розсуваючи скелі й розбиваючи їх силовим полем. Але й вимкнення поля не могло зашкодити монстру, бо його керамічно-ванадієва броня мала твердість алмазу.

Усередині «Циклопа» вмістили автомат, який мав опікуватися знайденими, для них там підготували й постіль. Урешті після перевірки всіх приладів броньоване тіло машини на диво легко з'їхало пандусом та, мов піднесене невидимою рукою, — зовсім не здійнявши куряви навіть при найшвидшому рухові, — минуло визначені блакитними вогниками проходи в захисті «Непереможного», аби швидко зникнути з очей екіпажу, що стояв під кораблем.

Близько години радіотелевізійний зв'язок між «Циклопом» і рубкою діяв бездоганно. Роган упіз-

нав гирло яру, в якому сталася атака, за великою, схожою на повалену дзвіницю скелею, котра частково замикала просвіт між стінами урвища. На першому осипі великих каменюк швидкість незначно зменшилася. Спостерігачі біля екранів навіть чули дзюркотіння струмка, схованого під завалами каменів — так тихо працював атомний двигун «Циклопа».

Зв'язківці підтримували зображення і звук до другої сорок, коли «Циклоп», пройшовши плоскішу й доступнішу частину яру, опинився у лабіринті іржавих хащів. Завдяки зусиллям радіотехніків згодом удалося передати в обидва боки ще чотири донесення, але п'яте надійшло вже таким спотвореним, що його зміст можна було лише вгадати: електронний мозок «Циклопа» доповідав про успішне просування вперед.

Згідно з виробленим планом, Горпах вислав з «Непереможного» літаючий зонд, забезпечений телевізійним передавачем. Зонд, здійнявшись вертикально у небо, зник упродовж секунд. Опісля до командного пункту почали надходити його сигнали — відразу з'явився, з висоти милі, мальовничий краєвид, заповнений пошматованими скелями, вкритими пеленами іржавих та чорних хащів. За хвилину вони легко помітили «Циклопа», що посувався дном великого яру, ви-

блискуючи, мов сталевий кулак. Горпах, Роган і керівники спеціальних груп стояли біля екранів у рубці. Зв'язок був добрим, але вони передбачали можливість його погіршення чи переривання, тому інші зонди, готові до старту, лише чекали сигналу. Вони мали слугувати за передавачі. Головний Інженер вважав, що в разі нападу зв'язок з «Циклопом» напевно обірветься, та принаймні можна буде стежити за його діями.

Електричні очі «Циклопа» не могли цього бачити, але спостерігачі біля екранів мали значно ширше поле зору, що відкривалося перед ними завдяки великій висоті телезонда, отож помітили: машину відділяє вже якихось кількасот метрів від покинутих у скельній брамі транспортерів, котрі перекривали дорогу далі. «Циклоп», після виконання своїх завдань, повертаючись, мав також забрати дві гусеничні машини, що зіткнулися, зачепивши їх на буксир.

З висоти порожні транспортери виглядали зеленавими коробочками; біля одного видніла частково спалена фігурка — труп чоловіка, якого поцілів з випромінювача Роган.

Перед самим поворотом, за яким стирчали вершини скельної брами, «Циклоп» затримався й наблизився до гриви металевих хащів, які доходили майже до дна яру. Усі напружено стежили за його

рухами. Він мусив відкрити спереду силове поле, аби через вузьку щілину висунути інгаустер. Той, мов ствол гармати із зубастою жменею на кінці, вистромившись зі свого гнізда, ухопив купу куців і без видимого зусилля вирвав їх зі скельного ґрунту, далі здав назад і сповз на дно яру.

Вся операція відбулася легко й ефективно. Завдяки телезондові, що завис над яром, встановили радіозв'язок з мозком «Циклопа», який повідомив їх, що «проба» з цілим роєм чорних «комах» закрита в контейнері.

«Циклоп» перебував за сто метрів від місця катастрофи. Там стояв, упершись панцерною корою у скелю, тильний енергобот групи Рогана. У самому проході між скелями стирчали два зчеплені між собою транспортери, далі перед ними був другий енергобот. Легке тремтіння повітря свідчило про те, що все ще діє захисне поле, котре залишив Роган після катастрофи його групи. Спочатку «Циклоп» дистанційно вимкнув емітери Дірака цього енергобота, а потім збільшив потужність викиду й піднявся в повітря, легко промайнув над нахиленими транспортерами й знову сів на каміння, уже вище проходу. Саме цієї миті хтось із спостерігачів застережливо крикнув. Вигук пролунав у рубці «Непереможного», що стояв за 60 кілометрів від яру, в котрому задиміла чорна

вовна схилів і вдарила хвилями в земну машину з таким натиском, що в перші секунди вона цілком зникла, мовби закрита накинутим згори плащем смолистого диму. Та всю товщу атакуючої хмари негайно прошив куцистий спалах. «Циклоп» не скористався своєю страшною зброєю: це лише витворені хмарою енергетичні поля зіткнулися з його силовим захистом. Він у цю мить ніби матеріалізувався, обліплений товстим шаром чорних мурах; вони то набухали, мов величезний клубок лави, то скорчувалися, і ця особлива гра тривала добру хвилину. У глядачів склалося враження, ніби схована від їхніх поглядів машина намагалася розігнати міріади нападників, яких дедалі більшало, тому що нові хмари лавинами опускалися на дно яру. Вже не видно було блиску силової сфери, а в глухій тиші все продовжувалося несамовите змагання двох мертвих, але потужних сил. Нарешті хтось із спостерігачів зітхнув: тремтливий чорний пухир зник під величезною темною лійкою, вигляду якої набрала хмара, що здійнялася над вершинами найвищих скель. Її низ торкався невидимого супротивника, а верх крутився в шалених обертах кілометрового мейнстріма¹, відсвічуючи блакитним перламутром. Ніхто не обізвався, але всі зрозуміли, що хмара

¹ У перекладі з англ. «mainstream» — основна течія.

намагається таким чином розчавити енергетичний пухир, у якому, мов зернятко в лушпині, ховалася машина.

Роган помітив краєм ока, як астрогатор уже відкрив рота, щоб запитати Головного Інженера, котрий стояв поряд, чи витримає поле, але не спитав. Не встиг.

Чорний вир, стіни яру, хащі, все це зникло за частку секунди. Здавалося, на дні скелястої ущелини відкрилося вогненне жерло вулкана. Стоп диму й киплячої лави, уламків скель, нарешті — велика, окутана шлейфом пари хмара, що піднімалася дедалі вище. Це, мабуть, википів струмок, випар од якого піднявся на півторакілометрову висоту, де висів телевізійний зонд. «Циклоп» задіяв випромінювач антимаєрії.

Ніхто з присутніх у рубці не ворухнувся й навіть не відізався, але й ніхто не міг стримати відчуття мстивого задоволення: те, що воно не мало розуму, не зменшувало його сили. Можна було вважати, що хмара зустріла нарешті гідного супротивника. Увесь зв'язок з «Циклопом» обірвався в момент атаки, й від тої миті люди бачили тільки те, що на сімдесят кілометрів збуреної атмосфери передавали ультракороткі хвилі літаючого зонда. Про битву, яка розгорілася в тісному яру, довідалися й люди поза рубкою. Та

частина екіпажу, котра займалася розбиранням алюмінієвого барака, покинула роботу. Північно-східний край небосхилу засвітився, наче там мало зійти друге сонце, сильніше за те, що стояло в небесному зеніті, далі це сяйво заслонило стовп диму, що зносився, мовби важкий гриб.

Техніки, які контролювали дії телезонда, мушили відвести його від епіцентру боротьби й підняти на чотири кілометри. Лише тоді зонд вийшов із зони сильних повітряних течій, викликаних постійними вибухами. Не видно було скель, що обмежували яр, кошлатих узбіч, ані навіть чорної хмари, яка з них виповзла. Екрани заповнювали киплячі смуги вогню й диму, покреслені параболами палаючих уламків; акустичні датчики зонда передавали невпинний, то слабший, то сильніший гуркіт, нібито значну частину континенту охопив землетрус.

Те, що несамовита битва не закінчується, вражало. За кількадесят секунд дно яру і все навколо «Циклопа» досягнуло температури плавлення, скелі осідали, падали, перетворювалися на лаву. Через хвилюку вже з'явився малинового кольору потік, що пробивав собі дорогу до виходу з ущелини, за кілька кілометрів від поля битви. Якусь мить Горпах міркував над тим, чи не заклинило електронні вимикачі випромінювачів, бо здава-

лося неймовірним, щоби хмара продовжувала нападати на такого грізного супротивника. Однак те, що з'явилося на екрані, коли, за новим наказом, зонд піднявся іще вище, сягаючи меж тропосфери, доводило, що він помилявся.

Тепер у полі зору було вже близько 40 квадратних кілометрів. На цьому зораному ярами терені почався дивовижний рух. Здавалося, у сповільненому темпі, що пояснювалося лише віддаленістю спостережного пункту, з покритих темними патьоками схилів скель, із заглибин і печер випливали нові й нові чорні клубки, піднімалися вгору, об'єднувалися й, концентруючись у польоті, прямували до поля битви. Кілька хвилин могло б здаватися, що темні лавини, які весь час рухалися в епіцентр, придушуть атомний вогонь, зменшать його і заглушать своєю масою, але Горпах знав енергетичні резерви чудовиська, збудованого руками людей. Суцільний оглушливий грім, що не стихав ні на мить, линучи з динаміків, заповнив рубку; водночас полум'я заввишки три кілометри наскрізь прошило згусток атакуючої хмари й почало поволі обертатись, утворюючи якусь подобу вогненного млина; повітря здригалось суцільними хвилями й деформувалося від жару, осередок якого почав пересуватися.

«Циклоп» з невідомих причин рушив задом і, ні на мить не припиняючи вогню, поволі відступав до гирла ущелини. Мабуть, його електронний мозок враховував можливість того, що атомні вибухи зруйнують підніжжя скель, і ті впадуть на машину. Хоча вона могла захиститися і від такого, однак це ускладнило б свободу маневру. Так чи інакше, «Циклоп», воюючи, намагався вийти на ширший простір, і вже не видно було в киплячих клубах, що є вогнем його випромінювачів, що — димом пожежі, що — рештками хмари, а що — товченою сумішшю скельних вершин.

Здавалося, розміри катаклізму вже сягнули кульмінації. Та наступної миті сталося щось неймовірне. Зображення запалало, розжарилося до страшної білизни, що вражала очі, відкрилося віспою мільярдів вибухів — і новий приплив антиматерії знищив усе навколо «Циклопа». Повітря, уламки, пара, газ і дим — усе перетворилося в найжорсткіше випромінювання, розщепивши навпіл ущелини, в радіусі кілометра замкнуло хмару в об'єми анігіляції і злетіло увись, мовби вистрелене із самих надр планети.

«Непереможний», віддалений на 70 кілометрів від епіцентру цього жакливого удару, захитався, сейсмічні хвилі пройшли пустелею, тран-

спортери й енергоботи експедиції, що стояли під пандусом, пересунулися, а за кілька хвилин з гір прилетів жорсткий і тугий вихор, обсмалив ментальним жаром обличчя людей, що ховалися за машинами, та, здійнявши стіну піщаної пилу, погнався далі, у велику пустелю.

У телевізійний зонд, мабуть, влучив якийсь уламок, хоча той перебував уже на висоті тринадцяти кілометрів від центру катаклізму. Зв'язок не припинився, хоча передаване зображення стало значно гіршим, густо помережаним перешкодами. Минула хвилина, і коли дим трохи розвіявся, Роган, напружуючи погляд, побачив наступний етап боротьби.

Вона не завершилася, як йому здавалося хвилину тому. Аби нападниками були живі істоти, то різанина, яка їх спіткала, мабуть, змусила б наступні лави до відступу чи принаймні до зупинки біля брами відкритого пекла. Однак мертве боролось з мертвим, атомний вогонь не погас, лише змінив форму і напрямок головного удару — ось тоді Роган уперше зрозумів, точніше, здогадався, як виглядали ті бої, що відбувалися на пустельній поверхні Регіса III, у котрих одні роботи товкли й розбивали інших та які форми селекції використовувала мертва еволюція. Також утямив значення слів Ляуди, що псевдокомахи перемогли,

як найкраще пристосовані. Водночас у нього промайнула думка, що тут вже відбувалося щось подібне, що мертва, незнищенна, зафіксована у кристаликах енергією сонця пам'ять більйонної хмари мусила містити знання про такі бої, що саме з такими одинаками, самотніми гігантами з важкою бронєю, атомними мамонтами з породи роботів мусили впоратися сотні століть тому ці мертві кристалики, які, здавалося, були нічим перед полум'ям, котре нищило все, й зарядами, котрі прошивали наскрізь скелі. Те, що уможливило їх існування та спричинило до того, що пошматована бляха колись грізних і величезних потвор валяється іржавими клаптями по великій пустелі, поруч із засипаними піском скелетами електронних, у минулому точних механізмів, — це якась неймовірна, неказанна відвага, якщо можна вжити таке слово щодо кристаликів гігантської хмари. Але як по-іншому таке охарактеризувати?.. І мимоволі Роган не міг стримати свого подиву від її подальших дій, всупереч загрозі тотального знищення...

Бо хмара продовжувала наступ. Тепер над її поверхнею на всьому просторі, що відкривався з висоти, стирчали хіба що окремі, найвищі шпилі. Все інше, увесь простір ущелин зник, затоплений чорними хвилями, що концентрично

набігали з усіх боків видноколу, аби кинутись у глиб вогненної лійки, центром якої був невидимий через диск тремтливого полум'я «Циклоп». Цей натиск, супроводжуваний беззмистовними, на перший погляд, величезними жертвами, був, однак, не позбавлений шансу.

Роган і всі люди, які вже безсило стояли перед зображенням, що з'являлося на екрані, добре це усвідомлювали. Енергетичні запаси «Циклопа» були практично невичерпними, але в міру того, як тривав постійний вогонь анігіляції, попри потужний захист, попри антирадіаційні дзеркала-відбивачі, мізерна частка зоряних температур все-таки передавалася випромінювачам, поверталася до свого джерела — і всередині машини мусило ставати чимраз гарячіше. Тому атака тривала з такою запеклістю, тому відбувалася зусібіч одночасно; чим ближче до панцерної оболонки ставалося повторне зіткнення антиматерії з градом кристаликів, що летіли на загибель, тим сильніше нагрівалась уся апаратура. Жодна людина вже давно б не витримала всередині «Циклопа», його керамітова броня вже, мабуть, вишнево світилася. Під куполом димів виднілася тільки блакитна, пульсуюча вогнем бульбашка, котра повільно, крок за кроком повзла до гирла яру. Тому місце першої атаки хмари виринуло на відстані

трьох кілометрів на північ, показуючи свою відразливу, спечену, вкриту шарами жужелю й лави поверхню з рештками спалених хащів, що звисали з покришених скель, та застряглих у них, перетворених на металеві грудки кристаликів, поцілених термічним ударом.

Горпах наказав вимкнути динаміки, котрі наповнювали рубку оглушливим гуркотом, і спитав Язона, що буде, коли температура всередині «Циклопа» перевищить межу витривалості електромозку. Вчений не вагався ні секунди.

— Випромінювач вимкнеться.

— А силове поле?

— Поле — ні.

Вогненна битва вже перенеслася на рівнину до гирла яру. Чорнильний океан кипів, здіймався, вирував і пекельними стрибками потрапляв у вогнисту лійку.

— Мабуть, тепер... — сказав Кронотос в тиші німого, бурхливого й киплячого зображення на екранах. Минула ще хвилина. Раптом блиск вогнистої лійки різко послабшав. Її закрила хмара.

— Шістдесят кілометрів від нас, — відповів технік зв'язку на німе запитання Горпаха.

Астрогатор оголосив тривогу. Всіх людей викликали на позиції. «Непереможний» утягнув пандус, пасажирський ліфт і замкнув люки. На

екрані з'явився новий блиск. Вогненна лійка повернулася. Цього разу хмара не атакувала; лише її клапті, поійняті вогнем, засвітилися, а решта почала відступати в напрямку ярів, уповзаючи в їхню, сповнену тінями, плутанину. Перед очима глядачів з'явився «Циклоп», на вигляд неушкоджений. Він далі помаленьку задкував, як і перше вражаючи постійним вогнем усе навколо — каміння, пісок, дюни.

— Чому він не вимкне випромінювача?! — крикнув хтось.

Мовби почувши ці слова, машина погасила полум'я пострілів, повернулась і з наростаючою швидкістю рушила в пустелю. Летючий зонд супроводжував її на висоті; якоїсь миті вони побачили щось, мовби вогненну нитку, яка блискавкою летіла в їхні обличчя. Перш ніж люди зрозуміли, що випромінювач «Циклопа» вистрелив у зонд, а те, що бачать, це смуга часточок повітря, анігільованих траєкторією пострілу, — всі інстинктивно відсахнулися, здригнувшись мовби від страху, що постріл вилетить з екрана і вибухне всередині рубки. Зображення негайно зникло, й екран засвітився порожньо.

— Знищив зонд! — крикнув технік біля пульта управління. — Пане астрогаторе!

Горпах наказав запусити інший зонд; «Циклоп» був уже так близько від «Непереможного», що вони негайно побачили його. Тільки-но зонд набрав висоти — нова вогненна нитка — і його теж було знищено. Перш ніж зображення зникло, команда встигла побачити в полі зору зонда свій корабель; «Циклоп» був від нього не далі, ніж за десять кілометрів.

— Здурів, чи що?! — схвильовано сказав другий технік за апаратурою. Ці слова ніби щось увімкнули в мозкові Рогана. Він глянув на командира і зрозумів, що той думає те саме. Роганові здавалося, що його руки, ноги, все тіло заливав оловом безглуздий, липкий сон. Але накази командира виконувалися: запустили спочатку четвертий, а потім п'ятий зонди. «Циклоп» нищив їх один за одним, як відмінний стрілець, що тішиться збиванням фігурок у тирі.

— Мені потрібна ця потужність, — сказав Горпах, не відриваючи погляду від екрана.

Головний Інженер, мов піаніст, що бере акорд, вдарив обома руками у клавіші пульта.

— Стартова потужність через шість хвилин, — відповів він.

— Потрібна вся потужність, — повторив Горпах тим самим тоном, а в рубці запанувала така тиша, що чути було дзижчання датчиків за ема-

льованими циферблатами, наче там прокинувся бджолиний рій.

— Оточення ядра надто холодне... — почав Головний Інженер, та в цей момент Горпах повернувся до нього і втретє, так само не підвищуючи голосу, сказав:

— Потрібна ВСЯ потужність.

Інженер без слова простягнув руку до головного вимикача. У глибині корабля пролунав короткий звук тривожної сирени і наче віддалений приспів услід за цим прогуркотіли кроки людей, що бігли на бойові пости. Горпах знову дивився на екран. Ніхто нічого не казав, але тепер усі зрозуміли, що трапилось неможливе: астрогатор готувався до бою із власним «Циклопом».

Цифри датчиків, зблискуючи, виринали, мов солдати в шерензі. Індикатор диспозиційної потужності у віконечках показував п'яти-, потім шести-значні числа. Десь заіскрив контакт — запахло озоном. У тильній частині рубки техніки перекидалися умовними знаками, показуючи один одному на пальцях, яку контрольну систему ввімкнути.

Черговий зонд, перед загибеллю, показав продовгастий ніс «Циклопа», який долав скельну грядку; далі екран знову спорожнів, уражаючи сріблястою білизою. Щомиті машина мала з'явитися в полі безпосередньої видимості; боцман

радарників вже чекав біля апарата, який висував зовнішню носову телекамеру над верхівкою корабля, завдяки чому поле зору можна було збільшити. Технік зв'язку вистрелив наступний зонд. Видавалося, що «Циклоп» не рухається безпосередньо до «Непереможного», який, наглухо задрасний, стояв у повній бойовій готовності, під куполом силового поля. З його носа через рівномірні проміжки часу вилітали телезонди. Роган знав, що «Непереможний» може витримати заряд антиматерії, але ударну хвилю можна було погасити тільки зі шкодою для енергетичних резервів. У цій ситуації він вважав за найдоцільніше відступ, тобто старт на стаціонарну орбіту. З хвилини на хвилину Роган чекав такого наказу, але Горпах мовчав, ніби розраховував (незрозуміло чому), що електронний мозок машини отямиться. І справді, дивлячись із-під важких повік на рухи темного прямокутника, який беззвучно пересувався серед дюн, він запитав:

- Ви його викликаєте?
- Так точно. Немає зв'язку.
- Скомандуйте повний стоп.

Техніки метушилися біля пульта. Двічі, тричі, чотири рази бігли смужки лампочок під їхніми руками.

- Не відповідає, астрогаторе.

«Чому він не стартує? — не міг зрозуміти Роган. — Чи не хоче визнати поразку? Горпах! Що за нонсенс! Ворухнувся... Зараз — зараз видасть наказ».

Однак астрогатор відступив лише на крок.

— Кронотосе!

Кібернетик підійшов.

— Слухаю.

— Що вони могли з ним зробити?

Роган відразу зауважив цю форму — «вони». Горпах сказав це так, наче на правду мав справу з розумним супротивником.

— Автономні системи на кріотронах, — відповів Кронотос, але чути було, що його слова — це лише припущення. — Температура зросла, втрапилася надпровідність...

— Пане докторе, ви це знаєте чи здогадуєтеся? — запитав астрогатор.

Це була дивна розмова, бо всі дивилися перед собою, на екран, у якому, вже без участі зонда, «Циклоп» безупинно, хоча й не зовсім певно, рухався далі. Часом він збивався з курсу, ніби не знаючи куди, власне, їде. Кілька разів підряд він вистрелив у вже непотрібний зонд, перш ніж поцілів. Усі бачили, як той падає, ніби яскрава ракета.

— Єдине, що я можу припустити, це резонанс, — сказав після короткого вагання кібернетик. — Якщо коливання їхнього поля збіглось із самозбуджувальною тенденцією мозку...

— А силове поле?

— Силове поле не екранує магнітного.

— Шкода, — зауважив астрогатор.

Напруга поволі спадала, бо «Циклоп» (тепер уже явно) не рухався в бік свого корабля. Відстань між ними, яка мить тому була мінімальною, почала зростати. Машина, вирвана з-під людського контролю, вийшла на простори північної пустелі.

— Мене замінить Головний Інженер, — скомандував Горпах, — а панів попрошу вниз.

ДОВГА НІЧ

Роган прокинувся від холоду. Напівпритомний, він корчився під своєю ковдрою, притискаючи лице до подушки. Намагався затулити обличчя руками, та холод проймав його дедалі більше. Він знав, що мусить прокинутися, але ще відтягав цю мить, не усвідомлюючи чому. Несподівано сів на ліжку в цілковитій темряві. Крижаний подув війнув просто в обличчя. Роган

навпомацки зірвався й, тихо лаючись, шукав кондиціонера. Коли він лягав, було так гаряче, що пересунув регулятор на повний холод.

Повітря малої каюти помалу нагрівалось, але він, напівсидячи під ковдрою, вже не міг заснути. Глянув на фосфорний циферблат наручного годинника — була третя за бортовим часом. «Знову лише три години сну», — подумав сердито. Роганові усе ще було холодно. Нарада тривала довго, усі розійшлися близько півночі. «Стільки розмов — і нічого», — подумав він. Тепер, у цій темряві, Роган віддав би все, аби знову опинитися на Базі, аби нічого не знати про цю прокляту Регіс III, про її мертвий і по-мертвому вигадливий кошмар. Більшість стратегів радили вийти на орбіту, лише Головний Інженер та Головний Фізик від початку погоджувалися з думкою Горпаха, що потрібно залишатися, скільки вдасться. Шанс знайти чотирьох пропалих Регнара становив, мабуть, один на сто тисяч, а може, й менше. Якщо вони не загинули раніше, то лише значна відстань од місця битви могла врятувати їх від атомного пекла. Роган віддав би багато, щоб дізнатися, чи астрогатор не стартував лише через них — чи не відіграли в цьому роль якісь інші міркування? Тут усе виглядало зовсім інакше, й цілком інакше звучало б, описане сухими словами

рапорту, у спокійному світлі Бази, де потрібно було б сказати, що вони втратили половину експедиційних машин, головну зброю — «Циклопа» з випромінювачем антиматерії, який відтепер мав становити додаткову небезпеку для кожного корабля, котрий сідав на планету, що втрати вбитими становлять шестеро осіб, а крім того — половину привезли шпиталізованими, нездатними протягом років, а може, й назавжди, до польотів. А втративши людей і машини та найкраще устаткування, втекли — бо чим іще був би тепер відступ, якщо не звичайною втечею — перед мікроскопічними кристаликами, витвором малої пустельної планети, мертвим залишком лірянської цивілізації, яка так давно перегнала земну! Та чи Горпах був людиною, яка зважала б на такі міркування? Можливо, він і сам не знав до пуття, чому не стартує? Може, на щось розраховував? Але на що?

Звісно — біологи обґрунтували шанс перемогти мертвих комах їх власною зброєю. Якщо цей вид еволюціонував, міркували вони, можна покерувати його подальшою еволюцією. Спочатку слід спричинити у значній кількості ввійманих екземплярів мутації, спадкові зміни певного типу, які в ході розмноження перейдуть до наступних поколінь і знешкодять усю цю криста-

лічну расу. Це мала би бути дуже особлива зміна, така, яка дала б якийсь добрий результат, а водночас спричинила, що цей новий вид, ця відміна мала б якусь ахіллесову п'яту, слабку точку, в яку можна було б ударити. Але це, власне кажучи, була типова балаканина теоретиків: вони не уявляли, якою мала би бути мутація, яка зміна, як її здійснити, як схопити велику кількість цих проклятих кристаликів, не встрягаючи у наступну битву, в котрій могли зазнати поразки, гіршої за вчорашню. А якби навіть усе вдалося, як довго мали би чекати на ефекти тієї подальшої еволюції? Уже ж не день і не тиждень! То що, мали кружляти навколо Регіс, мов на каруселі, протягом року, двох чи десяти?! Усе це разом не мало сенсу. Роган зрозумів, що переборщив з кондиціонером: знову стало затепло. Він устав, відкинув ковдру, вмився, швидко одягнувся і вийшов.

Ліфта не було. Він натиснув кнопку виклику й чекав у півмороці, освітленому лише миготливими вогниками індикатора, відчуваючи в голові усю важкість недоспаних ночей і сповнених напруги днів, крізь шум крові у скронях дослухався до нічної тиші корабля. Інколи щось булькало в невидимих трубах, з нижніх палуб долиняло приглушене гудіння двигунів, що працювали на холостому ході, бо корабель надалі перебував

у повній стартовій готовності. Сухий вітерець з металевим присмаком повівав з вертикальних шахт обабіч платформи, на якій він стояв. Двері відчинились, і Роган увійшов до ліфта. Поїхав на восьмий поверх. Тут коридор повертав, ідучи вздовж головної обшивки, освітлений лінією блакитних лампочок. Він ішов, не знаючи куди, інстинктивно піднімав ноги у відповідних місцях, переступаючи високі пороги герметичних перебірок, доки не помітив тіней осіб з обслуги головного реактора. Приміщення було темне, світилися хіба що кількадесят показників на табло. Люди сиділи під ними на розкладаних кріслах.

— Вони уже неживі, — сказав хтось. Роган не впізнав його голосу. — Можу побитися об заклад. В радіусі п'яти миль було тисяча рентгенів. Їх уже нема. Можеш бути спокійним.

— То чого ми тут сидимо? — буркнув інший чоловік. Не за голосом, а за місцем, котре той займав — за гравіметричним контролем — Роган зрозумів, що це боцман Бланк.

— Бо старий не хоче повертатися.

— А ти б повернувся?

— А що ще можна зробити?

Тут було тепло і в повітрі стояли особливі пахощі — штучний аромат хвої, якою кондиціонери намагалися перебити запах, що виділявся нагрі-

тими під час роботи пластиковими плитами і бляхою панцерної обшивки. В результаті утворювалася мішанина, не схожа ні на що інше, окрім терену восьмої палуби. Роган стояв, невидимий для присутніх, опершись плечима на пінопластову поверхню перебірки. Він не ховався: просто не хотів встрявати у цю розмову.

— Він тепер може підійти... — обізвався хтось після короткої мовчанки. На мить з'явилося обличчя того, хто говорив, бо він нахилився вперед. Лице було наполовину рожеве, наполовину жовте у світлі контрольних лампочок, якими стіна реактора мовби дивилася на зігнутих під нею людей. Роган, як і всі присутні, негайно здогадався, про кого мова.

— У нас є поле і радар, — неохоче буркнув боцман.

— Багато тобі дасть поле, як підійде на бильєрг пострілу.

— Радар його не допустить.

— Ти це до мене? Та я його знаю, як власний ніж.

— Ну й що?

— Те, що він має антирадар. Пристрій для перешкод...

— Але ж він розладнався. Електронний придурок...

— Добрий мені придурок. Ти був у рубці?

— Ні. Я був тут.

— Еге ж. А я був. Шкода, що ти не бачив, як він збивав наші зонди.

— Тобто як? Вони що, перелаштували його? Він під їхнім контролем?

«Всі кажуть «вони», — подумав Роган. — Так ніби це справді були живі, розумні істоти...»

— А протон його знає! Виглядає, що розладнався лише зв'язок.

— То чому б він мав гатити у нас?

Знову запала тиша.

— Невідомо, де він тепер? — запитав той, хто не був у рубці.

— Ні. Останнє донесення було об одинадцятій. Мені казав Кралік. Бачили, як він крутився пустелею.

— Далеко?

— А що, боїшся? Якихось дев'яносто миль звідси. Для нього це — неповна година. Чи й менше.

— Може, вже досить переливати з пустого в порожнє? — вибухнув гнівом боцман Бланк, мигнувши своїм гострим профілем на тлі кольорових відблисків.

Усі замовкли. Роган помалу обернувся і вийшов так само тихо, як увійшов. Дорогою минув

дві лабораторії; у великій світла не було, а в малій світилося. Він бачив, як відблиски падали в коридор крізь ілюмінатори під стелею. Зазирнув усередину. Біля круглого столу сиділи тільки кібернетики й фізики — Язон, Кронотос, Сарнер, Литвин, Саураган і ще хтось, повернутий до інших плечима, він у тіні скісної перегородки програмував великий електронний мозок.

— ... є два ескалаційні вирішення, одне з анігіляцією, одне зі знищенням, а решта до узгодження, — сказав Саураган. Роган не переступав поріг. Знову стояв прислухаючись. — Ескалаційне перше полягає в запуску лавинного процесу. Потрібний випромінювач матерії, який в'їде в ущелину й залишиться там.

— Один там вже був... — зауважив хтось.

— Якщо не матиме електромозку, може діяти навіть тоді, коли температура перевищить мільйон градусів. Потрібен плазмовий випромінювач; плазма не боїться зоряної шкали. Хмара діятиме як попередньо — намагатиметься здушити його, увійти у резонанс з керівними системами, але жодних систем не буде, нічого, крім під'ядерної реакції. Чим більше матерії вступить у взаємодію, тим бурхливішою вона буде. Таким чином можна стягати в одне місце й анігілювати всю некросферу планети...

«Некросфера... — подумав Роган, — ага, бо ті кристалики мертві: що то значить — учені люди! Завжди вигадують якусь гарну, нову назву...»

— Мені найбільше подобається варіант зі самознищенням, — кинув Язон. — Але як ви собі це уявляєте?

— Ну, він полягає в тому, щоби спочатку спричинити окремі консолідації двох великих «хмаромозків», а потім зіштовхнути їх між собою — дії мають бути скеровані на те, щоби кожна хмара визнала іншу конкурентом у боротьбі за існування...

— Розумію, але як ви збираєтеся це зробити?

— Це непросто, але можливо, якщо хмара є лише псевдомозком, а отже, не має здатності міркувати...

— Однак надійнішим є варіант системний, зі зниженням відсотка променів... — втрутився Сарнер. — Досить чотирьох водневих зарядів по п'ятдесят-сто мегатон на кожен півкулю — разом менше восьмисот... Води океану, випаровуючись, збільшать хмарний покрив, зросте альbedo, й осілі симбіонти не дозволять їм отримати потрібного для розмноження мінімуму енергії...

— Розрахунок базується на неповних даних, — заперечив Язон.

Розуміючи, що починається фахова суперечка, Роган відступив од дверей та пішов своєю дорогою.

Замість ліфта він повертався до себе крутими сталевими сходами, яких зазвичай ніколи не використовували. Роган по черзі минав рівні все вищих палуб. Бачив, як у ремонтному залі бригади де Вріза виблискували зварювальними апаратами навколо великих арктанів, що чорніли нерухомо. Здалеку зауважив круглі ілюмінатори корабельного шпиталю, освітлені полум'ям тьмяних фіолетових ламп. Якийсь лікар у білому фартусі беззвучно пройшов коридором, за ним допоміжний робот ніс комплект блискучих інструментів. Далі минув порожні й темні їдальні, клубні приміщення, бібліотеку, врешті опинився на своєму рівні; пройшов повз кабінку астрогатора й за півкроку зупинився, наче бажаючи підслухати і його, але крізь гладкі тафлі дверей не проникав жоден звук чи промінь світла, а круглі ілюмінатори були надійно зафіксовані добре закрученими шурупами з мідними головками.

Лише в кабінці знову відчув утому. Похиливши плечі, він тяжко сів на ліжку, скинув з ніг черевки і сперся, схрестивши лікті. Сидячи так, дивився у ледь освітлену нічною лампою низьку стелю, крізь яку пробігала тріщина, ділячи навпіл її блакитну блискучу поверхню.

Блукати кораблем його змусило не почуття обов'язку, не інтерес до розмов і життя інших людей. Роган просто боявся таких нічних годин, бо тоді перед ним виринали картини, які не хотів згадувати. З усіх спогадів найгіршим був спогад про людину, яку вбив, стріляючи зблизька, щоби вона не вбила інших. Мусив так учинити, але від цього не ставало легше. Знав, що зараз вимкнувши лампу, знову побачить ту саму сцену: як той зі слабкою, бездумною посмішкою іде, простягаючи в непевних долонях ствол «Вейра», як переступає розпростерте на камінні тіло без руки.

То було тіло Ярга, котрий повернувся, дивом уцілівши, щоб так по-дурному загинути — через мить стати пошматованим трупом з роздертим комбінезоном, що димівся на грудях. Роган марно намагався відігнати цю картину, що мимовільно поставала перед його очима, чув гострий запах озону, гарячу віддачу рукоятки, котру стискав тоді спітнілими пальцями, і чув скімлення людей, яких згодом, задихавшись, стягав до купи, щоб пов'язати, наче снопи. Щоразу це близьке, знайоме освітлення і ніби голе обличчя поціленого вражало його своїм виразом розпачливої безпорадності.

Щось стукнуло; це впала книжка, яку почав читати ще на Базі. Заклав сторінку білою карткою, але не прочитав ні рядка, бо й коли. Випро-

стався на ліжку. Подумав про стратегів, які обмірковували тепер плани знищення хмар, і його уста скривила погордлива усмішка. Це не має сенсу, все разом... — думав він. — Хочуть знищити... Точніше, ми теж, ми всі хочемо це знищити, але ж нікого цим не врятуємо. Регіс — планета безлюдна, людині на ній нічого шукати. Тож звідки ця запеклість? Адже це так, ніби тих убила буря чи землетрус. Не чийсь свідомий намір, не якась ворожа думка стала нам на шляху. Мертвий процес самоорганізації... То чи варто марнувати всі сили й енергію на її знищення тільки тому, що ми відразу сприйняли це за підступного ворога, який спочатку із засідки напав на «Кондора», а потім на нас? Скільки таких неймовірних, чужих для людського розуміння явищ може таїти в собі космос? Чи ж усюди ми маємо з'являтися з нищівною силою на бортах кораблів, аби знищити все те, що суперечить нашому розумінню? Як вони її назвали — некротсфера, а отже й некроеволюція, еволюція мертвої матерії? Можливо, її рани могли б сказати більше, Регіс III була для них доступною, може, хотіли її колонізувати, коли тамтешні астрофізики передбачили перетворення Сонця на Нову... може, це була їхня остання надія. Коли б ми опинилися в такій ситуації, звичайно, боролися б, нищили оце чорне

кристалічне лайно, але так?.. На відстані парсека від Бази, яка, своєю чергою, була віддалена від Землі на стільки світлових років, в ім'я чого ми тут перебуваємо, гублячи людей, чому стратеги ночами шукають найкращий метод анігіляції, адже про помсту не може бути й мови...

Якби цієї миті побачив Горпаха — сказав би йому все. Яким смішним і шаленим водночас є це «завоювання за будь-яку ціну», це «героїчне зусилля людини», це бажання відімести за смерть товаришів, котрі загинули, бо їх послали на смерть... Ми були просто необачними, надто повіривши у свої випромінювачі й датчики, тому вчинили помилки і пожинаємо плоди. Ми, лише ми є винними. Думав так, заплющивши під слабким світлом очі, які пекли, наче під повіками було повно піску. Людина (цієї миті розумів таке без слів) ще не піднялася на відповідну висоту, ще не заслужила на так гарно названу галактоцентричну позицію, яку прокладають віддавна; вона полягає не в тому, аби шукати лише подібних до себе й розуміти лише таких, а в тому, щоб не втручатися не у свої, не в людські справи. Підкорювати пустку — то чом би й ні, але не атакувати того, що існує, що протягом мільйонів років витворило свою власну, не залежну ні від кого й ні від чого, крім сил випромінювання і сил матеріальних, рівновагу існування, дієвого, активного іс-

нування, яке не краще, але й не гірше від існування білкових сполук, званих тваринами чи людьми.

Ці думки Рогана, сповнені галактоцентричного всерозуміння, звернутого до будь-якої існуючої форми, мов голкою, що вціляє у нерв, прошив високий, повторюваний зойк тривожних сирен.

Усі його гадки за мить зникли, відсунуті набридливим звуком, що заповнив усі палуби. Наступної секунди Роган вибіг у коридор та помчав з іншими в тяжкому ритмі стомлених кроків і теплих людських подихів. Іще раніше, ніж дістався до ліфта, відчув — не інтуїтивно і навіть не всім своїм єством, а так ніби корпусом корабля, молекулою якого став сам, — удар. Цей удар хоча здавався незмірно далеким і слабким, був такий, що пронизав тіло крейсера від кормових перебірок аж до носа, удар, силу котрого не можна було порівняти ні з чим, котрий — це він чув — прийняло й еластично відкинуло щось іще більше, ніж «Непереможний».

— Це він! Це він! — почулися крики серед тих, що бігли. Вони по черзі зникали в ліфтах, двері з шипінням зачинялися, обслуга тупотіла крутими сходами, не дочекавшись своєї черги. Але крізь мішанину голосів, заклики, свистки боцманів, невпинний звук сигнальних сирен і тупотіння з горішньої палуби долинув інший, беззвучний, але тим потужніший струс наступного

удару. Світло в коридорах блимнуло й заясніло знову. Роган ніколи не думав, що ліфт може їхати так довго. Він стояв, навіть не усвідомивши, що все ще з усіх сил притискає кнопку, а поруч з ним був уже лише один чоловік, кібернетик Лівін. Ліфт зупинився, і Роган, вибігаючи з нього, почув найтонший, який тільки можна уявити, свист, верхні реєстри котрого, він це знав, вже не сприймало людське вухо. Це був наче зойк усіх відразу титанових стиків крейсера. Він смикнув двері рубки, зрозумівши, що «Непереможний» відповів вогнем на вогонь.

Та це вже був, власне кажучи, кінець бою. Перед екраном, на його яскравому тлі, стояв чорний і великий астрогатор; горішні лампи були вимкнуті, можливо, навмисно — а крізь смуги, що бігли екраном згори вниз, розмиваючи всю площину поля зору, виднівся (унизу — вгрузлий у землю, вгорі — гігантський, животатий, з клубами, що повзли в усі напрямки, на перший погляд зовсім не рухомий) гриб вибуху, який розбив на атоми і знищив «Циклопа» у потрійному периметрі. У повітрі ще висіло страхітливе, дзенькотливе тремтіння, крізь яке чувся монотонний голос техніка:

— Двадцять і шістдесят, в пункті Нуль... Дев'ять і вісімдесят в периметрі... Один і чотири двадцять два в полі...

Маємо 1420 рентгенів в полі, тобто випромінювання пробило силове поле... — зрозумів Роган. Він не знав, що таке взагалі могло статися. Так коли глянув на циферблат головного розподільника потужності, зрозумів, який заряд використав астрогатор. Цією енергією можна було закип'ятити внутрішньоконтинентальне море середніх розмірів. Ну що ж — Горпах волів не ризикувати повторним пострілом. Може, переборщив, але тепер у них, принаймні, був лише один супротивник.

А на екранах тим часом з'являлося незвичайне видовище: кучерявий, а водночас багатоголовий верх гриба палав усіма барвами веселки: від найсріблястішої зелені аж до глибоких вишневих і кармінових відтінків червоного. Пустелі — Роган помітив це щойно — взагалі не було видно. Її, мов густою імлюю, затягнув пісок, піднятий угору на кількадесят метрів. Він там і залишався, коливаючись, та ніби перетворився на справжнє море. А технік далі повторював наступні числа:

— Дев'ятнадцять тисяч у пункті Нуль... вісім і шістсот в периметрі... один і один, і нуль два в полі...

Перемогу, здобуту над «Циклопом», супроводжувала глуха мовчанка, бо тріумфувати через знищення власної, та ще й найсильнішої одиниці,

якось не випадало. Люди почали розходитися, у той час як гриб вибуху дедалі ріс в атмосфері і раптом загорівся на верхівці новою гамою барв, тим разом поцілений променями сонця, яке ще стояло над обрієм. Він уже вийшов над найвищі шари крижаних хмар і високо над ними зробився лілійно-золотим, бурштиновим та платиновим; ці відблиски хвилями розходилися з екранів на всю рубку, яка мінилася, ніби на білих емальованих пультах хтось порозтирав барви земних квітів.

Роган здивувався ще раз, побачивши одяг Горпаха. Астрогатор стояв у плащі — сніжно-білому парадному плащі, який одягав востаннє під час прощальних урочистостей на Базі. Мабуть, ухопив перше-ліпше з одягу, що трапилось на око. Заклавши руки у кишені, з настовбурченим на скронях сивим волоссям, він обвів поглядом присутніх.

— Колего Роган, — сказав несподівано м'яким голосом, — зайдіть до мене.

Роган наблизивсь та мимоволі виструнчився, тоді астрогатор повернувся і рушив до дверей. Так ішли, один за одним, коридором, а крізь вентиляційні отвори в шумі потоку повітря чути було глухе і мовби гнівне шемрання людської маси, що заповнювала нижчі палуби.

РОЗМОВА

Роган увійшов до каюти астрогатора, не здивований цим запрошенням. Щоправда, він бував тут рідко, але після свого самотнього повернення на Базу в кратері його викликали на борт «Непереможного», і Горпах прийняв його власне тут. Такі запросини, як правило, не віщували нічого доброго. Хоча тоді Роган був надто вражений катастрофою у яру, щоби боятися гніву астрогатора. Щоправда, той не дорікнув йому жодним словом, лише дуже прискіпливо випитував про обставини, що супроводжували напад хмари. У розмові брав участь доктор Сакс, який висловив припущення, що Роган уцілів, бо перебував у «ступорі» — остовпінні, котре приглушує імпульсну активність головного мозку. Тому хмара вирішила, що він уже нешкідливий, один із вражених. Щодо Ярга, нейрофізіолог вважав, що водія врятував цілковитий випадок, бо, втікаючи, він опинився поза зоною атаки. Тернер, натомість, який майже до кінця намагався захищати себе й інших, стріляючи з лазерів, хоча й поведився відповідно до свого обов'язку, але, що парадоксально, саме це й стало згубою, бо його мозок працював нормально, чим привернув увагу хмари. Звісно, вона була сліпою, в людському

розумінні, і жива істота становила для неї лише певний рухомий об'єкт, що заявляє про свою присутність електричними потенціалами кори мозку. З Горпахом і лікарем вони навіть розглядали можливість захисту людей способом уведення їх у стан «штучного остовпіння». Для цього мали б застосувати відповідний хімічний препарат, але Сакс визнав, що такі ліки діяли б із дуже великим запізненням, якби виникла справжня потреба «електричного камуфляжу», з іншого боку — не можна висилати людей на операцію в стані ступору. Зрештою — всі ці дослідження не дали конкретних результатів. Роган подумав, що Горпах, можливо, хоче ще раз повернутися до тієї справи.

Він зупинився посеред каюти, удвічі більшої за його власну. У стіні вона мала безпосереднє сполучення з рубкою і низку мікрофонів внутрішнього зв'язку; більше ніяких ознак, що тут роками жив командир корабля, не помічалось. Горпах скинув плащ. Під ним були штани й сітчаста сорочка. Крізь її вічка проступало густе, сиве волосся на його широких грудях. Він сидів трохи боком до гостя, важкими руками спирався на столик, на якому не було нічого, крім книжечки, оправленої в потерту шкіру, якої Роган ще не бачив. Перевівши погляд з цього фоліантика на свого командира, Роган побачив його наче

вперше. Це був смертельно втомлений чоловік, який навіть не намагався приховати перед ним тремтіння руки, піднятої до чола. У цей момент Роганові сягнула думка, що він взагалі не знає Горпаха, під команду якого служив уже четвертий рік. Він ніколи не замислювався, чому в каюті астрогатора нема нічого особистого, жодної з тих дрібних речей, часом дивних або наївних, які люди беруть у космос на пам'ять про дитинство чи дім. Цієї миті Роганові здалося, що він зрозумів, чому Горпах нічого не мав, чому на стінах не було якихось старих фотографій з обличчями близьких, які залишилися на Землі. Командир не потребував нічого подібного, бо весь був тут — і Земля не була йому домом. Та, може, жалкував про це тепер, уперше в житті? Його важкі плечі, спина і шия не виказували старості. Старою була лише шкіра на руках, груба, з нечисленними зморшками на кісточках пальців, яка біліла, коли їх згинав. Він дивився на легке тремтіння руки з байдужим, на перший погляд, інтересом, ніби констатував щось, що доти було йому чуже. Роган не хотів на це дивитися. Але командир, ледь схиливши голову, глянув йому в очі і з якоюсь майже соромливою усмішкою буркнув:

— Я переборщив, так?

Рогана спантеличили не так ці слова, як тон і вся поведінка астрогатора. Він не відповів. Далі стояв, а господар, потерши широкою долонею волохаті груди, прорік:

— А може, це й краще?..

За кілька секунд додав з незвичною для себе щирістю:

— Я не знав, що робити.

Це було вражаюче. Роган ніби відчував, що астрогатор упродовж якогось часу є таким самим беспорядним, як вони всі, але в цей момент він усвідомив, що це відчуття не було переконливим, бо, в принципі, він вірив, що астрогатор бачить на кілька ходів уперед, ніж будь-хто інший, — так мусило бути. І от раптом постать командира відкрилася йому наче подвійно. Роган бачив наполовину оголений торс Горпаха, стомлене тіло з тремтячими руками, — це важко вкладалося в голову, а водночас він почув слова, що підтверджували його первинне переконання.

— Сідай, чоловіче, — сказав командир.

Роган сів. Горпах устав, підійшов до умивальника, хлюпнув водою на обличчя й шию, витерся швидко й похапцем, натягнув куртку, застібнув її та сів навпроти колеги. Дивлячись йому в обличчя своїми блідими, ніби трохи слізливими очима, він нерішуче запитав:

— А як там з тим твоїм... імунітетом? Тебе досліджували?

«Отже, йдеться про це», — майнуло в голові Рогана. Він гмикнув.

— Звісно, лікарі мене вивчали, але нічого не виявили. Правдоподібно, Сакс мав рацію із тим ступором.

— Еге ж. Більше нічого не казали?

— Мені нічого. Але я чув... Вони міркували над тим, чому хмара атакує людину лише раз, а потім залишає на розсуд долі.

— Це цікаво. І що?

— Ляуда вважає, що хмара відрізняє нормальних від уражених завдяки різниці електричної активності мозку. У враженого мозок виявляє таку активність, як у новонародженого. В кожному разі — дуже схожу. Здається, що я був саме в такому остовпінні, принаймні картина дуже подібна. Сакс припускає, що можна б зробити тоненьку металеву сіточку. Сховати її у волоссі... вона подавала б слабкі імпульси, саме такі, як мозок враженого. Щось типу «шапки-невидимки», і таким чином можна було б маскуватися перед хмарою. Але це лише припущення. Невідомо, чи таке вдалося б. Учені хотіли б провести кілька експериментів. Але в них нема достатньої кілько-

сті тих кристаликів — та й тих, які мав забрати «Циклоп», ми не отримали...

— Ну добре, — зітхнув астрогатор. — Я не про це хотів з тобою поговорити... Те, про що буде мова, залишиться між нами. Так?

— Так... — повільно відповів Роган, і напруження повернулося. Астрогатор не дивився на нього, мовби не знаючи, з чого почати.

— Я ще не вирішив, — сказав різко. — Хтось інший на моєму місці кинув би монетку. Повертатися — не повертатися... Але я не хочу. Знаю, як часто ти не погоджуєшся зі мною...

Роган відкрив рота, але співрозмовник обірвав його слова в зародку легким помахом руки.

— Ні, ні... Отже, маєш шанс. Я тобі його даю. Ти вирішиш. Я зроблю, що ти скажеш.

Поглянув йому в очі та відразу ж прикрив погляд важкими повіками.

— Як це... я? — пробурмотів Роган. Він сподівався всього, але не цього.

— Так, саме ти. Звісно, ми домовилися: це залишиться між нами. Ти ухвалиш рішення, а я його виконаю. Відповідатиму за це перед Basisю. Вигідні умови, чи не так?

— Пан каже це... серйозно? — запитав Роган, аби тільки виграти час, бо й так знав, що це правда.

— Так. Аби я тебе не знав, дав би тобі час. Проте знаю, що ти ходиш і думаєш своє... що давно уже вирішив... але ж із тебе цього не витягнеш. Тому скажеш мені тепер і тут. Це наказ. На цю мить ти стаєш командиром «Непереможного»... Не хочеш відразу? Добре. Маєш хвилину часу.

Горпах устав, підійшов до умивальника, потер долонею щоки, аж заскрипіла під пальцями сива щетина, і почав, мовби нічого не трапилося, голитися електричною машинкою. Дививсь у дзеркало.

Роган бачив його і водночас не бачив. Першим його відчуттям був гнів на Горпаху, який учинив так брутально, даючи йому право, а точніше, обов'язок ухвалити рішення, скувавши його обіцянкою, а водночас наперед беручи на себе всю відповідальність. Роган знав його достатньо, тому не сумнівався: усе це було продумане, і тепер нічого вже не змінити. Секунди спливали, й треба було вирішувати, за мить, тепер, а він нічого не знав. Усі аргументи, які так охоче кинув би астрогаторові в обличчя, котрі складав для себе, наче залізні цеглини, під час нічних роздумів, тепер зникли. Четверо людей не жили — майже напевно. Якби не це «майже», не треба було б нічого обговорювати, аналізувати, вони просто відлетіли б на світанку. Але тепер це «майже» почало

в ньому розростатися. Доки був поруч із Горпахом, уважав, що повинні негайно стартувати. Тепер відчував, що такий наказ він не віддасть. Знав, що це був би не кінець справи Regis, а її початок. Це не мало нічого спільного з відповідальністю перед Basisю. Ті четверо людей залишились би на кораблі, й уже ніколи не було б так, як раніше. Екіпаж хотів повертатися. Та він пригадав свою нічну мандрівку й зрозумів, що за якийсь час вони почали би про це думати, а потім і говорити. Сказали б: «Бачили? Покинув чотирьох людей і стартував». І нічого, крім цього, не рахувалося б. Кожен із них мусив знати, що інші не покинуть його — за жодних обставин. Що можна програти все, але треба мати екіпаж на борту — живих і мертвих. Цього принципу не було в регламенті. Проте якби так не діяли, ніхто б не міг літати.

— Слухаю? — сказав Горпах. Він відклав машинку й сів навпроти нього.

Роган облизав уста.

— Треба спробувати...

— Що?

— Знайти їх...

Сталося. Він знав, що астрогатор йому не заперечить. Тепер він був абсолютно певним, що Горпах

саме на це й розраховував: він зробив це навмисно. Щоб не бути самотнім, зважившись на ризик?

— Тих. Розумію. Гаразд.

— Але нам потрібен план. Якийсь спосіб, розумний...

— Розумними ми були досі, — сказав Горпах. — Результати ти знаєш.

— Можна щось сказати?

— Слухаю.

— Сьогодні вночі я був на нараді стратегів. Тобто, чув... зрештою, це несуттєво. Вони розробляють різні варіанти анігіляції хмари... але ж завдання полягає не в тому, щоб її знищити, а щоб відшукати тих чотирьох. Тому при антипротоновій атаці, якщо навіть хтось із них досі живий, то з другого такого пекла не вийде точно. Ніхто. Це неможливо...

— Я теж так гадаю, — спроквола мовив астрогогатор.

— Ви теж? Це добре... і що?

Горпах мовчав.

— Чи вони... чи знайшли якесь інше вирішення?

— Вони? Ні.

Роган хотів іще щось запитати, але не зважився. Слова завмерли на вустах. Горпах дивися на нього, наче чогось чекав. Але Роган не знав ні-

чого — чи ж командир припускає, що він сам, на власну руку, зможе вигадати щось досконаліше за всіх учених, кібернетиків і стратегів, разом з їхніми електронними мізками? Це було нонсенсом. Однак той терпляче дивився на нього. Помовчали. Краплі води монотонно капали з крана, незвично лунко в цілковитій тиші. І з цієї мовчанки між ними народилося щось, що холодом ввійшло по щоках Рогана. Далі все обличчя, тобто шкіра на ньому від шиї через щелепи почала стягатися, ставати мовби затісною, коли він дивився на повиті сльозою, невимовно старі зараз очі Горпаха. Він уже не бачив нічого, крім цих очей. Він уже знав.

Командир помалу кивнув головою. Ніби сказав «так». Розумієш? — питав погляд астрогатора. Розумію — відповів поглядом Роган. Та в міру того, як це переконання ставало в ньому дедалі очевиднішим, відчував, що цього не може бути. Що такого ніхто не має права вимагати від нього, навіть він сам. Отож далі мовчав. Мовчав, але тепер уже вдаючи, що нічого не здогадується, що не знає; він хапався за наївну надію: коли нічого не було сказане вголос, то те, що перейшло з очей в очі, можна заперечити. Можна збрехати, що це помилка — бо розумів, відчував, що Горпах ніколи сам йому такого не скаже. Але той бачив це, бачив

усе. Вони сиділи нерухомо. Погляд Горпаха зм'як. Він уже висловлював не чекання й не змушував до відповіді, в ньому було лише співчуття. Наче казав: «Розумію. Добре. Нехай і так». Командир опустив повіки. Ще мить — і це невимовлене зникло б й обидва могли б поводитися так, ніби нічого й не сталося. Проте цей відведений погляд вирішив справу. Роган почув власний голос:

— Я піду, — сказав він.

Горпах важко зітхнув, але Роган, охоплений панікою, яку викликало в ньому сказане слово, не зауважив цього.

— Ні, — сказав Горпах. — Так не підеш...

Роган мовчав.

— Я не міг тобі цього сказати... пояснив астрогатор. — Ані навіть шукати добровольця. Не маю права. Але тепер ти сам знаєш, що ми не можемо так відлетіти. Тільки одна самотня людина може туди піти... і повернутися. Без шолома, машин, без зброї.

Роган ледве чув його.

— Тепер я викладу тобі мій план. Обдумаєш собі. Можеш його відкинути, бо все це ще залишається між нами обома. Я собі це уявляю так: кисневий апарат із силікону, ніяких металів. Вишлю туди дві розвідувальні машинки, без людей. Вони притягнуть до себе хмару, яка їх знищить.

У той самий час поїде третя машинка з людиною. Власне в цьому найбільший ризик: треба під'їхати якомога ближче, аби не тратити часу на марш через пустелю. Запасу кисню вистачить на вісімнадцять годин. Отут у нас є фотографії всього яру й околиць. Вважаю, що не слід іти дорогою попередніх експедицій, краще під'їхати якомога ближче до північного краю плоскогір'я і звідти пішки спуститися скелями до горішньої частини ущелини. Якщо вони десь і є, то лише там. Там вони могли уціліти. Місцевість важкодоступна — багато гротів і розщелин. Якби ти знайшов усіх чи лише когось із них...

— Власне. Як їх забрати? — запитав Роган, відчуваючи якесь химерне задоволення. У цьому місці план похитнувся. Як легко жертвував ним Горпах...

— У тебе буде відповідний засіб, який трохи запаморочує. Зрозуміло, він знадобиться лише тоді, коли віднайдений не захоче іти добровільно. На щастя, вони можуть в цьому стані ходити.

«На щастя...» — подумав Роган. Стиснув кулаки під столом, обережно, щоб Горпах не помітив. Він зовсім не боявся. Ще ні. Усе це було надто нереальним...

— У разі, якби хмара... зацікавилася тобою, мусиш нерухомо лягти на землю. Я думав про

якийсь препарат на цей випадок, але він діяв би зі значним запізненням. Залишається лише той захист голови, той електричний симулятор, про який говорив Сакс...

— Чи щось подібне вже є? — запитав Роган. Горпах зрозумів прихований сенс його питання. Але зберіг спокій.

— Ні. Але це можна зробити протягом години. Сіточку сховано у волоссі. Апаратик, що генерує ритми струму, буде вшитий у комір комбінезона. Тепер... Дам тобі годину часу. Я б дав і більше, але з кожною наступною годиною шанси на їхній порятунок зменшуються. Вони уже й так мізерні. Коли ти вирішиш?

— Я вже вирішив.

— Бовдуре. Чи ти не чуєш, що я тобі кажу? Це було лише для того, аби ти зрозумів, що нам іще не можна стартувати...

— Але ж ви знаєте, що я і так піду...

— Не підеш. Якщо я тобі не дозволю. Не забувай — я тут іще командир. Перед нами проблема, стосовно якої будь-чій амбіції відходять на задній план.

— Розумію, — сказав Роган. — Пан не хоче, щоб я чувся змушеним?.. Гаразд. Якщо так... але те, що говоримо, надалі підлягає нашій домовленості?

— Так.

— У такому разі хочу знати, що пан зробив би на моєму місці. Поміняймося... Навпаки, ніж хвилину тому...

Горпах помовчав.

— А якби я тобі сказав, що не пішов би?

— То і я не піду. Але знаю, що пан скаже правду...

— То не підеш? Правда? Ні, ні... Знаю, що це не потрібно...

Астрогатор підвівся. За ним встав і Роган.

— Пан мені не відповів.

— Астрогатор дивився на нього. Він був вищим, значно більшим і ширшим у плечах. Його очі знову стали такими стомленими, як на початку розмови.

— Можеш іти, — сказав він.

Роган автоматично виструнчився і повернув до дверей. Тієї миті астрогатор зробив такий рух, ніби хотів його зупинити, взяти за плече, але Роган цього не помітив. Він вийшов, а Горпах застиг нерухомо біля дверей, що зачинилися, і довго стояв.

«НЕНЕРЕМОЖНИЙ»

Два перші всюдиходики з'їхали з пандуса на світанку. Тіньові схили дюн були ще чорні після ночі. Поле відкрилося, пропускаючи машини, і замкнулося, блимаючи синіми вогниками. На задній сходинці третьої машинки, під самим днищем крейсера, в комбінезоні, без шолома й захисних окулярів, лише з малою маскою кисневого апарата на вустах, сидів Роган, охопивши коліна схрещеними руками, бо так йому було зручніше стежити за рухом секундної стрілки.

У лівій горішній кишені комбінезона лежали чотири ампулки зі шприцами, у правій — пласкі прямокутники харчового концентрату, кишені на колінах заповнювали дрібні інструменти: променевий датчик, малий магнітометр, компас і мікрофотограметрична карта місцевості, не більша за листівку, яку можна було розглядати через сильну лупу. Був перепоясаний сувоєм найтоншої пластикової лінви, а весь його одяг практично позбавили будь-яких металевих деталей. Сітки з дротиків, схованої у волоссі, він зовсім не відчував — хіба що спеціально ворухив шкірою голови. Не чув також наявності струму в цих дротиках, але міг перевірити дію мікропередавача, зашитого в комір, приклавши до цього місця па-

лець: твердий циліндрик періодично здригався, і його пульс можна було відчутити на дотик.

На сході з'явилася червона смуга, і вже прокидався вітер, підрізаючи піщані верхівки дюн. Низька пилка кратера, що позначала лінію обрїю, здавалося, поволі занурювалась у все яскравішу червінь. Роган підняв голову: його мали позбавити двостороннього зв'язку із кораблем, бо працюючий передавач негайно видав би його присутність. Але у вусі стирчав не більший за вишневу кісточку приймальний апаратик; «Непереможний» міг — принаймні час від часу — посылати йому свої сигнали. Якраз тепер апаратик заговорив, і це звучало так, ніби обізвався голос усередині його голови.

— Увага, Рогане. Це Горпах... Носові датчики фіксують зростання магнітної активності. Очевидно, всюдиходики вже під хмарою... Висилаю зонд...

Роган дивився в небо, що ставало все світлішим. Він не зауважив самого старту ракети, яка злетіла несподівано вертикально вгору, тягнучи за собою ледь помітну смугу білого диму, що зачепився за верхівку корабля, і помчала з шаленою швидкістю на північний схід. Минали хвилини. Вже половина важкого сонячного диска, наче гарбуз, сиділа на вінчику кратера.

— Невелика хмара атакує першу машину... — пролунав голос у його голові. — Друга поки що йде без перешкод... Перша наближається до скельного проходу... Увага! Цієї миті ми втратили контроль над першою. Так само й візуальний — її вкрила хмара. Друга підходить до повороту біля сьомого звуження... Її не атакують... Почалося! Ми втратили контроль над другою. Її вже вкрили... Рогане! Увага! Твоя машинка рушить за п'ятнадцять секунд — відтепер ти діяти меш на власний розсуд. Умикаю стартовий автомат — з Богом...

Несподівано голос Горпаха віддалився. Його замінило механічне клацання, що відраховувало секунди. Роган сів зручніше, вперся ногами, просунув рамено через електричну петлю, прикріплену до верхнього поруччя всюдиходика. Легка машина раптом здригнулася і плавно рушила вперед. Горпах тримав усіх людей усередині корабля. Роган був майже вдячний йому за це, бо не зніс би жодних прощань. Приторочений на сходинці верткого всюдиходика, він бачив лише величезну колону «Непереможного», що поступово зменшувалася; синій відблиск, який коротко замиготів на узбіччях дюн, сказав йому, що машина саме перетинає межу силового поля. Одразу ж після цього швидкість зросла, і руда хмара, піднята гу-

мовими колесами, заступила весь обрій; він ледве бачив над нею просвіт неба. Це було не надто приємно — міг зазнати атаки, навіть не знаючи, коли. Отож, замість сидіти, як планувалося, він повернувся, устав і, тримаючись за поруччя, їхав стоячи на сходинці. Завдяки цьому міг дивитися поверх плаского даху автоматичної машини. Сподглядав пустелю, що бігла навпроти. Всюдиходик ішов з максимальною швидкістю, часом підскакуючи у повітря, так що Роган мусив з усієї сили притискатися до його обшивки. Двигун працював майже нечутно, лише вітер свистів навколо голови, піщинки разили очі, а з обох боків машини здіймалися фонтани піску й утворювали непроникну стіну, отож Роган навіть не знав, коли вони опинилися за межами кратера. Мабуть, всюдиходик проскочив по одному з піщаних схилів його північного краю.

Несподівано Роган почув усе голосніший співучий сигнал; це працював передавач телезонда, вистреленого на таку висоту, що він не міг знайти його в небі, хоча й напружував зір. Той мусив піднятися дуже високо, аби не привернути уваги хмари, а водночас наявність зонда була необхідною — інакше корабель не міг би керувати рухом всюдихода. На тильну стінку машини спеціально вивели лічильник кілометражу — для полег-

шення орієнтації. Досі він проїхав дев'ятнадцять кілометрів і щомиті чекав появи перших скель. Але низький сонячний диск, який доти був з правого боку від нього і ледь червонів крізь збиту кураву, трохи пересунувся назад. Отже всюдиходик повертав наліво — Роган марно намагався оцінити, чи перебіг цього маневру узгоджується з попередньо накресленим курсом, а чи є більшим; це б означало, що в рубці помітили якийсь непередбачуваний маневр хмари і прагнуть запобігти небезпеці. За якусь мить сонце зникло за першим пологим скелястим гребенем. Потім знову з'явилося. У скісному освітленні краєвид виглядав диким і не схожим на той, який запам'ятався йому з останньої поїздки. Щоправда, тоді Роган оглядав місцевість з більшої висоти, з башточки транспортера. Раптом всюдиходиком почало кидати так немилосердно, що Роган кілька разів боляче вдарився грудьми об метал. Він мусив напружити всі сили, щоби шалені стрибки, яких не амортизували навіть гумові колеса, не скинули його з вузької сходинки. Колеса танцювали на каменюках, викидаючи високо у повітря щебінь, який з шумом летів униз по схилу; часом колеса завивали, буксуючи. Роганові здавалося, що ця пекельна їзда мала бути помітною на кілометри навколо, він почав задумуватися, чи не зупинити

машину — трохи нижче плечей перед ним стирчала рукоятка виведеного назовні гальма — і зіскочити. Але тоді його б чекала багатокілометрова піша мандрівка, а це, своєю чергою, зменшило б і так мізерні шанси швидко добратися до мети. Заціпивши зуби, спазматично тримаючись за поруччя, котрі вже не видавалися йому такими надійними, як перше, Роган дивився примруженими очима над плоским чолом машини вгору схилу. Спів радіозонда часом стихав, однак апарат і надалі тримався над ними, тимчасом як всюдиходик спритно маневрував, оминаючи нагромадження каменюк, іноді нахилявся, пригальмовував і знову мчав на всю потужність під гору.

Лічильник показував 27 подоланих кілометрів. Накреслена на карті дорога налічувала 60, але насправді вона мала бути довшою, хоча б із огляду на невпинні зигзаги й повороти. Тепер від піску не лишилося й сліду; сонце, величезне, майже холодне, висіло тяжко і мовби грізно, усе ще торкаючись диском скелястої пилки. Машина, смикаючись, мов у лихоманці, запекло дерлася осипом, інколи сповзаючи разом із лавиною каміння, покришки вили й свистіли, безсило дряпаючи камінь на усе крутішому схилі. 29 кілометрів — крім співучого сигналу зонда — він не чув нічого. «Неперemoжний» мовчав; чому? Роганові

здавалося, що окреслене чорнуватими лініями невиразне урвище, яке він бачить під червоним сонцем, є верхнім краєм яру, в котрий має зійти, але не тут, а значно вище, з півночі.

30 кілометрів. Поки що він не бачив ані сліду чорної хмари. Вона, очевидно, вже мала розправитися з обома висланими машинами. Чи просто покинула їх,удовольнившись тим, що відрізала від корабля, заблокувавши зв'язок? Всюдиходик кидався, мов навіжений звір; моментами гуркіт двигуна, що працював на максимальних обертах, стояв пасажирові в горлі. Темп усе спадав, однак він і так рухався на диво добре; може, слід було використати всюдихід на повітряній подушці? Але та машина була надто великою і тяжкою, окрім того, про це не варто й думати, якщо вже нічого не можна змінити...

Роган хотів глянути на годинник. Але не міг цього зробити — руку ні на мить не вдалося піднести до очей. Він намагався зігнутими колінами гасити жорсткі удари, від яких нутроці підкидало вгору. Несподівано перед машини піднявся — і її стрімголов понесло вбік та вниз, гальма зойкнули, але щєбінь уже летів з усіх сторін, дзвінко торохкочучи по плитах тонкої броні. Всюдиходик конвульсивно повернув, його закинуло, якусь мить він ішов боком по смузі осипу, врешті завмер...

Машина поволі вирівнялася і знову вперто поповзла ущелиною вгору. Тепер він уже бачив яр. Упізнав його по чорнуватих, схожих на ялівець, плямах огидних хащів, що укривали стрімкі скелі. Від берегів ущелини його відділяло десь півмилі. 34 кілометри...

Схил, який ще треба було подолати, виглядав як суцільне море хаотично нагромаджених брил. Здавалося неможливим, аби машина знайшла серед них дорогу. Він уже перестав вдивлятись у можливі проходи, оскільки й так не мав впливу на керування маневрами. Старався радше не спускати очей зі скель, що оточували ущелину. Звідти щомиті могла виповзти чорна хмара.

— Рогане... Рогане...Рогане... — почув він несподівано. Серце забилося швидше, бо впізнав голос Горпаха.

— Очевидно, всюдиходик не доведе тебе до мети. Звідси ми не годні оцінити нахил яру з достатньою точністю, але здається, що можеш проїхати ще якихось п'ять-шість кілометрів — коли машина зупиниться, муситимеш іти далі пішки... Повторюю...

Горпах повторив іще раз. «Максимум 42–43 кілометри... Мені залишиться близько сімнадцяти — в такій місцевості це щонайменше чотири години, якщо не більше, — блискавично підрачу-

вав Роган. — Та, може, вони помиляються, може, всюдиходик пройде...»

Голос затих, і знову залунали ритмічні та мелодійні сигнали зонда. Роган закусив нагубник маски, бо той натирав внутрішню поверхню губ при раптових струсах машини. Сонце вже не торкалося найближчої гори, але й не піднімалося. Перед його очима миготіли більші й менші брили, скельні плити, часом потрапляв у їхню холодну тінь, машина ішла тепер значно повільніше; звівши погляд, він побачив маленькі перисті хмарки, що танули в небі. Там світилося кілька зірок. Несподівано із машиною сталося щось дивне. Її тильна частина присіла, передня піднялася... якусь мить вона вся тремтіла, мов кінь, що став на диби... Ще секунда — і всудихід перекинувся б, поховавши під собою Рогана, якби той різко не відскочив. Упав на коліна й руки, відчувши крізь грубі захисні рукавиці й наколінники болісний удар, за два метри просунувся осипом, але врешті зупинився. Всюдиходик ще раз верескнув колесами і застиг.

— Увага... Рогане... Це 39-й кілометр... Машина далі не пройде — мусиш іти пішки... Зорієнтуєшся на карті. Машина залишиться тут — на випадок, якби ти не міг повернутися інакше... Ти — на перехресті координати 46 і 192 ...

Роган помалу звівся на ноги. Усі м'язи боліли. Але важко було пройти лише перші кроки; далі він розійшовся. Хотів якомога швидше віддалитися від застиглого між двома скельними порогами всюдихода. Під великою брилою він сів, витягнув із кишені карту та спробував зорієнтуватися. Це було непросто. Врешті таки визначив своє положення. Від горішнього краю ущелини його відділяв якийсь кілометр по прямій, але в цьому місці не можна було й мріяти про те, аби зійти вниз; стіни суцільним шаром укривали металеві хащі. Отож Роган пішов угору, весь час міркуючи, чи не варто спробувати зійти на дно яру ближче, ніж у визначеному місці. До нього мав би йти принаймні чотири години. Навіть якби вдалося повернутися всюдиходом, треба було розраховувати на ще п'ять годин зворотної дороги; а скільки часу мав зайняти тільки спуск в ущелину, не кажучи вже про пошуки? Раптом увесь план видався йому позбавленим краплі здорового глузду. Це був просто настільки ж марний, наскільки й героїчний жест, яким Горпах, жертвуючи ним, міг заспокоїти власне сумління. Якусь мить Роган відчував таку лють за те, що дав себе намовити, мов якийсь шмаркач, адже астрогатор усе запланував наперед, — що майже не бачив нічого навколо. Помалу охолонув. «Цього вже не

повернеш, — повторював про себе, — буду пробувати. Якщо не вдасться зійти, якщо не знайду нікого до третьої, повернуся».

Було п'ятнадцять хвилин по сьомій. Роган намагався ступати довгими й розміреними кроками, але не дуже швидко, бо при зусиллі споживання кисню різко зростало. На кисті правої руки він закріпив компас, аби не збитися з обраного напрямку. Однак кілька разів довелося обходити розщелини з вертикальними стінками. Тяжіння на Регіс було значно меншим, аніж земне, це давало принаймні видимість свободи рухів навіть у такому складному терені. Сонце піднімалося. Слух, звичний до постійного акомпанементу всіх тих звуків, якими, мов охоронним бар'єром, у попередніх подорожах Рогана оточували машини, був ніби голий та особливо гострий. Час від часу він чув лише ритмічний, значно слабший, ніж раніше, спів зонда, натомість кожний подув вітру, роздертого скельними вістрями, роз'ятрював увагу розшукувача, бо здавалося, що в ньому він чує слабкий відгомін, колись добре відомий, а тепер забутий.

Роган поволі звикав до походу, і завдяки цьому думки його полинули вільніше. Отож, крокував собі, автоматично ступаючи з каменя на камінь. У кишені мав крокомір; не хотів дивитися на його

циферблат надто рано, постановив зробити це аж за годину. Однак не витримав і витягнув схожий на годинника прилад раніше. Його спіткало болісне розчарування: не подолав і трьох кілометрів. Висота робила своє, він затратив значно більше зусиль, і це сповільнювало ходу. «Отже, не три й не чотири години, а принаймні шість...» — подумав собі. Витягнув карту, присів та зорієнтувався на ній удруге. Горішні краї ущелини виднілися за сімдесят чи вісімдесят метрів на схід, увесь час він рухався більш-менш паралельно до її напрямку. В одному місці чорні хащі схилу розділяв тонкий, в'юнкий прохід: мабуть, долина висохлого струмка. Роган намагався оглянути це місце. Присівши, чуючи пориви вітру, що свистів над головою, він пережив мить вагання. Ніби не знаючи ще, що зробіть, устав, механічно сховав карту в кишеню й почав іти під прямим кутом до напрямку попереднього маршруту, рушивши, таким чином, до крутого обриву.

Роган наближався до мовчазних, пошарпаних скель так, ніби будь-якої миті земля мала запастися під ним. Огидний страх стискав серце. Та він ішов далі, так само розмахуючи руками, які здавалися жахливо порожніми. Раптом затримався й поглянув униз, на пустелю, де стояв «Непереможний». Він не міг його побачити, корабель був

за видноколом. Добре знав це, але вдивлявся у рудувате на обрії небо, яким поволі пливли клуби хмар. Спів зонда став таким слабким, що подорожній не був певен, чи це йому не вчувається. Чому «Непереможний» мовчав?!

«Тому, що не може вже нічого тобі сказати», — розрадив самого себе. Верхівки скель нагадували гротескні, роз'їдені ерозією статуї. Ущелина відкрилася перед ним, наче величезний рів, сповнений тіней, промені сонця не досягали ще й до середини укритих чорним стін. Де-не-де крізь щіткоподібні хащі пробивалися білі, наче вапняні, голки. Одним поглядом він окинув увесь величезний простір, аж до кам'янистого дна, віддаленого по вертикалі на півтора кілометра, і відчув себе таким нараженим на удар, таким безборонним, що інстинктивно присів, аби припасти до каменів і стати ніби одним із них. Це не мало сенсу, адже йому не загрожувало виявлення. Те, чого мав боятися, не мало очей. Лежачи на ледь нагрітій кам'яній плиті, Роган дивився униз. Фотограмметрична карта доволі точно відображала район ущелини, але це мало що давало, бо місцевість була змасштабована з висоти пташиного польоту, тобто надмірно зменшена по вертикалі. Про те, аби спуститися вузьким проміжком між двома площинами чорних хащів, не було й мови. Не

двадцяти п'яти, а принаймні стометрову ливну він мав би мати, окрім того, потрібні були якісь гачки, молоток, а в Рогана не було нічого такого. Він не був готовий лазити скелями. Спочатку ця вузька розщелина опускалася досить положи-сто, далі ставала стрімкішою, зникала з очей під навислим виступом стіни і з'являлася далеко внизу, видніючись уже крізь синювату імлу повітря. У голові майнула ідіотська думка: що, якби він мав парашут...

Роган уперто вдивлявся у схили по обидва боки від місця, у якому лежав, утиснувшись під велику брилу, схожу на гриб. Щойно тепер відчув, що з великої пустки, відкритої перед ним, струменить лагідний потік теплого повітря. І справді — обриси протилежного схилу ледь тремтіли. Гушавина була акумулятором сонячних променів. Переводячи погляд на південний захід, Роган знайшов вершини шпилів, основа яких становила скельну браму, місце катастрофи. Він не впізнав би їх, аби не те, що на відміну від усіх інших скель ці були зовсім чорні й лисніли, наче вкриті товстим шаром полива — їхній верхній ярус мусив кипіти під час битви «Циклопа» з хмарою... Але зі своєї позиції Роган не міг помітити ні транспортерів, ні навіть слідів атомного вибуху на дні ущелини. Він лежав, і раптом його охопив розпач:

він мусив зійти туди, вниз, а дороги не було. Замість полегшення, що тепер може повертатися і сказати астрогаторові — я зробив усе можливе, його пройняла рішучість.

Подорожній устав. Якийсь порух у глибині ущелини, зауважений кутиком ока, мимохіть змусив його знову припасти до каменів, однак Роган швиденько підвівся. «Коли я щомиті падатиму плячком, небагато зроблю...» — подумав він. Тепер ішов гребенем, шукаючи проходу; кожен кількасот кроків нахилився в безодню і бачив усе ту ж картину — там, де схил був пологим, його обліплювали чорні хащі, а де їх не було, підносився вертикально. Камінь вискочив йому з-під ноги і покотився вниз. За собою потягнув інші; невелика лавина, гуркочучи, із силою вдарила у кошлату стіну за якихось сто кроків під Роганом; звідти виповзла смуга диму, що виблискував під сонцем, розгорнулася в повітрі та якусь мить висіла, ніби видивляючись, а він ледь не вмер. За добру хвилину вона порідшала і беззвучно розчинилася в блискучих хащах.

Доходила дев'ята, коли, визирнувши з-за ко-троїсь уже брили, він помітив унизу, на самому дні долини — вона тут значно розширювалася — світлу рухому плямку. Тремтячою рукою витягнув із кишені малу складану підзорну трубу і підніс її до очей...

Це була людина. Збільшення було надто малим, аби розпізнати її обличчя — але він чудово бачив невпинні рухи ніг. Людина йшла поволі, ледь накульгуючи, ніби тягнучи скалічену стопу. Чи мав її покликати? На це не зважився. Хоча спробував: звук із його горла не видобувся. Роган ненавидів себе за цей проклятий страх. Знав лише, що тепер уже точно не повернеться. Він добре запам'ятав місця, якими той далекий проходив. Тож почав рухатись угору чимраз ширшої долини, до білуватих стіжків осипу, а потім — бігти в тому ж напрямку. Роган перестрибував через брили та зяючі розщелини, аж видих, що свистав у загубнику, почав його душити, а серце мало не вискакувало із грудей. «Це шаленство, так не можна...» — думав безпорадно. Затримався, і саме в ту мить перед ним гостинно відкрився широкий жолоб. Нижче його з обох боків виднілися чорні хащі. Донизу схил крутішав... може, там був звис?

До дії змусив годинник: було майже пів на десяту. Роган почав спускатися, спочатку обличчям до безодні, далі повернувся, коли схил зробився надто крутим, сходяв, допомагаючи собі руками, крок за кроком; чорні хащі були близько, здавалося, вони дивляться нерухомим, мовчазним поглядом. У скронях стугоніло. Він затримався на скельному пласті, який ішов навскіс, устроїв лі-

вого черевика між ним та іншим пластом і глянув униз. За якихось сорок метрів нижче побачив широкий карниз, від якого спускалося виразне, голе скельне пасмо, що височіло над мертвими кінцями чорних куців. Але від цього рятувального карниза його відділяла порожнеча. Глянувши вгору, Роган зміркував, що спустився вже на добрих двісті метрів, а може, й більше. Удари власного серця, здавалося, лунали у повітрі. Він кілька разів моргнув. Помалу, автоматичними рухами почав розкручувати ливну. «Може, не будеш таким шаленцем...» — промовило щось у ньому. Посуваючись боком униз, дістався до найближчого корча. Його гострі паростки були вкриті патиною іржі, котра від дотику диміла. Торкнувся куца, сподіваючись невідомо чого. Але нічого не сталося. Почувся лише сухий, скрипучий шелест. Потягнув сильніше, куц виглядав надійно, закинув ливну при основі, ще раз потягнув... У несподіваному нападі сміливості обмотав основу другого і третього куца, напружився і смикнув з усіх сил. Вони трималися міцно, вчепившись у розщелини скелі.

Роган почав спускатися; спочатку іще міг перекидати частину ваги тіла на скелю, завдяки тертю підошов, та відразу захитався й завис. Чимраз швидше пропускав ливну під коліном, гальмуючи її рух правим раменом, доки, уважно вдив-

ляючись униз, не приземлився на карнизі. Тепер спробував звільнити лину, тягнучи її за один кінець. Корчі не пускали. Потягнув кілька разів. Вона зачепилася. Тоді він сів на карниз, звівши ноги обабіч і потягнув усім тілом. Раптом з їдким свистом лина злетіла в повітря і ляснула його в плечі. Роган увесь затремтів. Потім сидів кілька хвилин, бо ноги надто вгиналися, щоб почати дальшу мандрівку. Натомість побачив постать того, хто йшов унизу. Вона вже здавалася трохи більшою. Роган здивувався, що постать така світла; було також щось незвичне у формі голови, точніше — в тому, чим вона покрита.

Він помилився б, вважаючи, що найгірше вже лишилося позаду. Правду кажучи, то й не думав про це. Лише мав надію, однак, як виявилось, хибну. Подальша дорога була значно легшою технічно, але мертві, хрусткі від іржі куці поступилися місцем чорним, що виблискували, ніби жирні, дротяним клубкам, усипаним, наче дрібними плодами, тими потовщеннями, котрі Роган одразу впізнав.

Час від часу з них виривалися, слабко вистрілюючи, димки, кружляли в повітрі, і тоді він завмирав — не надовго, інакше б ніколи не міг дістатися до дна ущелини. Якийсь час посувався боком, мов вершник на коні, потім гряда стала

ширшою та не такою стрімкою, отож уже міг сходити нею, хоча й не без труднощів, підпираючись руками, але майже не усвідомлював ці чергові етапи свого довгого спуску, оскільки всю увагу скеровував водночас на обидва боки. Іноді Роган проходив так близько від кущів з роями комах, що їхні дротяні пучки терлися об складки комбінезона. Та жодного разу смужки, що пропливали вгорі й вигравали іскрами в сонячному промінні, не наблизилися до нього. Коли нарешті став на осипі, за якихось кількасот кроків від дна, що біліло сухими, мов кістки, каменюками, була вже майже дванадцята.

Роган опустився нижче смуги чорних кущів; схил, із якого зійшов, до половини освітлювало високе сонце. Тепер він міг оцінити розміри подоланого шляху, та навіть не глянув назад себе. Побіг униз, намагаючись якнайшвидше переносити вагу тіла з ноги на ногу, з каменя на камінь, однак величезна маса хиткого осипу, шурхочучи, почала сповзати разом із ним та гриміла все голосніше. Аж раптом, уже зовсім близько від висохлого струмка, щербінь розсунувся під ним — і, падаючи, з кисневою маскою, що з'їхала набік, він з розмаху пролетів кільканадцять метрів. Та вмить зірвався на ноги, щоб бігти, незважаючи на забиття, бо боявся, що той, котрого угледів

згори, зникне з очей — обидва схили, а особливо протилежний, чорніли отворами численних печер.

Саме у цей момент Роган відчув якусь загрозу і перш ніж її усвідомив, знову кинувся на гостре каміння та застиг, розпростерши руки. Його вкрила легка тінь, що впала з висоти, й у наростаючому гудінні, котре поширювалося монотонно, охопивши всі регістри, — від свисту аж до басової ноти, людину оточив чорний, безформний клубок. Може, треба було заплющити очі, але не зробив цього. Майнула остання думка: чи той апаратик, заштитий у комбінезон, не пошкодило при раптовому падінні. Потім Роган занурився в непритомність, яку, мабуть, сам собі навів. Він навіть не повів зіницями, однак бачив, як схожа на мурашник хмара зависла над ним, як випускає униз щупальце, що ліниво звивається, уздрів зблизька його кінець — він виглядав, як закінчення чорнильно-блискучої лійки. Шкірою голови, щоками, усім обличчям відчув тисячний, теплуватий дотик повітря, мовби подріблений на мільйони часточок тиск. Щось ковзнуло комбінезоном на грудях, його оточила майже цілковита темрява. Раптом гнучка, як мініатюрна повітряна труба, віднога знову повернулась у хмару. Дзижчання стало гострішим. Від нього ламало зуби, віддавало десь під черепом. За якусь мить звуки

послабшали. Хмара пішла майже вертикально вгору, перетворюючись на чорну імлу, котра розходилася від одного до другого схилу, розпалася на окремі клубки, що оберталися, вповзла у нерухоме хутро хащів і зникла.

Роган іще довго лежав нерухомо, наче мертвий. Майнула думка, що це вже все. Що може вже не знатиме ані ким є, ані звідки тут узявся, ані що має зробити, і від цієї думки його охопив такий страх, що раптом сів. Нараз захотів сміятися. Адже якщо міг так думати, значить — уцілів, значить — хмара не завдала шкоди, він обдурив її. Роган намагався зупинити цей лоскотливий кретинський сміх, що наростав у горлі й починав, притлумлений, трясти усім тілом. «Це просто істерика», — подумав, устаючи з колін. Він уже майже заспокоївся, принаймні так собі вирішив. Поправив кисневу маску й роззирнувся. Чоловіка, якого бачив згори, не було. Але почув його кроки. Той мусив минути його і зникнути за перевернутою скелею, що виступала до середини дна ущелини. Побіг за ним. Відлуння кроків невідомого ставало дедалі ближчим і на диво гучним. Так, ніби той ішов у залізних черевиках. Роган біг, відчуючи, як біль прошиває ногу від кісточки до коліна. «Мабуть, скрутив її», — подумав, розпачливо вимахуючи руками. Йому знову бракувало

повітря: вже майже задихався, коли побачив його. Той ішов просто вперед великими механічними кроками, ступаючи з каменя на камінь. Близькі поверхні скель лунко повторювали його виразні кроки. І раптом Роган зрозумів. Це був робот, а не людина. Один з арктанів. Він зовсім не думав про їхню долю, про те, що сталося з ними після катастрофи; вони перебували в середньому транспорті, коли напала хмара. Роган уже був за кількадесят кроків від арктана. Тепер він зауважив, що ліве плече робота безсило звисає після удару, а його колись блискучий, випуклий панцер вкривають подряпини і вм'ятини. Розчарування було великим, однак за хвилину Роганові стало якось веселіше від думки, що в подальших пошуках матиме хоча б такого товариша. Хотів було покликати робота вигуком, але чомусь стримався. Отож прискорив крок, оминув арктана й зупинився, чекаючи, на його шляху. Проте гігант заввишки два з половиною метри мовби й не помітив людини. Зблизька Роган зауважив, що в нього розтрощена частина радарної антени, трохи схожої на миску, а в місці, де раніше містився об'єктив лівого ока, зяє отвір з нерівними краями. Попри все — робот ішов цілком упевнено на своїх величезних ступнях, лише трохи закидаючи лівою. Роган покликав його, коли їх розділяло вже кілька

кроків, однак машина сунула просто на нього, наче сліпа, тому людина в останню мить мусила зійти з дороги. Він підбіг до робота удруге й хотів схопити його за металеву лапу, але той вирвався байдужим і ковзким рухом та прямував далі. Роган зрозумів, що й цей арктан став жертвою атаки й на нього не можна розраховувати. Однак йому чомусь було прикро полишити безпорадну машину напризволяще, крім того, стало цікаво, куди ж власне іде робот, бо той простував, вибираючи по-можливості рівну дорогу, так ніби рухався до обраної мети. Після коротких роздумів, за час яких робот віддалився на кільканадцять метрів, Роган врешті подався його слідами. Той дійшов до підніжжя осипу й закрокував по ньому, не звертаючи жодної уваги на потоки камінців, що вилітали з-під його широких ступнів. Так він здерся чи не до середини зони осипу, тоді раптом упав, з'їхав униз, все ще перебираючи в повітрі ногами, що за інших обставин могло б викликати сміх у спостерігача. Потім арктан підвівся і знову почав своє сходження. Роган різко повернув і пішов геть, але ще довго чув шум камінців і ритмічні, важкі металеві кроки, які довгою луною відбивалися від скельних стін ущелини.

Тепер він ішов швидко, бо й шлях по плоских брилах, що лежали на дні потоку, був від-

носно рівним і плавно знижувався. Хмари не було й сліду, лише часом ледь помітне тремтіння повітря над схилами свідчило про активність, яка вирувала у чорних хащах. Так він дійшов до найширшої частини ущелини, яка тут переходила в долину, оточену похилими скелями. За якихось два кілометри була скельна брама, місце катастрофи. Щойно тепер зрозумів, як йому бракуватиме ольфактометричного датчика, котрий міг би допомогти в шуканні людських слідів, однак цей апарат був надто важким для пішого. Тому мусив обходитися без нього.

Роган зупинивсь і пильно оглянув скелі. Про те, щоби хтось міг ховатись у металевих хащах, не могло бути й мови. Залишалися тільки гроти, печери й котловини у скелях, яких зі свого місця він нарахував чотири; те, що було всередині, закривали від його погляду високі пороги з вертикальними стінами. Долати такі перешкоди було неймовірно важко, тому Роган вирішив спочатку по черзі зазирати у гроти. Ще раніше, на борту, він обмірковував з лікарями і психологами, де слід шукати зниклих, тобто де вони могли б сховатися. Але, в принципі, ця нарада дала небагато, бо поведінка людини, враженої амнезією, була непередбачуваною. Те, що зниклі вчотирьох віддалилися від інших людей Регнара, свідчило, що

їх активність інакша, відмінна від інших. До певної міри й те, що сліди цих чотирьох аж до останнього поміченого місця не розійшлися, дозволяло розраховувати на відшукання усіх разом. Звісно, якщо вони взагалі були живими і якщо вище від скельної брами не порозходилися в різні боки.

Роган по черзі обшукав два малі й чотири більші гrotи, входи у які були менш-більш доступними й потребували лише кількох хвилин безпечного підйому по великих скісних скельних плитах. В останньому з цих гrotів він наткнувся на частково затоплені водою металеві рештки, котрі спочатку видалися скелетом другого арктана, одначе вони були страшенно старі й не скидалися на жодне з конструктивних вирішень, які міг пригадати. У мілкому озерці, видному завдяки тому, що трохи денного світла відбивалося від гладкого, мовби відполірованого склепіння, лежала дивовижна подовгаста конструкція, трохи схожа на хрест п'ятиметрової довжини; бляха, що вкривала її ззовні, давно розпалася й утворила на дні змішаний зі шлаком рудуватий від іржі мул. Роган не міг дозволити собі довго роздивлятися незвичну знахідку, котра, можливо, була залишками якогось із макроавтоматів, знищених хмарою, що перемогла у мертвій еволюції. Він лише зафіксував у своїй пам'яті цю форму, приблизні обриси якихось спо-

лучень і прутів, які слугували радше для латання, аніж для ходіння; однак годинник диктував чимраз більший поспіх, тому, не зволікаючи, Роган узявсь обшукувати наступні печери. Їх було надто багато. Деякі виднілися із дна долини, як заповнені чорнотою вікна у високих скельних стінах, а їх галереї та підземні коридори, часто затоплені водою, не раз вели до вертикальних криниць і сифонів з крижаними дзвінками струмками. Проте спускалися так круто, що Роган боявся в них заглиблюватися. Зрештою, в нього був лише невеликий ліхтарик, який давав досить слабке світло, особливо нікчемне у великих гротах з високим склепінням і багатьма поверхами, бо й такі трапилися кілька разів. Урешті, вже падаючи від утоми, він сів на величезному, нагрітому сонячними променями пласкому камені біля виходу з печери, яку щойно обшукав, і почав жувати плитки пресованого концентрату, запиваючи суху їжу водою з потічка. Іноді йому здавалося, що чує шум від наближення хмари, але це, мабуть, був лише відголос сізіфових зусиль згаданого арктана, що долинав з горішньої частини ущелини. Споживши свої скупі припаси, Роган трохи повеселів. Найдивнішим для нього було те, що все менше зважав на грізне сусідство — чорні хащі вкривали усі схили, як безкрайне море.

Роган зійшов з підвищення перед печерою, на якому зупинявся, і цієї миті уздрів щось на кшталт тонкого іржавого пасма на сухих брилах по той бік долини. Наблизившись, він упізнав в цих плямах сліди крові. Вони були вже зовсім сухі, тому змінили колір, і якби не виняткова білизна скель, котрі скидалися на вапняк, він, мабуть, їх не зауважив би. Якийсь час намагався зрозуміти, в якому напрямку ішов поранений, та з'ясувати це не вдалося. Отож навздогад рушив долиною вгору, розуміючи, що це може бути людина, поранена під час бою «Циклопа» з хмарою.

Сліди перехрещувалися, в кількох місцях зникали, доки не опинився поблизу печери, яку досліджував однією з перших. Тим більшим було його здивування, коли виявилось, що поруч із входом до неї зяє вертикальна, схожа на криницю, вузька розщелина, котрої раніше не зауважив. Саме туди вів кривавий слід. Роган присів та схилився над темним отвором; і хоча був готовий до найгіршого, йому все одно не вдалося стримати придушеного вигуку, бо прямо перед собою побачив голову Беннігсена з ошкіреними зубами, що дивилася на нього порожніми очницями. Він упізнав колегу по золотих дротиках окулярів, скельця яких, за іронією сліпої долі, вціліли і чисто сяяли у відблиску світла, що падало

з похиленої над цією скельною труною вапняної плити. Геолог повис між брилами, тому його тіло, застрягнувши плечима між стінками кам'яної криниці, залишилось у вертикальному положенні. Роган не хотів залишати так людські останки, та коли, пересилюючи себе, спробував витягти тіло, крізь грубу тканину комбінезона відчув, як воно розпадається під руками. Під дією сонця, котре світило в це місце щодня, розклад відбувся швидко. Роган лише розщепив замок блискавки нагрудної кишені комбінезона і витягнув з неї розпізнавальний знак ученого; перш ніж піти, він, напруживши всі сили, посунув найближчу брилу і прикрив нею скельну могилу.

Це був перший віднайдений. Уже відійшовши від того місця, Роган подумав, що слід було вивчити радіоактивність останків, бо її рівень міг, до певної міри, пролити світло на долю самого Бенніґсена та інших: адже високий рівень випромінювання свідчив би про те, що померлий перебував близько від місця атомного вибуху. Однак забув це зробити, а тепер ніщо не змусило б його знову відсувати надгробний камінь. Водночас Роган зрозумів, яку велику роль у пошуках відіграє випадок, бо ж він уже обшукував околиці цього місця раніше, до того ж, як йому здавалося, дуже старанно.

Під впливом нової думки знову квапливо вирушив кривавим слідом, тепер шукаючи його початок. Той майже прямою лінією вів у низ долини, мовби простуючи до атомного побоїща. Але вже за кількасот кроків він несподівано повернув убік. Геолог утратив величезну кількість крові, і тим дивнішим було, що зміг зайти так далеко. Брили, на які від катастрофи не впала жодна крапля дощу, були щедро зрошені кров'ю. Роган видерся великими хиткими каменюками вгору й опинився у великій ночвоподібній западині під голим скельним хребтом. Першою річчю, яку він побачив, була неприродно велика підосхва металевої ступні робота. Той лежав боком, майже розрізаний навпіл чергою, випущеною, найправдоподібніше, з «Вейра». Децю далі, спершись на брилу, напівсидів, зігнувшись майже удвоє, чоловік у шоломі, котрий чорнів од кіптяви. Він був мертвий. Випромінювач іще звисав з його розслабленої долоні, торкаючись блискучим стволом ґрунту. Роган не зважився відразу торкнути знайденого, лише намагався, присівши, глянути в його обличчя, однак воно, як і у Бенніґсена, було так само спотворене розкладом. Однак він упізнав широку й пласку геологічну торбу, перекинуту через плечі чоловіка, котрі наче всохлися. Це був сам Регнар, командир експедиції, яка за-

знала напад у кратері. Вимірювання радіоактивності показало, що арктан був знищений розрядом з «Вейра»: індикатор реєстрував характерну наявність ізотопів рідкоземельних елементів. Роган хотів знову взяти розпізнавальний знак загиблого, але цього разу не зміг. Лише відшпилював торбу, оскільки так уникнув торкатися до тіла. Однак в торбині були тільки уламки мінералів. Трохи подумавши, він одламав ножем монограму геолога, прикріплену до шкіряної торби, сховав її та, ще раз глянувши з висоти брили на нерухому сцену, спробував зрозуміти, що тут власне сталося. Виглядало, що Регнар стріляв у робота, але чи той напав на нього, чи на Беннігсена? Чи, врешті, людина, вражена амнезією, могла б захищатися від будь-якої атаки? Він розумів, що не розгадає загадки, а в перспективі мав іще подальші пошуки.

Знову глянув на годинник: доходила п'ята. Якби Роган розраховував лише на власний запас кисню, мусив би вже повертатися. Цієї миті сяйнула думка, що можна відкрити кисневі балони з апарата Регнара. Отож зняв апарат з плечей померлого, пересвідчився, що один балон ще зовсім повний, і, залишивши власний, порожній, почав збирати каміння навколо останків. Це зайняло майже годину, але вважав, що померлий все одно щедро відплатив

йому, позичивши свій запас кисню. Коли малий насип був готовий, Роган подумав, що добре було б, власне кажучи, забезпечитися зброєю, а саме — малим «Вейром», котрий був, мабуть, іще заряджений. Та оскільки ця думка прийшла надто пізно, він мусив піти ні з чим.

Доходила шоста; Роган був такий стомлений, що ледве волочив ноги. Мав іще чотири таблетки стимулюючого препарату, отож ковтнув одну і вже за хвилину відчув приплив сили. Він не мав жодного уявлення, звідки розпочати подальші пошуки, тому просто пішов, куди зиркнув, — до скельної брами. До неї було ще близько кілометра, коли датчик застеріг про зростання радіоактивного зараження. Поки що воно було досить низьким, тому він рухався далі, уважно роздивляючись на всі боки. Оскільки ущелина була крутою, то лише деякі поверхні скель мали сліди плавлення. Та в міру того, як він просувався вперед, цієї характерної потрісканої поливи ставало чимраз більше; врешті він побачив величезні брили, вкриті застиглими бульбашками — їхня поверхня закипіла під дією термічних ударів. Власне кажучи, Роган уже не мав що тут робити, однак уперто ішов уперед. Датчик на зап'ясті видавав тепер легке цокотіння, котре чимраз наростало, стрілка скакала по шкалі мов шалена,

танцюючи на поділках. Урешті він побачив оддалік залишки скельної брами, звалені в круглу заглибину, схожу на озеро з водою, котре застигло неймовірним чином під час потужного спалаху; основа скель перетворилася на товсту скорину лави, а колись чорне хутро металевих хащів стало обгореним лахміттям; у глибині серед скельних мурів зяяли величезні вирви світлішого кольору. Роган квапливо повернув.

І знову на допомогу йому прийшов випадок. Коли уже доходив до наступної за побоїщем, значно ширшої скельної брами, то поблизу місця, де недавно ступав, помітив блиск якогось металевого предмета. Це був алюмінієвий редуктор кисневого апарата; у неглибокій щілині між скелею і висохлим дном потоку темніли плечі в обсмаленому комбінезоні. Труп лежав без голови. Страхотлива сила вибуху перенесла його над купою каміння і вдарила об скелю. Оддалік виднілася неушкоджена кобура, в якій, добре припасований, лежав блискучий, мовби щойно протертий, «Вейр». Роган узяв його собі. Хотів ідентифікувати знайденого, та це було неможливо. Рушив далі вгору ущелини. Світло на її східному схилі червонішало і, ніби палаюча завіса, піднімалося дедалі вище, в міру того, як сонце хилилося за гірський хребет.

Доходила за чверть сьома. Роган став перед справжньою дилемою. Досі йому щастило, принаймні в тому сенсі, що виконав своє завдання, вцілів і міг повертатися до бази. Смерть четвертої людини, на його думку, не викликала вже жодних сумнівів, але, врешті, таке припускали ще на «Непереможному». Сюди він прийшов, аби здобути певність. Тож чи мав право повернутися? Резерву кисню, котрим завдячував апаратові Регнара, вистачить іще на шість годин. Та перед ним була ціла ніч, під час якої не міг нічого зробити, якщо не з огляду на хмару, то хоча б тому, що майже повністю виснажився. Отож ковтнув наступну стимулюючу таблетку й, чекаючи, доки та почне діяти, спробував скласти якийсь розумний, принаймні в міру можливості, план подальших кроків.

Чорні хащі високо над ним, біля краю скель, затоплював усе червоніший відблиск заходу, в якому окремі шпичаки кущів мінилися й переливалися глибоким фіолетом.

Роган усе ще не міг вирішити. Сидячи під великим заломом, він почув здалеку подзвін хмари. Що характерно — зовсім не злякався. Його ставлення до неї зазнало протягом дня дивовижної зміни. Роган знав — принаймні йому так здавалося, — що може собі дозволити, ніби альпініст, якого не лякає смерть серед льодових стін. Щоправда, він сам не зрозумів цієї зміни, яка в ньому

відбулася, бо не зафіксував у пам'яті моменту, коли вперше зауважив понуру красу чорних хаш, котрі мінилися на скелях усіма відтінками фіолету. Отож тепер, побачивши чорні хмари, — а їх наближалось дві, вироївшись із протилежних гірських схилів, — Роган навіть не порухався і не шукав сховку між камінням. Врешті позиція, яку займав, не мала значення, якщо схований апаратик усе ще діяв. Він доторкнувся пучками пальців до його округлого, мов монета, денця і відчув крізь тканину комбінезона легеньке тремтіння. Аби не провокувати небезпеку, намагався якомога менше рухатися, лише трошки зручніше сів.

Хмари тепер займали обидві сторони ущелини; крізь їхні чорні клубки проходила наче якась симетрична течія, бо вони згущувалися на краях, створюючи майже вертикальні колони, тоді як внутрішні частини вигиналися одна до одної і чимраз зближувалися. Видавалося, ніби якийсь велетенський різб'яр з незвичною швидкістю формував їх невидимими рухами. Кілька коротких розрядів прошили повітря між найближчими пунктами обох хмар, які начебто рвалися одна до одної, але кожна залишалася на своєму боці, лише тріпочучи центральними клубками у все швидшому ритмі. Блиск цих розрядів був на диво темним; обидві хмари в ньому на мить зблиснули, мовби застигли в польоті мільярди

чорно-срібних кристалів. Потім — коли скелі кілька разів повторили відлуння грому, слабке й придушене, наче їх несподівано накрив матеріал, що поглинає звуки, — напружені до краю хмари злилися і проникли одна в одну. Повітря під ними потемніло, наче зайшло сонце, водночас в ному з'явилися незрозумілі гнучкі лінії, і Роган лише за кілька хвилин зрозумів, що це гротескно спотворені відображення скелястого дна ущелини. Тим часом повітряні дзеркала під шатром хмари хвилювалися і розширювалися; несподівно він побачив велетенську людську постать, яка торкалася верхівкою голови темряви і дивилася на нього нерухомо, хоча саме зображення безупинно здригалося й танцювало, ніби увесь час гасло та наново з'являлося в таємничому ритмі. І знову минули секунди, перш ніж Роган упізнав у цьому велеті власне відображення, що повисло в просторі між бічними краями хмари. Він був такий здивований, до такої міри вражений незрозумілими діями хмари, що забув про все. Сяйнула думка, що хмара, можливо, знає про нього, про мікроскопічну присутність останньої живої людини серед брил, що заповнюють ущелину, але й ця думка його не злякала, і не тому, що була надто неймовірною: він уже нічого не вважав неможливим — просто прагнув брати участь у цій дедалі загадковішій містерії, значення якої — був

певен — не зрозуміє ніколи. Його велетенське відображення, крізь яке ледь проглядали далекі пасма скель у горішній частині ущелини, куди не досягала тінь хмари, розвівалося. Водночас із хмари виповзли незліченні щупальця; коли вона втягала одні, інші займали їх місце. З них почав падати усе густіший чорний дощ. Дрібні кристалики падали й на Рогана, легенько дзюбали в голову, зсувалися по комбінезоні, збиралися в його складках. Чорний дощ усе не втихав, а голос хмари, те гудіння, котре, здавалося, вже охоплювало не лише долину, а й всю атмосферу планети, голоснішав. У хмарі виникли локальні круговерті-вікна, крізь які прозирало небо. Чорний покрив роздерся посередині, і двома валами тяжко, ніби неохоче полетів до хащів, занурився в їхню нерухомість і зник.

Роган, як і перше, сидів нерухомо. Він не знав, чи може струсити кристалики, які його засипали; безліч їх лежало на брилах, і все дно потоку, доти біле, мов кістка, виглядало, наче забризкане чорнильною фарбою. Він обережно взяв пальцями один із тригранних кристаликів, тоді той наче ожив, делікатно війнув теплом йому в долоню і піднявсь у повітря, коли Роган інстинктивно розкрив долоню. І враз, наче отримавши сигнал, усе навколо закипіло. Цей рух лише першої миті був хаотичний. Потім чорні крапки утво-

рили мовби шар пригрунтового диму, згустилися, стяглися і пішли стовпами угору. Виглядало так, наче самі скелі диміли якимись величезними жертвними смолоскипами без полум'я і світла. Але щойно тепер трапилася незрозуміла річ: коли рій, що злітав, повис сферичною хмарою саме над серединою долини, на тлі поволі темніючого неба, і став схожим на величезну пухнасту чорну кулю, зниклі хмари знову виринули з хащів і кинулися на нього з шаленим натиском. Роганові здавалося, що він чує дивовижний, рипучий звук повітряного удару, але це була, мабуть, тільки ілюзія. Він уже почав думати, що бачить боротьбу, що ті хмари відторгли і скинули на дно ущелини мертвих комах, яких прагнули позбутися, однак сутичка виявилася уявною. Хмари розійшлися, і від пухнастої кулі не залишилося ні сліду. Вони поглинули її. Ще мить — і знову лише скельні вершини кривавилися останнім блиском сонця, а велика ущелина простяглася тиха і пуста.

Тоді Роган устав, ноги трохи підгиналися. Несподівано він здався собі смішним з тим поквалливо забраним у померлого випромінювачем Вейра, мало того, відчував себе непотрібним у цьому краю досконалої смерті, в якому могли переможно існувати лише мертві форми, щоби чинити таємничі дії, котрих не мали бачити жодні живі очі. За тим, що сталося мить тому, він спо-

стерігав не із жахом, а з повним остовпіння подивом. Роган знав, що жоден з учених не зможе поділити його відчуттів, але хотів повернутися тепер уже не як вісник загибелі зниклих, а як людина, котра домагатиметься залишити планету недоторканою. «Не все і не всюди є для нас», — подумав він, поволі сходячи в долину. Світло неба дозволило йому швидко дістатися до побоїща. Але й там мусив надати ходи, бо випромінювання розплавлених скель, що маячили кошмарними силуетами у все густіших сутінках, ставало дедалі сильнішим. Врешті Роган почав бігти; відлуння його кроків повторювали тільки кам'яні стіни, передаючи звук іншим, і в цьому безупинному відлунні, яке збільшувало його поспіх, він, стрибаючи з каменя на камінь в останньому припливі сил, проминув розплавлені до невпізнання рештки машин, доки дістався на крутий схил, але й тут циферблат лічильника радіації світився рубіновим.

Роган не мав права затримуватися, хоча задихався; тому, майже не зменшуючи швидкості, відкрутив до кінця редуктор балона. Якщо навіть кисень мав закінчитися біля виходу з ущелини, якби довелося дихати повітрям планети, це було все одно краще, ніж далі залишатися тут, де кожен сантиметр скель викидав із себе вбивче випромінювання. Кисень бив в уста холоднею хвилею. Біглося добре, бо поверхня застиглого

потоку лави, яку залишив на шляху своєї поразки при відступі «Циклоп», була гладкою, місцями нагадуючи скло. На щастя, мав черевики з чіпкими підошвами для гір, отож не ковзався. Навколо вже так стемніло, що лише де-не-де світлі камені, котрі прозирали з-під полив'яного покриву, вели його в долину. Знав, що перед ним іще принаймні три кілометри такої дороги. Біжучи з усіх сил, Роган не міг робити якихось підрахунків, але час від часу кидав оком на червоний пульсуючий циферблат лічильника. Якусь годину він іще міг бути тут, серед погнутих і покритих анігіляцією скель — доза не перевищить тоді двісті рентгенів. Скажімо, годину з чвертю; потім, — якщо не добереться до краю пустелі, — то вже не матиме чого спішити.

За якихось двадцять хвилин настала криза. Він відчував серце як жорстоку невідворотну присутність, котра розпирала й давила груди зсередини, кисень пік горло й гортань живим вогнем, ув очах миготіли іскри, та найгіршим було те, що почав спотикатися. Випромінювання, щоправда, стало трохи слабшим, індикатор світився в темряві, мов тліюча жаринка, та Роган все одно знав, що мусить бігти, бігти далі, а ноги вже відмовлялися коритися. Кожен м'яз тіла дійшов до межі, усе в ньому кричало, вимагало зупинитися, стати, а хоча б навіть упасти на холодні й на вигляд такі не шкідливі плити потріска-

ного полива. Якоїсь миті захотів глянути вгору, на зірки, та спіткнувся і полетів уперед, розставивши руки. Роган позіхав, намагаючись віддихатися. Ворухнувся, встав, кілька кроків пробіг, похитуючись, мов п'яний, потім ритм відновився і поніс його далі. Він уже втратив відчуття часу. Як взагалі орієнтувався у цій глухій чорноті? Забув про всіх померлих, яких знайшов, про кістяну посмішку Беннігсена, про Регнара, який спочив під камінням поруч із розбитим арктаном, про безголового, котрого йому не вдалось упізнати, забув навіть про хмару. Від цієї темряви він мовби скорчився, очі, що марно виглядали великого зоряного неба пустелі, налилися кров'ю, а піщана пустка видавалася йому спасінням. Роган біг наосліп, з повіками, залитими солоним потом, під впливом невідомої сили, котрій сам дивувався. Цей біг, ця ніч, здавалося, не мали кінця.

Він, власне кажучи, не бачив уже нічого, коли раптом ноги почали ступати чимраз тяжче, грузнучи. Роган відчув останній напад розпачу, підняв голову — і раптом зрозумів, що опинився в пустелі. Він ще побачив зорі над обрієм, потім, коли ноги самі підігнулися, шукав поглядом циферблат лічильника, але вже не побачив: той був темним, мовчав, невидима смерть залишилася за плечима, у глибині застиглого корита лави. Це була його остання думка, бо коли обличчям відчув шорсткий холод піску, провалився не в сон,

а в заціпеніння, у якому все тіло ще розпачливо працювало, ребра ходили, серце товклося, але через цей морок цілковитого виснаження він уходив в інший, глибший, доки не зомлів.

Роган отямився несподівано, не знаючи, де він. Ворухнув руками, відчув ними холод піску, що просочувався крізь пальці, сів і мимоволі зойкнув. Йому було душно. Приходив до тями. Фосфорна стрілка манометра показувала нуль. У другому балоні мав іще вісімнадцять атмосфер кисню. Відкрив вентиль і підвівся. Була перша година ночі. Зорі гостро сяяли в чорному небі. На компасі знайшов потрібний напрямок і пішов просто вперед. О третій ковтнув останню таблетку. Доходила четверта, коли в нього закінчився кисень. Тоді він скинув кисневий апарат і пішов, дихаючи спочатку обережно, та коли холодне передсвітанкове повітря наповнило легені, почав ступати жвавіше, намагаючись не думати ні про що інше, крім цього маршу через дюни, у які вгрузав часом по коліна. Почував себе, наче п'яний, але не знав, чи це від дії газів атмосфери, чи просто від втоми. Порахував про себе, що коли робитиме чотири кілометри на годину, до корабля дістанеться об одинадцятій, за дня.

Роган намагався перевіряти власний темп на крокомірі, але нічого з того не виходило. Велетенською

білуватою смутою Чумацький Шлях розділяв на дві нерівні частини небесну чашу. Він уже так звик до мізерного зоряного світла, що це дозволяло оминати більші діони. Роган чвалав і чвалав, доки на тлі горизонту не зауважив якусь кутасту річ. Іще не усвідомлюючи як слід, що це таке, він заквапився у тому напрямку, почав бігти, вгрузаючи дедалі глибше, та навіть цього не відчував, доки витягнутими руками, мов сліпець, не вдарився об твердий метал. Це був всюдиходик, порожній, безлюдний, можливо, один із тих, які вислав уранці попереднього дня Горпах, а може, якийсь інший, покинутий групою Регнара. Роган не думав про це, а просто стояв, дихаючи, та обіймав пласке чоло машини обома руками. Утома хилила його до землі. Упасти біля машини, заснути біля неї, щоб уранці, зі сходом сонця, вирушити в дорогу...

Роган поволі видряпався на броньований хребет, навпомацки знайшов ручку люка, відімкнув її. Засвітилися вогники. Упав на сидіння. Тепер вже усвідомлював, що трохи задурманений, мабуть, атмосферними газами, бо не міг знайти викиачів, не пам'ятав, де вони, не бачив нічого... Та ось рука сама намацала потерту рукоять, штовхнула її, двигун легенько нявкнув і рушив. Він відкинув кришку гірокомпаса, либонь, знаючи напевно тільки одне число, — курс повернення. Якийсь час машина йшла без світла — Роган забув про наявність фар...

О п'ятій було ще темно. Тоді прямо перед собою, далеко серед білих і ледь блакитних зірок, він побачив одну, що висіла низько над самим обрієм, яскріючи рубіном. Тупо заблимав повіками. Червона зірка?.. Не було таких... Йому здавалося, що поруч сидить хтось, мабуть, Ярґ. Хотів було запитати його, що то може бути за зірка, і раптом опритомнів, наче вражений струмом. Це був носовий сигнал крейсера. Тепер їхав просто на цю рубінову краплинку в мороці, вона поволі піднімалася, доки не стала яскравою кулею, що освітлювала горішню частину обшивки. Серед циферблатів заморгало червоне вічко й увімкнувся звуковий сигнал, котрий сповіщав про наближення силового поля. Роган вимкнув двигун. Машина з'їхала схилом дюни й зупинилася. Він не був певен, що зможе ще раз сісти в машину, якщо вийде з неї. Отож відкрив сховок, витяг з нього ракетницю, а оскільки вона танцювала в його руці, впер лікоть у кермо, притримав зап'ясток другою рукою і потягнув за гачок. Помаранчева смуга вдарила у темряву. Її короткий політ несподівано спалахнув зіркою, потрапивши в стіну силового поля, мов у прозоре скло. Стріляв раз за разом, доки бойок сухо не цокнув. Закінчилися набої.

Але Рогана вже помітили, першими тривогу здійняли, мабуть, чергові у рубці, бо майже одночасно під дзьобом корабля зблиснули два великі прожектори

й, лизнувши пісок білими язиками, схрестилися на всюдиходикові. Відразу запалала світлом естакада і холодним полум'ям зблиснув увесь каркас пасажирського ліфта. За мить трапи зароїлися від метушні людей, на дюнах і поблизу днища спалахнули прожектори, кружляючи й похитуючи стовпами світла, доки не зблиснули шпалерою блакитні вогники, вказуючи відкритий прохід у глибину периметра.

Роган, упустивши ракетницю з руки, навіть не зауважив, як зсунувся бортом машини й хитким, надмірно широким кроком, неприродно ви-струнчившись, стиснувши кулаки, аби приборкати огидне тремтіння пальців, ішов просто до двадцятипалубного корабля, що стояв у морі світла, на тлі блілого неба, такий могутній у своїй нерухомій величі, наче справді був непереможним.

Закопане, червень 1962 — червень 1963.

Зміст

Чорний дощ.....	3
Серед руїн.....	46
«Кондор».....	63
«Перший».....	96
Хмара.....	112
Гіпотеза Ляуди.....	143
Група Рогана.....	165
Катастрофа.....	177
Довга ніч.....	205
Розмова.....	222
«Непереможний».....	236

У СЕРІЇ

П'ЯТИКНИЖЖЯ ЛЕМОВЕ

КНИГА 1

КАЗКИ РОБОТІВ • КІБЕРІАДА • МАСКА

КНИГА 2

СОЛЯРІС • ЕДЕМ • ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗІРОК
• НЕПЕРЕМОЖНИЙ

КНИГА 3

ІЗ «ЗОРЯНИХ ЩОДЕННИКІВ» ЙОНА ТИХОГО •
ЗІ СПОГАДІВ ЙОНА ТИХОГО • МИР НА ЗЕМЛІ

вийдуть друком:

КНИГА 4

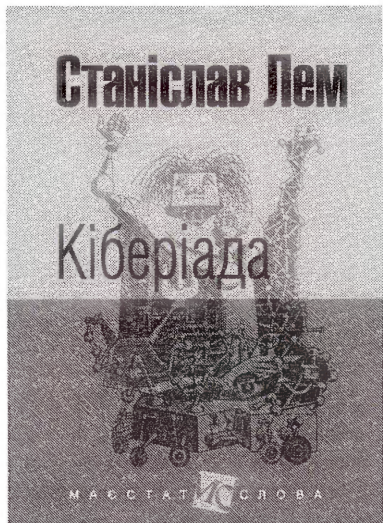
ФУТУРОЛОГІЧНИЙ КОНГРЕС
• РОЗПОВІДІ ПРО ПІЛОТА ПІРКСА • ГОЛЕМ XIV • ФІАСКО

КНИГА 5

ВИСОКИЙ ЗАМОК • ШПИТАЛЬ ПРЕОБРАЖЕННЯ
• РАННІ ОПОВІДАННЯ

М А Є С Т А Т С Л О В А

МАЄСТАТ СЛОВА

МАЄСТАТ СЛОВА

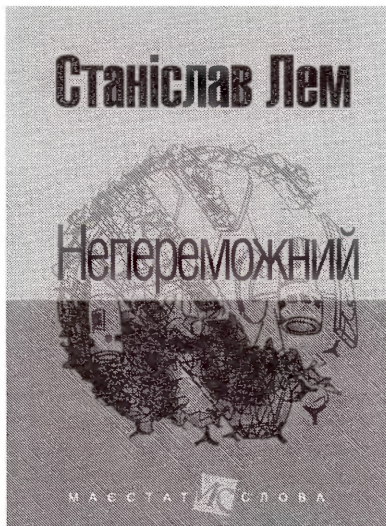
Станіслав Лем

Повернення
із зірок

МАЄСТАТ СЛОВА

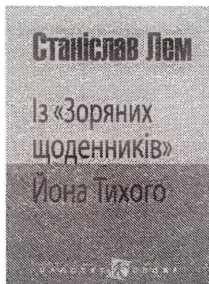
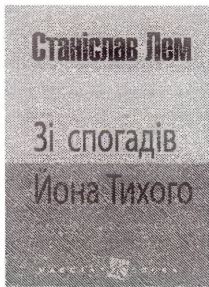
М А Є С Т А Т С Л О В А

М А Є С Т А Т С Л О В А

Незабаром у серії вийдуть друком:

Літературно-художнє видання

Серію «Маєстат слова» засновано 2004 року

ЛЕМ Станіслав

НЕПЕРЕМОЖНИЙ

Роман

Переклав з польської *Іван Сварник*

Ілюстрації *Ростислава Крамара*

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактори *Петро Ктитор, Богдан Мельничук*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Технічний редактор *Неля Домарецька*
Комп'ютерна верстка *Олени Захарійчук*

Підписано до друку 30.11.2016. Формат 60x84/32
Папір офсетний. Гарнітура CentSchbook.
Умовн. друк. арк. 8,37. Умовн. фарбо-відб. 8,37.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

УДК 82-312.9

ББК 84.4Пол

Л44

Лем Станіслав

Л44 Непереможний : роман / С. Лем ; пер. з пол. І. Сварник. –
Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. – 288 с.

ISBN 966-692-431-5 (серія)

ISBN 978-966-10-4769-2

© Навчальна книга - Богдан, 2017

“КНИГА ПОШТОЮ” А/С 529

м. Тернопіль, 46008

т. (0352) 287489, 511141

(067) 3501870, (066) 7271762

mail@bohdan-books.com

м. Київ, т/ф (044) 2968956, nk-bogdan@ukr.net

м. Тернопіль, т/ф (0352) 430046, 520607

office@bohdan-books.com

www.bohdan-books.com

www.bohdan-digital.com